

מרכז אלרום לחקר מדיניות
ואסטרטגיית אוויר וחלל
אוניברסיטת תל אביב

השפעתה הגוברת של האוכלוסייה האזרחית

על שדה הקרב המודרני

מבט על מלחמת רוסיה-אוקראינה

דניאל ראקוב ושרה פיינברג

מחקר (0123) : פברואר 2023

השפעתה הגוברת של האוכלוסייה האזרחית על שדה הקרב המודרני

מבט על מלחמת רוסיה–אוקראינה

דניאל ראקוב ושרה פיינברג

מחקר (0123): פברואר 2023

מרכז אלרום לחקר מדיניות
ואסטרטגיית אוויר וחלל
אוניברסיטת תל אביב

מרכז אלרום לחקר מדיניות ואסטרטגיית אוויר וחלל

ראש המרכז: פרופ' אביתר מתניה

אוניברסיטת תל אביב הקימה את מרכז אלרום לחקר מדיניות ואסטרטגיית אוויר וחלל בשיתוף עם חיל האוויר על מנת לרתום את תחומי המחקר האקדמיים לפיתוח ולקידום תשתית מחקרית אינטרדיסציפלינרית בתחומי אוויר וחלל.

המרכז מקדם מחקר תיאורטי ויישומי עם חוקרים מהדיסציפלינות האקדמיות השונות, כמו גם עם חוקרים ממערכת הביטחון בכלל ומחיל האוויר בפרט. מטרתו העיקרית של המרכז הן להוות מוקד למידה ומחקר לחוקרים ולסטודנטים מהפקולטות השונות העוסקים בתחומי אוויר וחלל, למסד בישראל עיסוק אקדמי בר-קיימא בנושאי מדיניות ואסטרטגיית אוויר וחלל ולפתח עתודה של חוקרים ואנשי אקדמיה בכירים שמחקרם עוסק בהיבטים שונים של נושאים אלה.

**The Growing Impact of the Civilian
Population on the Modern Battlefield:
A Glimpse into the Russia-Ukraine War**

Research (0123): February 2023
Daniel Rakov and Sarah Fainberg

**השפעתה הגוברת של האוכלוסייה
האזרחית על שדה הקרב המודרני:
מבט על מלחמת רוסיה-אוקראינה**

מחקר (0123): פברואר 2023
דניאל ראקוב ושרה פיינברג

ראקוב, ד., פיינברג, ש. "השפעתה הגוברת של האוכלוסייה האזרחית על שדה הקרב המודרני: מבט על מלחמת רוסיה-אוקראינה", מחקר 0123, פברואר 2023, מרכז אלרום לחקר מדיניות ואסטרטגיית אוויר וחלל, אוניברסיטת תל אביב.

Daniel Rakov, Sarah Fainberg, "The Growing Impact of the Civilian Population on the Modern Battlefield: A Glimpse into the Russia-Ukraine War," Research 0123, February 2023, Elrom Center for Air and Space Studies, Tel Aviv University.

מרכז אלרום לחקר מדיניות
ואסטרטגיית אוויר וחלל
אוניברסיטת תל אביב

מרכז אלרום לחקר מדיניות ואסטרטגיית אוויר וחלל

חיים לבנון 30, תל אביב 6997801
airspace@tauex.tau.ac.il

© פברואר 2023

כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת תל אביב

אין להעתיק, לשכפל, להקליט, לתרגם, לאחסן כמאגר מידע או להפיץ מסמך זה או קטעים ממנו בשום צורה ובשום אמצעי, אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום והקלטה), ללא אישור בכתב מהמוציא לאור.

העמדות המופיעות במסמך הן של המחברים בלבד ואינן משקפות את עמדות המרכז.

עורכים מקצועיים: אל"מ (מיל) ד"ר אסף הלר
וד"ר תומר פדלון
עורכת תוכן: אסנת זילברמן
עוזרי מחקר: רועי זילבר ואורי קסטל
עריכה לשונית: אילת קמחי
עיצוב גרפי: מיכל סמוקובץ, המשרד לעיצוב גרפי
צילומים: Shutterstock

מסת"ב: 978-965-93053-4-6 ISBN

תמצית

המחקר שלהלן מבקש לבחון את תפקיד האוכלוסייה האזרחית בדינמיקה של מלחמה, על סמך מקרה הבוחן של מלחמת רוסיה-אוקראינה. מלחמה זו מהווה דוגמה עדכנית וייחודית לאינטראקציה עצימה בין מדינה תוקפת (רוסיה), מדינה מתגוננת (אוקראינה), האוכלוסייה שבתווך (האוקראינית) והמערכת הבין-לאומית. המחקר מנתח מערכתית את יחסי הגומלין בין הצדדים המעורבים במלחמה בארבעה רבדים: היעדים האסטרטגיים של השחקנים, גישתם כלפי האוכלוסייה, סל הכלים שלרשותם (צבאיים, פוליטיים, כלכליים ותודעתיים) והאינטראקציה האסטרטגית והאופרטיבית ביניהם. ייחודו של המחקר בגישתו ההוליסטית להבנת השפעתם הגוברת של האזרחים על שדה הקרב המודרני.

מן המחקר התחדדו עלייה במרכזיות "החזית הדיגיטלית" בשדה הקרב המודרני, העוצמה הגוברת של אזרחים בלחימה והקושי של שחקנים מדינתיים לשלוט בהן. הן רוסיה והן אוקראינה רואות באוכלוסייה האוקראינית עוגן מרכזי להחלשת המערכת היריבה. האוכלוסייה משמשת מעצב רב-ממדי: "מכשול צבאי" עבור המדינה התוקפת, הזדמנות להחלשת האויב עבור המדינה המתגוננת, גורם "מעורב" ו"בלתי מעורב" בלחימה המשפיע בעוצמה על הדינמיקה של העימות ועל הישאבות בין-לאומית לתוכו.

בקרמלין קיוו שהאוקראינים ישלימו עם הכיבוש, ובתחילת הפלישה ניכרו הגבלות על הפעלת כוח צבאי נגד אזרחים. עם זאת, כישלון מתקפת הפתע הוביל לשחיקת הרסנים על פגיעה באזרחים, ולהיעלמותם הכמעט מוחלטת בהמשך. רוסיה לא בחלה בפגיעה מכוונת באזרחים להשגת יעדים צבאיים, וביקשה להטיל עליהם מורא באמצעות פגיעה שיטתית מן האוויר בתשתית האנרגיה בחורף 2022-2023. בד בבד הפעילה מוסקבה מאמץ תודעתי, מדיני-דיפלומטי וכלכלי כדי לערער את הקשר בין הממשלה האוקראינית לאזרחיה ולשכנע קהלים ברוסיה, במערב וב"דרום הגלובלי" בדבר הומניות מהלכיה. לצורך הטמעת האוכלוסייה הנכבשת ביצעה רוסיה צעדי דיכוי, רוסיפיקציה, הנעת אוכלוסין בכפייה לתוך שטחה, משאל-עם על סיפוח וניתוק של התושבים מערוצי תקשורת אוקראיניים.

הממשל האוקראיני ראה ברתימת הציבור למגננה את אחת מנקודות העוצמה שלו לבלית המתקפה הרוסית. קייב בנתה מנגנון לעידוד האוכלוסייה לתמוך בכוחות המזוינים באמצעות אספקת ציוד ולהענקת מעטפת תומכת ללחימה פרטיזנית ולהתנגדות עממית לכיבוש. הציבור האוקראיני חונך טרם המלחמה לצריכת מידע ביקורתית, ונבנו מנגנונים לחסימת מידע רוסי ולמילוי "מרחב המידע" במקורות אוקראיניים. הממשל האוקראיני אף מינף את הפגיעה הרוסית באזרחיו להשגת תמיכה מערבית ("אפקט בוצ'ה"). תפקידי מפתח ברתימת הציבור האוקראיני להתנגדות לכיבוש שמורים לגילוי המנהיגות של הנשיא

וולדימיר זלנסקי ולשליטתו בכישורים הנחוצים להצלחה ב"חזית הדיגיטלית", בייחוד עם פתיחת המלחמה, ולקיומן של הנהגות מחוזיות חזקות המשולבות במנגנוני ממשל צבאי.

סיוע כלכלי מסיבי וקליטת מיליוני פליטים על ידי ארצות הברית ושאר מדינות המערב חיזקו את כושר העמידה של המדינה האוקראינית ועזרו לה לספק שירותים מינימליים לאוכלוסייה, ובכך הקשו על צבא רוסיה. המערב ביקש לנצל את הפגיעה הרוסית באוכלוסייה לגביית מחיר מדיני ממוסקבה.

הלחץ שהפעילה על האוכלוסייה האוקראינית הסב לרוסיה נזקים אסטרטגיים רבי עוצמה.

בניגוד לציפיית הרוסים, הממשל בקייב זכה לגיבוי איתן מן הציבור, שעבר טרנספורמציה פוליטית ואנטי-רוסית מואצת: גברה נכונותו להתנגדות עממית לכיבוש והוא הנמיך את ציפיותיו משירותי המינימום המתקבלים מהממשלה בעת מלחמה. בשעה שבמערב ביקשו לבדל את העימות המקומי הרוסי-אוקראיני מהעימות הגלובלי המערבי-רוסי, הפגיעה באזרחים סייעה לחבר בין השניים, נוכח מרכזיות חירויות הפרט באתוס הליברלי המערבי. הפגיעה באזרחים אוקראינים הגבירה את נכונות הציבור במערב להקריב מרווחתו כדי לסייע לאוקראינה, הרחיבה את הלגיטימציה להקשחת הסנקציות נגד רוסיה והעמידה לרשות קייב משאבים רבים יותר למאבק ברוסיה. עם זאת, רוסיה הצליחה להקהות את עוצמת השפעת הסנקציות עליה באמצעות פעילות מול הדרום הגלובלי (מדינות באסיה, באפריקה ובאמריקה הלטינית), שרגישותן לפגיעה באזרחים פחותה. גם הציבור הרוסי שוכנע בנחיצות הפגיעה באוכלוסייה האוקראינית, שהונחלה לו בכלי התקשורת הממלכתיים.

במבחן התוצאה, **הרוסים כשלו בהכרעה פסיכולוגית-תודעתית של המערכת האוקראינית**

היריבה באמצעות הפעלת לחץ רבי-ממדי על האוכלוסייה – רעיון מרכזי בתפיסת "מלחמות הדור החדש", אשר הנחתה את החשיבה הצבאית הרוסית בנוגע לפלישה. קשה להכריע אם מדובר בתפיסה שגויה מן היסוד, או שמא מדובר רק בביצוע כושל של צבא רוסיה. נפילתה המהירה של דרום אוקראינה והמחסור בכוחות מגינים בקייב בימים הראשונים למלחמה מעלים אפשרות כי תכנון רוסי טוב יותר וביצוע נחוש יותר עלולים היו להוביל לתוצאות חמורות ביותר עבור אוקראינה.

המלחמה המחשה כי **השאיפה למזעור הפגיעה באזרחים, שבאה לידי ביטוי בחומרי**

הדרכה רוסיים, היא עיקרון ערטילאי ללא מנגנון מימוש. צבא רוסיה לא הכין את חייליו לאינטראקציה אינטנסיבית עם אוכלוסייה אזרחית, ובפרט לא להקפדה על זכויותיה ועל טוהר הנשק. גם אם ההנהגה המדינית הרוסית לא תכננה מראש פגיעה נרחבת באזרחים או ביצוע פשעי מלחמה, אלה הפכו לבלתי נמנעים נוכח החולשה הצבאית הרוסית והלחץ להגיע להישגים בכל מחיר, דה-לגיטימציה לאומה האוקראינית מצד משטרו של נשיא רוסיה ולדימיר פוטין, היעדר כלי התמודדות עם אזרחים בדרגי השטח, מחסור במערכות נשק מדויקות (ולהפך, הסתמכות יתר על נשק בעל דיוק סטטיסטי), סובלנות הדרג המדיני והצבאי לאלימות ולביזה, היעדר אכיפה משפטית על הפרת דיני מלחמה, ושימוש בכוחות

לא סדירים. העברה כפוייה של אוכלוסייה לתוך רוסיה ומדיניות רוסיפיקציה בשטח כבוש עלולות לבסס טענה, לפחות של חלק מהמומחים, לג'נוסייד ולטיהור אתני מצד רוסיה באוקראינה, גם מבלי שיתקיים באוקראינה רצח המונים של ממש.

האוכלוסייה האזרחית כגורם המעצב את פני העימות בעידן הדיגיטלי – מסקנות ולקחים עיקריים

המאפיינים הייחודיים של המלחמה באוקראינה מחייבים זהירות יתרה והימנעות מהשלכה ישירה של לקחים על השפעת האוכלוסייה בעימות זה על עימותים אחרים. עם זאת, ניתן להציע כמה תובנות רלוונטיות למדינות המערב, ובהן ישראל, באשר לעימותים בעידן המודרני שבו ל"חזית הדיגיטלית" חשיבות יתרה.

א. **האוכלוסייה איננה רק "מכשול" עבור כוח צבאי, כי אם תת-מערכת באקוסיסטם המלחמתי.** היא עשויה להוות מעצב מרכזי בעימות הצבאי המודרני, בייחוד כזה המערב לחימה קרקעית אינטנסיבית, ויש בכוחה להשפיע עמוקות על דינמיקת הלחימה ועל יכולת הצדדים להשיג יעדים אסטרטגיים.

ב. **פגיעה באוכלוסייה עלולה להקנות זווית ערכית-גלובלית לסכסוכים מקומיים.** התנהלות מרוסנת של צבא כלפי אוכלוסיית היריב תשפיע לטובה על חופש הפעולה הבין-לאומי (למול מדינות, ציבורים ותאגידים).

ג. **החידוש המרכזי במלחמה באוקראינה הוא העלייה האקספוננציאלית בהשפעתם של האזרחים על "החזית הדיגיטלית".** הסביבה הדיגיטלית לא שימשה רק כלי להעברת מסרים לציבור באופן רחב ומהיר, אלא גם גורם המעצב את כלי הפעולה, וחוט מקשר בין כלל השחקנים וממדי העימות. היא אפשרה אינטראקציה רחבה, רציפה ובזמן אמת בין ההנהגה בקיב לציבור האוקראיני, בין החברה האזרחית לכוחות המזוינים האוקראיניים ובין חברות אזרחיות מערביות לחברה האוקראינית, והאיצה את השפעת ההתרחשויות בשטח על השיח הציבורי ועל קבלת החלטות פוליטיות. חידושים דיגיטליים אפשרו לצדדים "לשחק על כל המגרש": לשלב בין כלי מערכה (צבאיים, פוליטיים-דיפלומטיים, כלכליים ותודעתיים) בפעילותם מול המרכיב האזרחי בלחימה, ולנסות לפצות באמצעות הכלים הדיגיטליים על חולשה של כלי מערכה אחרים.

ד. **התחדד הקושי לשנות עמדות מדיניות של הנהגת היריב באמצעות לחץ על אזרחים.** קשה לחזות את התנהגות האוכלוסייה בלחימה, ולחצים עלולים להוביל דווקא להקשחת עמדות הציבור.

ה. **העמיק טשטוש הגבולות בין הצבאי-ביטחוני לבין האזרחי, בין ה"מעורבים" ל"בלתי מעורבים" בלחימה, באופן ששב ומאתגר את הנורמות של דיני מלחמה,** לרבות בנוגע להסתתרות כוחות לוחמים בקרב אוכלוסייה אזרחית ולזכות להשמיד תשתיות כלכליות-לאומיות של היריב, למשל בתחום האנרגיה. בד בבד התחדדו הקושי של

הלוחמה המשפטית להשפיע על מתכונת הלחימה בזמן אמת וחולשת ההרתעה בדמות עונש עתידי (נוכח דחייה רוסית של סמכות שיפוט אוניברסלית).

1. **ניתן וכדאי להיערך לחימה ב"חזית הדיגיטלית", תוך למידה מהעיונות באוקראינה והכרה בכך שגם האויב מקיים למידה כזו.** בהיבט המגנתי, ישנה חשיבות רבה להיערכות מוקדמת לצורך הכנת האזרחים למערכות תודעה בלחימה. בהיבט ההתקפי, עולה החשיבות של שמירת "הפתעות אופרטיביות" למלחמה עצמה. שמונה שנות עימות רוסיה-אוקראינה שקדמו למלחמה סייעו לאוקראינה ולמערב ללמוד את דפוסי הפעולה של לוחמת המידע הרוסית ולפתח מנגנוני נגד שהפכו את הציבור האוקראיני לחסין יותר מפני השפעה רוסית. קיים מתח בין היערכות "רחבה אך מוגבלת" לבין היערכות "מספקת" לחירום לאומי. ההכנות של אוקראינה היו רחוקות ממושלמות, אך כללו רמה ארצית ומחוזית, ואפשרו למידה ושיפור "תוך כדי תנועה". עם זאת, הכנות בלתי מספיקות תרמו לאובדן מהיר של שטחים נרחבים בימים הראשונים, ואלמלא הכשלים של הרוסים עצמם ו"מנגנון פיצוי" בדמות סיוע מערבי מסיבי, הנזק לאוקראינה עלול היה להיות בלתי הפיך.

לקחים לישראל

- א. חשיבות האזרחים בשדה הקרב צפויה לגבור בעימותי העתיד של ישראל. **נדרשת התארגנות ייעודית, משמעותית מבעבר, כדי לשקלל מעצב זה בתכנונים האסטרטגיים והאופרטיביים**, תוך התחשבות בסיכון מוגבר לכשלי הערכה.
- ב. **החשיבה על מרכזיות תפקיד האוכלוסייה נדרשת להתקיים גם בכל היבטי תכנון המבצעים האוויריים**. בעימותים עתידיים של ישראל חיל האוויר צפוי להיות רכיב דומיננטי בהפעלת הכוח בסביבה אזרחית, אשר תטיל אילוצים על הפעלת הכוח האווירי ותשפיע על היכולת לעמוד בהישג.
- ג. בעימותים עתידיים **אויביה של ישראל עלולים לעשות שימוש ציני באוכלוסייה להשגת תכליות אסטרטגיות, בהתבסס על לקחי המלחמה באוקראינה**, כדי להסית נגדה אזרחים בשדה הקרב, ממשלות ודעת קהל במערב ותאגידים בין-לאומיים.
- ד. תדמיותיהם של הצדדים היריבים בזירה הבין-לאומית נקבעות במהירות וקשה לשנותן. כדי לייצר לעצמה חופש פעולה אסטרטגי בחירום, **חיוני שישראל תתכן מראש את המערכה ב"חזית הדיגיטלית" ותתחיל לממשה בשגרה**. זאת, בין היתר, באמצעות כלי דיפלומטיה ציבורית למול ממשלות, דעת קהל ותאגידים, בעיקר במערב.
- ה. נדרש **לפתח כלים טכנולוגיים ותוכניים להשגת יתרונות ב"חזית הדיגיטלית"** האזרחית בשעת לחימה. ראוי לבחון, האם גם ישראל יכולה לרתום "צבא מתנדבים" בארץ ובעולם כחלק מסל כלים מעודכן כזה.

- ו. על אף ההבדלים הארגוניים והתרבותיים העמוקים בין צבא רוסיה לבין צה"ל, המלחמה באוקראינה שבה וממחישה בעוצמה כי **פעולות דרגי השטח הלוחמים בקרב האוכלוסייה מייצרות הקרנות ברובד האסטרטגי**, שיש בהן כדי להשפיע על מאזן ההישגים במלחמה.
- ז. המלחמה באוקראינה שבה **ומתקפת את חשיבותה של תפיסת ההפעלה הקיימת בצה"ל, המאזנת בין עמידה במשימה הצבאית לבין ריסון בהפעלת כוח כלפי אזרחים**.
- ח. חשוב לבחון את מהלכי מוכנות ישראל לחירום על רקע לקחי המלחמה באוקראינה. המקרה האוקראיני ממחיש כי הכנת הציבור הישראלי ללחימה – כדאי שתיעשה באופן רציף ללא קשר להתרעה, על בסיס למידת היכולות של אויבי ישראל וכוונותיהם, ביחס להשפעה על העורף האזרחי בישראל.

סגן אלוף (מיל') דניאל ראקוב, חוקר בכיר במרכז אלרום לחקר מדיניות ואסטרטגיית אוויר וחלל, עמית מחקר בכיר במכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון (JISS), מרבית שירותו בצה"ל עבר באגף המודיעין

ד"ר שרה פיינברג, חוקרת בכירה וראש תוכנית מחקר "מעצמות" במרכז אלרום לחקר מדיניות ואסטרטגיית אוויר וחלל, מרצה בתוכנית ללימודי ביטחון באוניברסיטת תל אביב, שימשה כיועצת למדיניות ולנושאים אסטרטגיים במשרד הביטחון

תוכן העניינים

3	תמצית
11	מבוא
12	מיהם האזרחים האוקראינים שהפגיעו את הנשיא פוטין?
14	מתודולוגיה
18	מבנה המחקר
	פרק 1: תשתית תאורטית – מבט מערבי, מבט רוסי ומבט אוקראיני על האוכלוסייה האזרחית במרחב העימות
20	מבט מערבי – המרכיב האזרחי במרחב העימות כאילוץ וכהזדמנות
20	מבט רוסי – האזרחים כמנוף להפעלת לחץ רציף על המערכת היריבה
21	מבט אוקראיני – גיוס ו"קורבנות" הציבור כמנוף מרכזי להחלשת המערכת היריבה
24	גישה הוליסטית לבחינת תפקידה של האוכלוסייה במלחמה באוקראינה
25	פרק 2: ההתנהלות הרוסית מול האוכלוסייה האוקראינית במהלך המלחמה
27	היעדים האסטרטגיים של רוסיה
28	הגישה הרוסית הכללית כלפי האוכלוסייה האוקראינית במלחמה
30	סל הכלים הרוסי מול האוכלוסייה האוקראינית
32	כלי לוחמת מידע
32	הפעלת כוח צבאי
39	מנגנונים פוליטיים ודיפלומטיים: הומניטריזם ריק מתוכן וניסיון להבטחת הסדר הציבורי במרחבים כבושים
48	מנגנוני הפעלת לחץ כלכלי
53	סיכום הפרק
56	פרק 3: התנהלות ממשלת אוקראינה מול האוכלוסייה האוקראינית במהלך המלחמה
58	היעדים האסטרטגיים של ממשלת אוקראינה והגישה הכללית למימושם
59	סל הכלים שעמד לרשות ממשלת אוקראינה בזיקה לאוכלוסייה האזרחית
60	כלים פוליטיים ודיפלומטיים
61	כלים במישור הכלכלי
66	

- 68 "החזית הדיגיטלית"
 71 לוחמת התודעה האוקראינית ונטרול לוחמת התודעה הרוסית
 74 הכלים הצבאיים: הציבור האוקראיני כמעטפת לפעילות לחימה
 77 סיכום הפרק

פרק 4: התנהלות המערכת הבין-לאומית ביחס לאוכלוסייה האוקראינית במלחמה

- 78 היעדים האסטרטגיים והגישה הכללית של המחנה המערבי
 79 עמדת מדינות הדרום הגלובלי
 81 הכלים של המחנה המערבי
 82 הסיוע הצבאי המערבי לאוקראינה
 82 קיזוז עוצמת הלחצים הכלכליים הרוסיים על האוכלוסייה באוקראינה
 84 צמצום השפעת לוחמת מידע רוסית על האוכלוסייה באוקראינה
 84 הכלים הפוליטיים והדיפלומטיים
 86 סיכום הפרק
 87

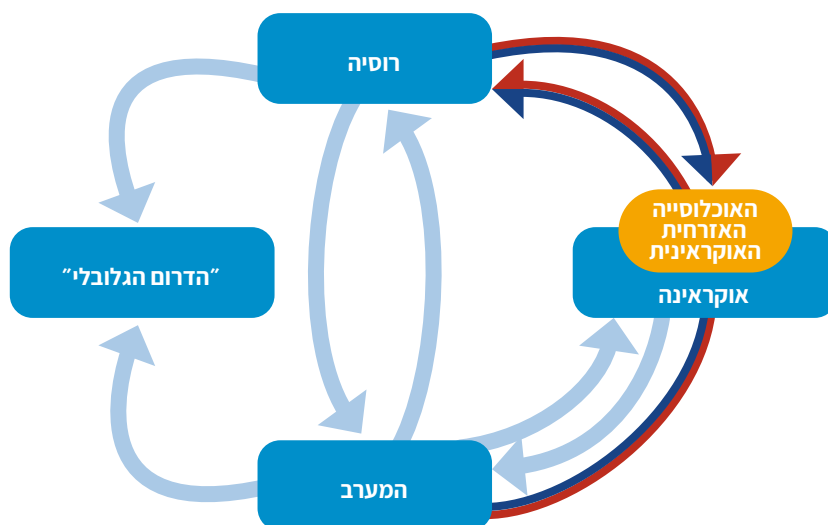
פרק 5: האוכלוסייה האוקראינית כגורם המעצב את האינטראקציה בין השחקנים

- 88 המעורבים במלחמה
 89 התנגשות בין המטרות האסטרטגיות במלחמה באוקראינה
 כיצד התבטאה ההתנגשות בין המטרות האסטרטגיות של הצדדים ברובד
 91 כלי המערכה השונים?
 91 הכלים הצבאיים
 98 הכלים הפוליטיים והדיפלומטיים
 104 הכלים הכלכליים
 106 גייסות אזרחיים בשוחות הווירטואליות של ה"חזית הדיגיטלית"

פרק 6: סיכום ומסקנות

- 111 מבט ביקורתי על תפיסת "מלחמות הדור החדש" בזיקה לאזרחים בלחימה
 112 האוכלוסייה האזרחית כגורם המעצב את פני העימות ב"חזית הדיגיטלית":
 115 מסקנות ודיון
 122 לקחים לישראל

מלחמת רוסיה-אוקראינה, העימות הצבאי הגדול באירופה מאז מלחמת העולם השנייה, מהווה מקרה בוחן ליחסי הגומלין בין מדינה המפעילה כוח צבאי רב (רוסיה), מדינה מתגוננת (אוקראינה), אוכלוסייה בתווך (אוקראינית), והשחקנים הבין-לאומיים: מדינות המערב המסייעות לאוקראינה, ומפעילות דרכה מאמצי השפעה "קשה" על רוסיה, ומדינות הדרום הגלובלי (מונח המתייחס למדינות באסיה, באפריקה, במזרח התיכון ובאמריקה הלטינית), שמרביתן שומרות על עמימות אסטרטגית ובכך מעניקות לרוסיה "אורך נשימה" לנוכח מכלול הלחצים המופעלים עליה מן המערב.

מאמץ השפעה לא־צבאי (מדיני, כלכלי, תודעתי)
מאמץ השפעה משולב, לרבות כוח צבאי

אינטראקציה בין הצדדים

מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון כיצד משפיעה האוכלוסייה האזרחית על הדינמיקה של שדה הקרב המודרני ברובד האסטרטגי וברובד האופרטיבי, בהסתמך על מקרה הבוחן של מלחמת רוסיה-אוקראינה במהלך שנת 2022. לשם כך בוצע ניתוח מערכתי של יחסי הגומלין בין הצדדים המעורבים במלחמה זו בזיקה לסוגיית האזרחים במרחב העימות.

המחקר מבקש לדון בשאלות כיצד יחסי הגומלין בין השחקנים המעורבים בזיקה לאוכלוסייה האזרחית מעצבים את פני העימות, כיצד הם משפיעים על אילוצי הפעולה של המדינה

התוקפת (רוסיה) ועל הישגיה, באיזה אופן הם מציבים אילוצים והזדמנויות בפני המדינה המותקפת (אוקראינה), ומהי השפעת סוגיית הפגיעה באזרחים על נכונות השחקנים בזירה הבין-לאומית להתערב במלחמה. מתוך כל אלה, המחקר מבקש לבסס תשתית ידע רחבה על אודות התפיסות, הכלים ויעילות הפעלתם בכל הנוגע לאוכלוסייה במלחמה שבין רוסיה ואוקראינה, ולבחון מה חידש עימות זה ביחס לעימותי העבר באשר להשפעת האוכלוסייה על דינמיקת המלחמה, וכיצד הדבר יכול לבוא לידי ביטוי במלחמות עתידיות.

בלב המחקר ניצבת האוכלוסייה האזרחית באוקראינה – שחקן פעיל וסביל כאחד. המחקר מנתח את יחסי הגומלין בינה לבין ארבעת הגורמים המעורבים במלחמה (רוסיה, אוקראינה, השחקנים המערביים ומדינות הדרום הגלובלי). ניתוח יחסי הגומלין ביניהם נעשה בארבעה רבדים עיקריים: היעדים האסטרטגיים של השחקנים, גישתם הכללית לאוכלוסייה בזיקה ליעדים אלה, אפיון סל הכלים שלרשותם וניתוח האינטראקציה ביניהם.

טענתנו היא כי במלחמת רוסיה-אוקראינה **האוכלוסייה היא תת־מערכת באקוסיסטם המלחמתי**, שהופכת למרכזית בעימות הצבאי המודרני, ויש בכוחה להשפיע עמוקות על יכולתם של הצדדים להשיג יעדים אסטרטגיים ועל דינמיקת הלחימה. האוכלוסייה האוקראינית משמשת גורם מעצב רב־ממדי של שדה הקרב ושל האינטראקציה האסטרטגית בין השחקנים: מכשול צבאי למדינה התוקפת, הזדמנות להחלשת האויב עבור המדינה המותקפת, שחקן פעיל בשדה הקרב או במרחב התודעה, שחקן שמידת "מעורבותו בלחימה" היא סוגיה מטושטשת. תפקידים אלה משרטטים את דינמיקת היחסים בין כלל השחקנים המעורבים ומשפיעים עמוקות על העימות עצמו, בייחוד בשל העוצמה הגוברת שמעניק העידן הדיגיטלי לאזרחים בלחימה.

מיהם האזרחים האוקראינים שהפתינו את הנשיא פוטין?

במרכז המחקר מצויים הנשים, הגברים, הקשישים והילדים המרכיבים את האומה האוקראינית המודרנית, אוכלוסייה המונה 41 מיליון איש ממוצאים אתניים שונים (אוקראינים, רוסים, טטרים, יהודים, פולנים) ומהשתייכות דתית שונה (נוצרים אורתודוקסים, קטולים-אוניאטים, מוסלמים סוניים, יהודים). כתוצאה מהפלישה והכיבוש הרוסיים אוכלוסייה זו מפוזרת ברחבי המדינה (תושבים ופליטים פנימיים) ומחוץ לגבולותיה (בעיקר בפדרציה הרוסית ובמדינות האיחוד האירופי). מלחמת רוסיה-אוקראינה היא מלחמת הישרדות קיומית עבור אזרחים אלה, וגורלם נקבע מדי יום על ידי הישגיו של כל צד במלחמה.

על אף התפיסה הנאו־אימפריאלית של הנשיא פוטין, המציג את האומה האוקראינית כפיקציה היסטורית ורואה בה חלק אינטגרלי מ"העולם הרוסי" הנצחי, האוכלוסייה האוקראינית עברה תהליך דינמי ומורכב של טרנספורמציה וגיבוש זהות לאומית פוסט־סובייטית אשר החל בהתפרקות ברית המועצות בשנת 1991 והואץ בעקבות הפלישה הרוסית ב־24 בפברואר 2022.

חיזוק הזהות הלאומית האוקראינית בעקבות הפלישה הרוסית

בעקבות קבלת העצמאות התמודדה החברה האוקראינית עם קיטוב כפול: קיטוב תרבותי ולשוני בין מערב אוקראינה, בעל אוריינטציה מערבית ודובר אוקראינית, לבין מזרח המדינה ודרומה, הקרובים יותר לרוסיה ודוברים את שפתה; וקיטוב בין־דורי בין אלה שבגרו בברית המועצות לבין אלה שגיבשו את זהותם לאחר התפרקותה ומייחלים לכניסתה של אוקראינה לאיחוד האירופי. מתחים אלה התחדדו לנוכח המאבק בין רוסיה והמערב באשר לגורלה של אוקראינה בעידן הפוסט־סובייטי, והשתקפו בשני אירועי מפתח בהיסטוריה האוקראינית המודרנית: "המהפכה הכתומה" (2004–2005) ואירועי אירומיידן (2013–2014), אשר ביטאו את עוצמתה הגוברת של האוריינטציה הפרו־מערבית בחברה האוקראינית. בה בעת, הועמק הפילוג עם החלקים בחברה שהיו מעוניינים בהמשך הקשר עם רוסיה. הסיפוח הרוסי של חצי האי קרים (2014) ומלחמת דונבאס (2014–2022) עודדו את העמקת הזהות האוקראינית הנפרדת מרוסיה, אך גם הובילו למאמץ רוסי ממושך במטרה לפלג את החברה האוקראינית.

הזהות האוקראינית הפוסט־סובייטית נשענת במידה רבה על קידום נרטיב הג'נוסייד נגד האומה האוקראינית על ידי השלטון הסובייטי (ה"הולודומור" של 1932–1933)¹ ומבוססת במידה מסוימת על שיקום הלגיטימיות של התנועה הלאומנית האוקראינית בשל עברה

¹ "הולודומור" (או רצח באמצעות הרעבה) הוא רעב המוני ששרר ברפובליקה הסובייטית הסוציאליסטית האוקראינית ומעבר לגבולותיה בשנים 1932–1933 וגרם למותם של 3.9 עד 4 מיליון איש על פי הערכות דמוגרפיות אוקראיניות עכשוויות. זאת כתוצאה ממדיניותם של סטלין ושותפיו ובייחוד לזר קגנוביץ, הממונה על מדיניות הקולקטיביזציה באוקראינה. מאז קבלת עצמאותה בשנת 1991 אוקראינה רואה ב"הולודומור" מעשה ג'נוסייד וטיהור אתני המוני, ומטילה את האחריות לכך על ההנהגה הסובייטית דאז ועל הפדרציה הרוסית העכשווית, הנתפסת כירשת העיקרית של ברית המועצות.

השנוי במחלוקת, תוך "הלבנת" דמויות לאומיות אשר שיתפו פעולה עם גרמניה הנאצית במלחמת העולם השנייה?

באירועי אירומיידן החברה האוקראינית פיתחה כלים חברתיים ותרבותיים לניהול עצמי מול השלטון – וכפי שמחקר זה ממחיש, כלים אלה של יוזמה עממית, הגנה עצמית ולוחמה פריטיזנית התגלו כבעלי ערך קריטי בימים הראשונים של הפלישה הרוסית בשנת 2022. מכת הפתיחה הרוסית והלחימה שבעקבותיה העצימו את הלכידות הלאומית באוקראינה בניגוד מוחלט לציפיות הכוח הפולש. המלחמה שימשה זרז להתגבשות רובד משמעותי נוסף בזהות אוקראינית עצמאית, והובילה לדירוסיופיקציה של החברה, תוך טשטוש הבדלי דורות וחלוקה גאוגרפית. לכידותם של אזרחי אוקראינה, שנבנתה כתוצאה מהמלחמה, אפשרה להם למלא תפקיד מפתח, ולעיתים מכריע, בדינמיקה של מלחמה זו.

מתודולוגיה

עבודת המחקר מבקשת להציג את התמונה הרחבה של השפעת האוכלוסייה האוקראינית על מהלך העימות בשנים עשר החודשים הראשונים לפלישה הרוסית (פברואר 2022 עד פברואר 2023), מתוך הבנה שהמלחמה טרם הסתיימה, וחלק מהתובנות בעת הנוכחית עלולות להיות מאותרות לנוכח התפתחויות עתידיות.

יצאנו לדרך בחודש אפריל 2022 בבקשנו לחקור את האוכלוסייה האוקראינית כ"אילוץ" עבור צבא רוסיה, שכן זיהינו כי בימים הראשונים של הפלישה (24 בפברואר 2022) הצבא הרוסי נזהר שלא לפגוע באזרחים. ואולם מסוף חודש פברואר ובמהלך חודש מרס זהירות זו נשחקה. המצור הרוסי על מריופול (24 בפברואר עד 20 במאי 2022), שהביא כבר בחודש מרס לפגיעה נרחבת בתשתית האזרחית ובתושבים, מעיד כי צבא רוסיה התנער כמעט לחלוטין ממחויבות לשמור על האזרחים בשלב מוקדם במלחמה, ובכך לא הדגים חדשנות תפיסתית בנושא ההתמודדות עם האוכלוסייה.

בראשית הדרך גיבשנו מתודולוגיה מחקרית מצמצמת, אשר תחמה את העבודה מתחילת המלחמה ועד לנסיגת צבא רוסיה מצפון אוקראינה (סוף מרס 2022) והתעמקה בשלושה מרחבים אורבניים: קייב, חרקוב וחרסון, שנבדלו זה מזה בגודלם, בתוצאות המתקפה (חרסון כמקרה ששיקף "הצלחה" רוסית יחסית) ובכך שבכל מרחב פעלו כוחות רוסיים שונים. בחנו את היעדים האסטרטגיים של רוסיה ושל אוקראינה בנוגע לאוכלוסייה, את הכלים שלהן,

² Sarah Fainberg, "Memory at the Margins: The Shoah in Ukraine (1991-2011)," in *History, Memory and Politics in Central, East and South East Europe*, Eds. Georges Mink & Laure Neumayer (London: Palgrave Macmillan, 2013) 103-119. <https://masterpdf.pro/download/4330427-history-memory-and-politics-in-central-and-eastern-europe-mink-georges-neumayer-laure> [accessed February 2, 2023].

את יחסי הגומלין ביניהן ואת הישגיו של כל צד למול האוכלוסייה או באמצעותה ("מבחן התוצאה").

על אף שביססנו תשתית ידע בהתאם למתודולוגיה זו, התפתחויות במהלך המחקר המחישו שחלוקה זו אינה מסייעת: לא זיהינו הבדלים רבים בביצועי הכוחות הרוסיים השונים, צבא רוסיה נאלץ לסגת מאזור חרקוב (ספטמבר 2022) ומהעיר חרסון (נובמבר 2022), והיעדים האסטרטגיים של השחקנים השתנו לאורך המלחמה. העימות התברר כדינמי ובו סבבי למידה הדדיים, השימוש של שני הצדדים בכלים לא היה סטטי אלא התפתח, יעילות הכלים השתנתה במהלך הזמן, הצדדים פעלו לפיתוח כלים חדשים כדי לזכות ביתרון, ובעיקר נוכחנו לדעת כי אין עדיין "מבחן תוצאה" סופי.

לפיכך, **המחקר הסופי בחן את היעדים האסטרטגיים של השחקנים המדינתיים** (אוקראינה, רוסיה, המחנה המערבי ומדינות הדרום הגלובלי), **אפיין את גישתם הכללית לאוכלוסייה באוקראינה, ופילח את סל הכלים של כל אחד מהשחקנים** (מלבד מדינות הדרום הגלובלי, שהן פסיביות יחסית במלחמה). לב העבודה הוא **ניתוח המאבק בין השחקנים ברובד היעדים האסטרטגיים והמפגש בין כלי המערכה השונים**.

באשר ל**יתוחם דיסציפלינרי**, המחקר מאמץ גישה רב־תחומית של ניתוח מערכות תוך בחינת התפיסות, הכלים, הפעולות והישגי הביניים של כל הצדדים המעורבים במלחמה ביחס לאוכלוסייה האוקראינית. זאת לעומת מרבית הפרסומים וההתייחסויות אודות האוכלוסייה במלחמת רוסיה-אוקראינה עד כה, אשר התמקדו בממדים ספציפיים – משפטיים, אתיים, אידאולוגיים והיסטוריים – של מעורבות האוכלוסייה בעימות, ולא בתפקידה, הפעיל והסביל, בעיצוב הדינמיקה בין הצדדים הלוחמים ובהשפעתה של דינמיקה זו על ההישגים האסטרטגיים והאופרטיביים של כל צד ועל העימות עצמו.

ההתמקדות בתמונה הרחבה חייבה אותנו לבצע הכללות ולגבש הערכות כדי לגשר על פערים במקורות:

א. הכללות בנוגע לשחקנים – הנחה לפיה רוסיה ואוקראינה הן ישויות מונולטיות המתנהלות באופן עקבי יחסית, ונעדרות סתירות פנימיות. ההתייחסות למחנה המערבי ולדרום הגלובלי היא הכללה רחבה בנוגע לעשרות רבות של מדינות, שביניהן הבדלים משמעותיים במדיניות ובכלים.

ב. הגדרת היעדים האסטרטגיים, גזירת מטרות ביחס לאוכלוסייה מתוכם ואיפיון הגישה הכללית נסמכים על הערכותינו. השחקנים המעורבים לא פרסמו מסמכים בנושא, ההצהרות אינן תמיד עקביות, ובמילא האמירות הפומביות והמסמכים אינם משקפים בהכרח עמדות אמת של הצדדים, אלא מבקשים להשפיע על השחקנים האחרים.

ג. לכל אחד מהשחקנים תפיסות אחרות ביחס לאוכלוסייה. לתפיסה הרוסית ולתפיסה המערבית בסיס תאורטי שהתפתח לפני המלחמה, ואילו התפיסה האוקראינית התגבשה

אד הוק מתוך פרקטיקה של התמודדות מתמשכת עם הצבא הרוסי. ואולם גם עבור רוסיה והמחנה המערבי המפגש בין התפיסות התאורטיות ובין הלחצים הכבירים של שדה הקרב מוביל לתוצאות אחרות ממה שכתוב בספרים. בנושא זה נתמקד בפרק הראשון של המחקר.

ד. הכלים שבידי השחקנים – קיימים הבדלים במיקום הכלים בתפיסה הצבאית-אסטרטגית של השחקנים, בתיחום הגבולות בין הכלים ובמתכונת השימוש בהם. כך, למשל, מן המפורסמות הוא שבתפיסה הרוסית הלחימה הקיברנטית היא תת-תחום של לוחמת מידע, בעוד שבמערב היא תחום העומד בפני עצמו. כדי שנוכל לנתח את האינטראקציה ברובד הכלים, חילקנו אותם לארבע קבוצות: כלים פוליטיים-דיפלומטיים, כלים צבאיים, כלים כלכליים וכלים תודעתיים (לוחמת מידע). ניתן להתווכח על חלוקה זו בכלל, ועל מתכונת מימושה על ידי המחברים (למשל, האם תקיפת תשתיות חשמל במטרה להשבת פעילות כלכלית ולגרום לדה-מורליזציה בקרב האזרחים, ולהשפיע בדרך זו על התנהלותו האסטרטגית של השחקן האוקראיני – היא כלי צבאי, כלכלי, תודעתי או פוליטי?).

הניתוח מתבסס על שלבי המלחמה הבאים:

ה. **לפני הפלישה:** שמונה השנים שקדמו לפרוץ המלחמה (החל בסיפוח חצי האי קרים בשנת 2014 ומלחמת דונבאס ועד תחילת הפלישה הרוסית ב־24 בפברואר 2022), במהלכן כל צד פיתח תפיסות וכלים בזיקה לאוכלוסייה האוקראינית.

ו. **ניסיון לממש את התוכנית הרוסית המקורית:** הימים הראשונים של הפלישה הרוסית, 24–26 בפברואר 2022, ועד לנסיגת הכוחות הרוסיים מצפון אוקראינה בסוף חודש מרס – תחילת חודש אפריל 2022. בימים הראשונים של חודש אפריל התגלו מראות קשים לאחר שחרור העיירה בוצ'ה. פרסום "טבח בוצ'ה" היווה נקודת מפנה במלחמה.

ז. **מיקוד המתקפה הרוסית בדרום-מזרח אוקראינה בחודשים אפריל עד אוגוסט 2022:** צבא רוסיה התארגן מחדש והצליח לדחוק את הכוחות האוקראיניים מערבה באמצעות ירי ארטילרי מסיבי, אך החל מחודש יולי 2022 קיבלו האוקראינים מערכות טילים מדויקות מסוג HIMARS שאפשרו לכתוש את עמדות הצבא הרוסי ולבלום את מתקפתו.

ח. **מתקפת הנגד האוקראינית:** ב־29 באוגוסט 2022 פתחה אוקראינה במתקפת נגד שהובילה בראשית חודש ספטמבר להתפוררות ההגנה הרוסית במרחב חרקיב ובחלקים ממחוזות דונייצק ולוהאנסק; בחודשים אוקטובר ונובמבר 2022 מתקפות אוקראיניות בחזית חרסון ופגיעה קשה בגשרים מעבר לנהר הדנייפר ובגשר קרץ' החלישו את צבא רוסיה ודחקו אותו לפנות את העיר חרסון ולסגת מהגדה המערבית של נהר הדנייפר. בד בבד, החל מסוף חודש ספטמבר 2022 ביצעה רוסיה תקיפות עומק מסיביות שהתמקדו בתשתית האנרגיה של אוקראינה.

ממצאים לאחר שחרור העיירה בוצ'ה

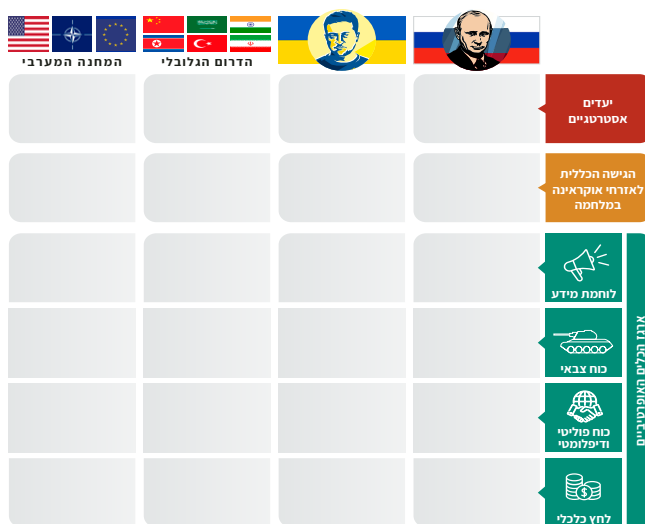
ט. **התארגנות שני הצדדים לקראת מתקפת נגד:** מנובמבר 2022 ועד ראשית פברואר 2023 התמקדו שני הצדדים בהתארגנות מחדש לקראת מתקפה נרחבת, אשר צפויה להיפתח על ידי אחד מהם בסוף חורף-אביב 2023.

מגבלות המחקר: מחקר זה מבקש להציף מתחים ודילמות, ומסקנותיו אינן מתיימרות להיות פסקניות. ראשית, זהו מחקר ראשוני, שכן הוא עוסק בתובנות המסתמנות בנקודת הזמן הנוכחית, וייתכן שלפנינו התפתחויות רבות הרלוונטיות לנושא. שנית, בנוגע למלחמה באוקראינה מתקיים פרדוקס מידע: מחד ישנו היצף מידע, ומאידך חלק גדול מהמידע מוטה, ואף כוזב בכוונה תחילה, בשל מאמצי לוחמת מידע של הצדדים. לנוכח ריבוי ההתרחשויות ורוחב היריעה המחקרית, אין ביכולתנו לאמת כל פרט ופרט. רוב המידע שעליו אנו נשענים מוטה לטובת אוקראינה, ומגיע מן הזווית המערבית. בה בעת, עשינו מאמץ רב כדי לאזן הטיה זו באמצעות קריאת חומרי מקור ברוסית: מקורות רשמיים, קטעי עיתונות, וערוצי מדיה חברתית המזוהים עם רוסיה. בנוסף לכך התבססנו על חומרי מקור אוקראיניים: הצהרות רשמיות, קטעי עיתונות וערוצי מדיה חברתית המזוהים עם הממשל בקייב.

המחקר מבקש להתבונן במבט רחב מאוד על שדה הקרב ועל מגרש העימות האסטרטגי בין הצדדים. על כן, הוא אינו מתמקד בביסוס הטענה כי במלחמה זו בוצעו פשעי מלחמה או חריגות מהדין ההומניטרי הבין-לאומי, שכן ישנם פרויקטים מחקרניים רבים העוסקים בסוגיות אלה באופן בלעדי.

מבנה המחקר

הפרק הראשון נועד לספק את התשתית התאורטית ויעמוד על התפיסות המערביות, הרוסיות והאוקראיניות ביחס למקומה ולתפקידה של האוכלוסייה האזרחית בשטח העימות. שלושת הפרקים הבאים (פרקים 2-4) יתבוננו אנכית במטריצה הניתוחית של המחקר (ראה תרשים) וירחיבו על נקודות המבט של השחקנים בעימות. בהתייחס לכל שחקן ינותחו היעדים האסטרטגיים ונגזרותיהם ביחס לאוכלוסייה האוקראינית, תאופיין הגישה הכללית למימוש יעדים אלה בזיקה לאוכלוסייה ויוצגו הכלים לפעולה מולה.

המטריצה הניתוחית

הפרק השני ינתח את הצד הרוסי, **הפרק השלישי** יעסוק בנקודת המבט של ממשלת אוקראינה ו**הפרק הרביעי** ידון בשחקנים הבין-לאומיים בדגש על המחנה המערבי, ובקווים כלליים יותר במדינות הדרום הגלובלי.

הפרק החמישי יתמקד בממד האופקי של המטריצה הניתוחית, ובהתבסס על ניתוח השחקנים המעורבים בעימות יבחן את יחסי הגומלין ביניהם: תחילה, ברובד היעדים האסטרטגיים ביחס למלחמה ולאוכלוסייה האוקראינית, ובהמשך תוך תרגומם להתמודדות באמצעות כלי המערכה השונים, תוך דיון השוואתי בכל אחת מארבעת משפחות הכלים ששימשו בניתוח.

הפרק השישי יציג את המסקנות העיקריות העולות מניתוח מקרה הבוחן האוקראיני ביחס לממדי השפעה אפשריים של אוכלוסייה אזרחית על עימותים עתידיים ויזקק מתוכן המלצות לישראל.

ברצוננו להודות לפרופ' אביתר מתניה על הערות חשובות ביחס לרלוונטיות היישומית של מחקרנו, לד"ר אסף הלר על עיצוב המתודולוגיה, ההנחיה המשמעותית והליווי המקצועי הצמוד לאורך הדרך, לד"ר תומר פדלון על התמיכה בעיצוב המסגרת התאורטית, עצות מועילות ואזון קשבת, לפרופ' דמיטרי (דימה) אדמסקי מאוניברסיטת רייכמן ולחוקר בכיר במרכז אלרום עמר דנק על רעיונות שתרמו למחקר, לראש מרכז מאיץ, יובל קלי, שהגה ומימש את המסגרת שאפשרה לנו לחקור, לעוזרי המחקר הקפדנים רועי זילבר ואורי קסטל שעזרו בעבודת המחקר, הניסוח והעריכה, ולעורכת אסנת זילברמן, שהאירה כמה נקודות מפתח במהלך המחקר ושגרמה לכך שהניסוחים של שני "עולים ותיקים" יהיו בעברית תקינה ומובנת לכל. תודתנו למעצבת הגרפית מיכל סמוֹקובץ על עיצוב התרשימים המנגישים לקורא את התובנות המחקריות וכן על הסיוע בהוצאה לאור של המחקר כולו.

פרק 1:

תשתית תאורטית – מבט מערבי, מבט רוסי ומבט אוקראיני על האוכלוסייה האזרחית במרחב העימות

פרק זה יניח תשתית תאורטית לניתוח ההגיונות והפעולות של הצדדים המעורבים ישירות בעימות (רוסיה, אוקראינה ומדינות המערב) בזיקה לאוכלוסייה האוקראינית. המבט התאורטי המערבי יוצג לפני המבט הרוסי והמבט האוקראיני. הגישה הרוסית, הנשענת על תפיסות של "מלחמות הדור החדש", מתכתבת עם התפיסות המערביות. הגישה האוקראינית גובשה כתוצאה מהתמודדות עם פעילות רוסיה בשטחה טרם המלחמה ובמהלכה, לצד תהליך "סטנדרטיזציה" של צבא אוקראינה עם הנורמות והפרקטיקות של צבאות נאט"ו בשמונה השנים שקדמו למלחמה.

מבט מערבי – המרכיב האזרחי במרחב העימות כאילוץ ונהדמנות

נוכחות אזרחים בשדה הקרב, האתגרים שהם מציבים בפני צבאות מודרניים בלחימה, המגבלות החלות על הכוח התוקף והצורך להבחין בבלתי מעורבים בלחימה ויחסי הגומלין בין צבאות לאזרחים תחת כיבוש, הפכו בשלושים השנה האחרונות לסוגיות משמעותיות בקורפוס ספרות אקדמית רב־תחומי, ובפרט במחשבה הצבאית המערבית המודרנית.³ בראייה מערבית, חשיבות הנושא באה לידי ביטוי בדין התיאורטי ב"אחריות להגן" מפני פגיעה בזכויות אזרחים של מדינות צד שלישי, ב"התערבויות הומניטריות" צבאיות ובהקמת בתי דין בעלי סמכות אוניברסלית במערב.⁴

תחום תיאורטי זה מתמקד בשלוש סוגיות יסוד: מה מניע מדינה תוקפת לפגוע באזרחים המצויים בקרבת שדה הקרב?⁵ האם האוכלוסייה האזרחית היא אילוץ־מטרד, המקשה על הצדדים המעורבים, או הזדמנות שניתן לנצלה לקידום אינטרס אסטרטגי או לטובת הישג

³ Mohammed D. Cherkaoui, Karina Valentinovna Korostelina, and Daniel Rothbart, *Civilians and Modern War: Armed Conflict and the Ideology of Violence: War, Conflict and Ethics* (Taylor and Francis, 2012).

⁴ Gareth Evans, "The Responsibility to Protect: Ending Mass Atrocity Crimes Once and for All," *Irish Studies in International Affairs* 20, no. 1 (2009), 7-13.

⁵ Marilyn Blatt Young and Toshiyuki Tanaka, *Bombing Civilians: A Twentieth-Century History* (New York: New Press, 2009); Karina Korostelina and Daniel Rothbart, *Why They Die: Civilian Devastation in Violent Conflict* (Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press, 2011); Marie Lounsbery and Frederic Pearson, *Civil Wars: International Struggles, Global Consequences* (Toronto: University of Toronto Press, 2009); Alexander Downes, "Military Culture and Civilian Victimization: The Allied Bombing of Germany in World War II," in *Civilians and Modern War*, 130-145.

אופרטיבי־טקטי? היכן עובר הקו בין לוחמים ללא־לוחמים ("בלתי מעורבים") בשדה הקרב, על בסיס אילו קריטריונים מוגדר קו זה, ומה מבטיח כי הצדדים הלוחמים ישמרו עליו?

הספרות האקדמית המערבית מותחת ביקורת על גישת צבאות המערב כלפי המרכיב האזרחי בלחימה. הטענה היא כי הצבאות אומנם מבקשים למזער את הפגיעה באוכלוסייה על ידי פיתוח אמצעים, תפיסות והכשרות, אולם הם עדיין רואים באזרחים "מטרד", "נזק אגבי" בלתי נמנע ואף הכרחי, מעין אובייקט בעל חשיבות משנית בלחימה⁶. על פי חוקרים מערביים בני זמננו, בפרקטיקת הלחימה הצבאות אינם מתמודדים באופן מספק עם הסיבות המערכתיות לפגיעה באזרחים, אלא מתמקדים באבחנה בין "מעורבים" ל"בלתי מעורבים", באופן שאינו מונע פגיעה קשה באזרחים בלחימה. בין סיבות מערכתיות אלו – לחץ ההנהגות והציבורים על הצבאות להשיג ניצחון מהיר ומכריע או לפחות להימנע מתבוסה (מבחינה זו אין הבדל ניכר בין צבאות של מדינות דמוקרטיות ושל משטרים אוטוקרטיים). במסגרת כך עולה דילמה קבועה של הצבאות, עד כמה הם נכונים להעמיד בסיכון את חיי חייליהם כדי למזער פגיעה באזרחים⁷. סיבה מערכתית נוספת נעוצה בקיטוב הקולקטיבי (collective axiology) בפוליטיקת הזהויות שבין הצדדים הלוחמים, התורם לדמוניזציה הדדית ולהשלכת דימוי שלילי על האזרחים⁸. דמוניזציה זו הופכת את ההחלטות הצבאיות בשטח, האם לראות באזרחים שבצד השני לוחמים או "בלתי מעורבים", לסובייקטיביות ונוטות לחומרה (היינו, להניח כי הם לוחמים ו"מעורבים") – וממילא בעימותים מודרניים רב הטשטוש בין השניים⁹.

מבט רוסי – האזרחים כמנוף להפעלת לחץ רציף על המערכת היריבה

בעוד שהספרות המערבית וצבאות המערב עוסקים באינטנסיביות במעמדם ובגורלם של האזרחים בלחימה באופן תיאורטי ופרקטי, הדיון בנושא זה בצבא רוסיה היה מנוון בשנים האחרונות. ככלל, המחברים הרוסים ביקורתיים מאוד כלפי חשיבות יתר שהמערב מייחס לזכויות האזרחים ול"התערבויות הומניטריות", ורואים בהן אמצעי להצדיק התערבות בסכסוכים כדי לקדם את הדומיננטיות המערבית בעולם. יחד עם זאת, הצורך למזער את הפגיעה באזרחים במסגרת לחימה קינטית מופיע בספרות האקדמית הצבאית הרוסית, אולם הוא מפותח באופן דל, בייחוד בנוגע להיבטים הפרקטיים.

⁶ Daniel Rothbart, Mohammed D. Cherkaoui and Karina Valentinovna Korostelina, "Conclusion: The Road Ahead," in *Civilians and Modern War*, 334-346.

⁷ Alexander Downes, "Military Culture and Civilian Victimization...", 91-92.

⁸ Daniel Rothbart, Mohammed D. Cherkaoui and Karina Valentinovna Korostelina, "Conclusion: The Road Ahead," in *Civilians and Modern War*, 334-346.

⁹ Neta Oren, "Israeli Soldiers' Perceptions of Palestinian Civilians during the 2009 Gaza War," in *Civilians and Modern War*, 90.

התקנון הקרבי של צבא היבשה הרוסי, שלא עודכן מאז שנת 2005, מעניק מקום שולי לאינטראקציה בין הצבא לאזרחים. מתוך כ־200 עמודיו רק חצי עמוד מוקדש לנושא, ללא פירוט על כך שכל חייל נדרש להכיר את הדין ההומניטרי הבין־לאומי ולנהוג באופן הומני כלפי אזרחים. חלקים העוסקים בכיבוש יישובים כמעט שאינם מזכירים אזרחים, מלבד הצורך לקחת בחשבון את מהלכיהם העלולים להפריע לצבא¹⁰. תקנוני השגרה של צבא רוסיה מזכירים את חובת החיילים לנהוג באופן נאור כלפי האזרחים, חייהם ורכושם, ומטילים על המפקדים אחריות להקפיד על כך¹¹. עם זאת, המלחמה באוקראינה מצביעה על שוני רב בין ההנחיות המפורטות בתקנון לבין התנהלות החיילים והמפקדים בפועל, באופן שהופך את הנאמר במסמכים אלה, שאושרו בחתימת נשיא רוסיה, ל"אות מתה".

למשל, מאמר על השתלטות כוחות סער של חיל הנחתים הרוסי על מרכזי אוכלוסין שהתפרסם בשנת 2021 בכתב העת הצבאי המוביל הרוסי *Voyennaya Mysl* כלל אינו עוסק בהגנה על אזרחים, ואף אינו מזכיר אותם, בשעה שהוא מנתח שיטות מיטביות לפגיעה במרכז אוכלוסין באמצעות מהלומות אש, ביתור מערכי האויב ביישוב, טיהור היישוב מהאויב ועוד¹². הנושא אינו מוזכר גם בספרון "מדריך מקוצר לבוגר מוסדות אקדמיים צבאיים להסברה צבאית-פוליטית", שפורסם באוקטובר 2022 ומוצג כחומר מומלץ לקצינים באתר משרד ההגנה הרוסי. התייחסות שלילית לפגיעה באוכלוסייה מופיעה באופן אגבי במשפט בודד באחד מ־86 עמודי המדריך, ומתוארת כתוצר לוואי אפשרי של עריקות¹³.

¹⁰ Ministerstvo Oborony Rossijskoj Federacii Министерство Обороны Российской Федерации [Ministry of Defense of the Russian Federation]. "Boevoj ustav po podgotovke i vedeniju obshhevojskovogo boja. Chast' 3 Vzvod, Otdelenie, Tank, Боевой устав по подготовке и ведению общевойскового боя. Часть 3 Взвод, Отделение, Танк" [Combat Regulations for the Preparation and Conduct of Combined Arms Combat. Part 3. Platoon, Squad, Tank], Moskva: Voennoe Izdatel'stvo Москва: Военное Издательство, 2005. http://militera.lib.ru/regulations/0/g/2005_bu3.pdf [accessed: January 16, 2023].

¹¹ Obshhevoinskie ustavy VS RF Общевоинские уставы ВС РФ [General Military Regulations of the Armed Forces of the Russian Federation]. <https://ivo.pnzgu.ru/vuc.pnzgu.ru/page/48091> [accessed, January 5, 2023].

¹² Sergej Nikolaevič Volyk, Maksim Pavlovič Berendeev & Il'ja Alievič Sukorev Сергей Николаевич Волык, Максим Павлович Берендеев & Илья Алиевич Суколев. "O Primenenii Desantno-Šturmovykh Podrazdelenij Vozdušno-Desantnykh Vojsk v Sovremennykh Voennykh Konfliktah O Применении Десантно-Штурмовых Подразделений Воздушно-Десантных Войск в Современных Военных Конфликтах," [On the Use of Airborne Assault Units of the Airborne Troops in Modern Military Conflicts], *Voennaja mysl Военная мысль*, 7 (2021):13-24.

¹³ "Kratkij spravocnik vypusknika voennogo vuza po voenno-politicheskoj rabote: uchebno-metodicheskoe posobie, Краткий справочник выпускника военного вуза по военно-политической работе: учебно-методическое пособие," [A Brief Guide on Military-Political Work for a Graduate of a Military High Education Institution: an educational-methodological manual], Novossibirsk, NVVKU, 2022. <https://vvo.ric.mil.ru/upload/site176/iVDa27rgPg.pdf> [accessed: November 20, 2022].

בשיח הרוסי במהלך המלחמה באוקראינה עיקרון ההגנה על האזרחים האוקראינים מופיע באופן שולי. יתרה מכך, פובליציסטים רוסיים מטיפים לענישת האוכלוסייה באוקראינה, עד כדי מחיקת ערים וקריאה להיפרע מרסנים עצמיים על הפעלת הכוח. בפובליציסטיקה בולט הטשטוש בין האזרחים ללוחמים: האזרחים מוצגים כ"מרגלים" וכ"חבלנים" ה"מופעלים על ידי שירות הביטחון וצבא אוקראינה", ולכן מוצע לנהוג בהם כלוחמים, ולא כ"בלתי מעורבים". בחוברת למען החיילים והמגויסים הרוסים שהתפרסמה במהלך המלחמה מטעם "ארגון הוטרנים של אפגניסטן" צוין כי שחיקת הגבולות בין המרכיב האזרחי והמרכיב הצבאי במערכה באוקראינה מעניקה לגיטימציה לנקיטת צעדים אלימים נגד האזרחים בשטח העימות (מעצר, חקירה, פינוי כפוי ועוד). החוברת הוצגה במשך חודשים באתר החינוך מטעם משרד ההגנה הרוסי, והורדה ממנו בינואר 2023.¹⁴

בד בבד, התפיסות הצבאיות המודרניות של צבא רוסיה, שזכו לכינוי "מלחמות הדור החדש" (ובהן נעמיק במסגרת הפרק השני של מחקר זה), מנתחות את האוכלוסייה בעיקר כמכשול וכמרחב פעולה. "מלחמות הדור החדש" הן אוסף של תפיסות המבוססות על החשיבה הצבאית הרוסית מאז העידן הצארי והסובייטי ועד לזמננו ומתכתבות עם החשיבה הצבאית המערבית המודרנית. בנוגע לאוכלוסייה, "מלחמות הדור החדש" אינן עוסקות בזכויות האזרחים בשטח העימות ובדרכים להגן עליהן, אלא בצורך להשפיע על תודעת הציבור של האויב כדי להשיג הכרעה במלחמה.

בבסיס ניתוח המציאות של "מלחמות הדור החדש" עומדת ההנחה כי בעימותים בני זמננו חל טשטוש בגבול המפריד בין האזרחי לצבאי-ביטחוני, וכי המערב מנהל זה עשרות שנים לוחמה היברידית נגד הממשלה והציבור הרוסיים, בניסיון להמריד את העם נגד ההנהגה. "מלחמות הדור החדש" תופסות את האזרחים כמרכיב אינטגרלי במערכת היריבה, וכזהדמנות להחליש אותה על ידי הפעלת לחץ רציף על האוכלוסייה, טרם העימות הקינטי ובמהלכו. לאור זאת, ההתמודדות עם המרכיב האזרחי במערכת האויב מתמקדת בהשפעה על התודעה, על מנת לנטוע באוכלוסייה (ובמערכת היריבה כולה) דה־מורליזציה והפחדה. המטרה היא לשבור את רוח ההתנגדות של האזרחים ולגרום להם להפעיל לחץ על הנהגתם הפוליטית והצבאית כדי שתיענה לדרישות הרוסיות. הציפייה היא שהפעלת הכוח הקינטית תשמש

¹⁴ Ministerstvo Oborony Rossijskoj Federacii Министерство Обороны Российской Федерации [Ministry of Defense of the Russian Federation]. Obshherossijskaja Obshhestvennaja Organizacija Rossijskij Sojuz Veteranov Afganistana i Special'nyh Voennyh Operacij Общероссийская Общественная Организация Российский Союз Ветеранов Афганистана И Специальных Военных Операций [All-Russian Public Organization Russian Union of Veterans of Afghanistan and Special Military Operations]. "Zhivu, Srazhajus', Pobezhdu! Pravila Zhizni Na Vojne, Живу, Сражаюсь, Побеждаю! Правила Жизни На Войне" [I Live, I Fight, I Win. Life Rules in War], Moskva 2002, 17. <https://vvo.ric.mil.ru/upload/site176/s0uillbANp.pdf> [accessed: November 20, 2022].

מהלך מסיים ומכריע למאמץ מוקדם ומתמשך לטעת דה־מורליזציה (ברכיבי המערכת היריבה, ובהם באוכלוסייה האזרחית), כדי לייתר את הצורך בלחימה קינטית ארוכה.¹⁵

מבט אוקראיני – גיוס ו"קורבנות" הציבור כמנוף מרכזי להחלשת המערכת היריבה

הממשלה בקייב מעניקה מקום מרכזי להמחשת הפגיעה באוכלוסייה האזרחית, באמצעות מינופה בתקשורת ואיסוף מידע אודותיה, כדי לפגוע בלגיטימציה של רוסיה ולהניע את המערב לסייע לאוקראינה. הדבר בלט, למשל, בשרשרת ביקורים של מנהיגים מערביים באפריל 2022 בפרברי קייב לאחר ששוחררו, אשר כללו סיורים באתרים של הטמנת גופות במטרה לזעזע את האזרחים מן המערב.

בעוד שהגישה הרוסית כלפי האוכלוסייה בעימותים נובעת מן החשיבה הצבאית הרוסית הפתוחה, העוסקת בכל סוגי המבצעים שצבא רוסיה נדרש לבצע, הן ההתקפיים והן המגנתיים, הרי שהגישה האוקראינית בנושא נובעת בעיקר מחשיבה מגננתית. גישה זו מתבססת על פרקטיקות ונורמות שהתגבשו במהלך ההתמודדות עם התוקפנות הצבאית הרוסית והפעילות החתרנית של רוסיה בשמונה השנים שקדמו לפלישה הרוסית (2014–2022), וכן על פעילות מתמשכת לסנכרון מבנה צבא אוקראינה והכשרותיו בהתאם לסטנדרטים המקובלים בנאט"ו.

המסמכים הדוקטרינריים של צבא אוקראינה מדגישים את הצורך להישען על החברה האזרחית כדי להתנגד לאויב¹⁶. זאת, על בסיס הניסיון מן הלחימה בשנת 2014, בה התארגנות "מלמטה" להגנה מפני התוקפנות הרוסית פיצתה על כשלי הצבא האוקראיני הסדיר. אפשר שבמסגרת שיתופי הפעולה של אוקראינה עם צבא ארצות הברית השתרשה "תפיסה מבצעית של התנגדות" (The Resistance Operating Concept), שפותחה בפיקוד המבצעים המיוחדים של צבא ארצות הברית כדי להתמודד עם האיום הרוסי במדינות מזרח אירופה, ושמה דגש על התנגדות עממית לכיבוש¹⁷.

לא ניתן לומר שפעילות הכוחות המזוינים בצד האוקראיני מקדשת את חיי האזרחים או את זכויותיהם. ארגוני זכויות אדם באו בטענות כלפי הצד האוקראיני על חריגה מהדין

¹⁵ Jānis Bērziņš, "Not 'Hybrid' but New Generation Warfare," in *Russia's Military Strategy and Doctrine*, ed. Glen E. Howard and Matthew Czekaj (Washington, DC: Jamestown Foundation, 2019).

¹⁶ Prezydent Ukrainy. Volodymyr Zelenskyy Президент України. Володимир Зеленський,, "Ukaz Prezidenta Ukraini № 121/ 2021 Указ Президента України №121/2021," [Decree of the President of Ukraine № 121/ 2021]. <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> [accessed: November 20, 2022].

¹⁷ Oren Lieberman, "How Ukraine is using resistance warfare developed by the US to fight back against Russia," *CNN*, August 27, 2022. <https://edition.cnn.com/2022/08/27/politics/russia-ukraine-resistance-warfare/index.html> [accessed: November 20, 2022]; James Marinero, "Ukraine: The Resistance Operating Concept in Action," *Medium*, September 2, 2022. <https://medium.com/the-dock-on-the-bay/ukraine-the-resistance-operating-concept-in-action-3a2a97f413d8> [accessed: November 20, 2022].

ההומניטרי הבין־לאומי במסגרת מלחמה זו (ראה פרק 3). לאורך המלחמה עלו טענות על פגיעה במשתפי פעולה עם הרוסים, ללא משפט. ישנן עדויות רבות ל"ענישה עממית", כגון קשירה לעמודים בפרהסייה¹⁸, ולפרקטיקות בעייתיות כלפי שבויי מלחמה¹⁹. קודם לכן, פקחי הארגון לביטחון ושלום באירופה (OSCE) קבעו כי מניין האזרחים שנהרגו כתוצאה מתקריות ירי בדונבאס בחלק הנשלט על ידי הרוסים בשנים 2017–2020 עלה על מניין ההרוגים בצד האוקראיני של החבל²⁰. האוקראינים מסבירים זאת במורכבות ניהול המגננה בשטחם. הפעלת יחידות לא סדירות וחצי סדירות ומעשי ענישה "עממיים" עלולים לתרום לחריגות כאלה, ולא מצאנו בצד האוקראיני חשיבה על הפעלת לחץ על אזרחים כדי להשפיע על עמדות הממשל הרוסי.

גישה הוליסטית לבחינת תפקידה של האוכלוסייה במלחמה באוקראינה

המחקר בוחן את הגישות הרוסיות והאוקראיניות כלפי האוכלוסייה בראי מקרה הבוחן של המלחמה באוקראינה. בפרט, המחקר מנתח את האוכלוסייה האוקראינית כהזדמנות וכאילוץ עבור הכוחות הרוסיים, ועוסק בפגיעה מכוונת באזרחים במטרה לגרום לדה־מורליזציה במערכת האוקראינית בניסיון לקדם הכרעה צבאית, בעקבות כישלון הכלים הקינטיים או כאקט של נואשות ונקמה. מן הצד האוקראיני, המחקר דן בתהליך "קורבנות" (victimization)²¹ של האוכלוסייה על ידי הנשיא זלנסקי לצורך קידום המעורבות הבין־לאומית למען אזרחי אוקראינה וברתימת האוכלוסייה למאמץ המלחמתי על ידי ממשלת אוקראינה (הן ברמה התודעתית והן ברמה הטקטית).

מהטלת תיאוריית הקיטוב הקולקטיבי על מקרה הבוחן של המלחמה באוקראינה עולה כי הפגיעה הרוסית באוכלוסייה האוקראינית תרמה להתקבעות הדימוי הדמוני של רוסיה בעיני הציבור באוקראינה ובמערב, ויצרה מיתוסים לאומיים התורמים ללכידות האומה האוקראינית. מן הצד הרוסי, האשמת הממשל האוקראיני ב"נאציזם" הפכה כל אזרח אוקראיני לחשוד בהשתייכות לכוחות "נאו־נאציים" בעיני החיילים הרוסים, באופן שתרם לדמוניזציה ולדהומניזציה של האזרחים והקל (ואף הצדיק) הידרדרות לאלימות נגדם.

¹⁸ "Ukraine Cracks Down on 'Traitors' Helping Russian Troops," PBS, April 29, 2022. <https://www.pbs.org/newshour/politics/ukraine-cracks-down-on-traitors-helping-russian-troops> [accessed: November 28, 2022].

¹⁹ Shira Silkoff, "Human Rights Watch warn Ukraine against posting videos of POWs," *The Jerusalem Post*, March 1, 2022. <https://www.jpost.com/international/article-701645> [accessed: November 28, 2022].

²⁰ "Civilian Casualties in the Conflict-Affected Regions of Eastern Ukraine (1 January 2017–15 September 2020)," *Special Monitoring Mission to Ukraine (OSCE)*, November 2020, 10. <https://www.osce.org/files/f/documents/f/b/469734.pdf> [accessed: November 20, 2022].

²¹ Alexander B. Downes, *Targeting Civilians in War* (Cornell University Press, 2008).

בחינת הגישות הרוסיות והאוקראיניות מעלה כי הן רוסיה והן אוקראינה רואות באוכלוסייה האזרחית במרחב העימות הזדמנות לקידום הישגים אסטרטגיים ואופרטיביים במלחמה. הגישה הרוסית רואה באוכלוסייה של המדינה הנתקפת מרחב פעולה להפעלת לחצים לקידום התוכנית הצבאית. הגישה האוקראינית, מצדה, רואה באוכלוסייה כלי מרכזי להשהיית הפלישה, להתנגדות עממית להתקדמות הפלישה, ולהערמת מחיר אסטרטגי וארוך טווח עבור הקרמלין. עם זאת, שתי הגישות נשענות על נורמות ופרקטיקות שונות ולעתים הפוכות. הגישה הרוסית רואה באוכלוסייה בעיקר הזדמנות להחלשת האויב, ולעומתה הגישה האוקראינית תופסת את האוכלוסייה כחלק מהמדינה, ומושפעת עמוקות מהחשיבה המערבית המדגישה את זכויות האזרח.

פרט לבחינת הגישות הרוסיות, האוקראיניות והמערביות בנוגע לאוכלוסייה על סמך מקרה הבוחן האוקראיני, המחקר שואף לתרום ממד נוסף – ובראיתנו חדש – להבנת מקומה, תפקידה והשפעתה של האוכלוסייה בלחימה, תוך התבוננות בעימות מכמה נקודות מבט. אנו מבקשים לחקור את האוכלוסייה בלחימה כתת-מערכת באקוסיסטם המלחמתי (האוכלוסייה מהווה אילוץ, הזדמנות, שחקן פעיל, גורם מעורב/בלתי מעורב בלחימה, שחקן משפיע מדיני-אסטרטגי) המעצבת את הדינמיקה בין הצדדים המעורבים, במטרה להוסיף פריזמה אנליטית חדשה לקורפוס הספרות הקיים.

ההתנהלות הרוסית מול האוכלוסייה האוקראינית במהלך המלחמה

פירוק אוקראינה כישות מדינית ריבונית והכפפתה לרוסיה הבכת המערב, הגבלת התערבותו בלחימה והבטחת גיבוי מ"הדרום הגלובלי" חיזוק כושרה של רוסיה לעמוד בלחצים וליכוד הציבור הרוסי מאחורי הנהגת הקרמלין	יעדים אסטרטגיים
הפעלה רציפה של לחצים על האזרחים, לפני השלב הקינטי ובמהלכו, בניסיון להחליש ולמוטט את המערכת האוקראינית היריבה; פגיעה ברצון האוכלוסייה להתנגד לכיבוש; שינוי עמדות הממשלה באמצעות לחץ על האזרחים. זאת, על ידי דמורליזציה ודיסאוריינטציה, קידום הנהגה חלופית, דיכוי, הרעבה, הקפאה, פגיעה כלכלית ושינוי דמוגרפי	הגישה הכללית לאזרחי אוקראינה במלחמה
פנייה לקהל האוקראיני, הרוסי, המערבי ול"דרום הגלובלי"; ערעור הקשר בין הממשלה לתושבים באמצעות נרטיבים כוזבים; הפצת מידע על פעילות לא-הומנית של כוחות אוקראיניים, לעומת דאגה לאזרחים מצד הרוסים; כלי לקיזוז חולשות אחרות	לוחמת מידע
ניסיון להטיל מורא על האזרחים ללא פגיעה פיזית; היעדר כלים תפיסתיים, אמצעי לחימה ומחויבות ערכית לאי-פגיעה באזרחים; אין רצון לפגוע ללא אבחנה, אך יש סובלנות להידרדרות לברוטליות, כי "ככה זה במלחמה"	כוח צבאי
בניית מגננון דיכוי כדי לקבל הנהגה פרורוסית; שינוי דמוגרפי; רוסיפיקציה של החיים הפוליטיים; חלוקת דרכונים; משאלי עם על סיפוח; ניצול משתפי פעולה; קידום ניתוק מנהלי מקייב; כריכת משא ומתן מדיני בסוגיות הומניטריות	כוח פוליטי ודיפלומטי
פגיעה כלכלית קשה באזרחים, בניסיון ללחוץ באמצעותם על הממשלה; הנשקה (weaponization) של תחום האנרגיה; הרס תשתיות אנרגיה לקראת החורף; מניעת מוצרי יסוד (מזון, מים) במצור	לחץ כלכלי

היעדים האסטרטגיים של רוסיה

נשיא רוסיה ולדימיר פוטין ביקש לראות באוכלוסייה האוקראינית גורם שאינו מפריע למבצע הרוסי, ואף שותף לו. שעות ספורות לפני פלישת כוחות צבא רוסיה לאוקראינה פנה פוטין ישירות לאזרחי אוקראינה בקריאה לשתף פעולה עם הכוחות הרוסיים במבצע להפלת הממשל הפרו־מערבי: "ברצוני לדבר אל אזרחי אוקראינה. [...] למרות הקשיים הכרוכים בכך, אני מבקש מכם [...] לשתף פעולה עמנו כדי שנוכל להפוך יחד ובמהרה את הדף הטרגי הזה, מבלי להניח לאף גורם לנהל את ענייננו"²².

תפיסת העולם האישית של הנשיא פוטין ביחס למדינה ולעם האוקראינים מילאה תפקיד מכריע ביציאה למלחמה ובאופן שבו עוצבו היעדים האסטרטגיים והתוכנית האופרטיבית של רוסיה. רוב האליטה הרוסית הופתעה מהמלחמה, ואף חשה כי נגררה אליה שלא מרצון. פוטין עסק בהעמקת תלותה של אוקראינה ברוסיה מראשית שלטונו, ובעשור האחרון תואר כ"אובססיבי" בשלילת קיומו של עם אוקראיני נפרד מהעם הרוסי ובתפיסת חתרנותה של אוקראינה לאמץ אוריינטציה מערבית כמאמץ מערבי לפגוע ברוסיה ולהחלישה. פוטין פיתח באופן אישי מסכת צידוקים אשר סללה את הדרך לפלישה לאוקראינה²³.

הפלת השלטון הפרו־מערבי בקייב בהסכמת הציבור האוקראיני ואף בתמיכתו הייתה אחד היעדים של התוכנית המבצעית הרוסית המקורית במתקפה על אוקראינה. לצד יעד זה ביקשה רוסיה להשיג יעדים נוספים, שמכל אחד מהם ניתן לגזור כמה מטרות בזיקה לאוכלוסייה האזרחית. יעדי המלחמה והמטרות הנגזרות מהם בנוגע לאוכלוסייה השתנו במהלך הזמן בהתאם להצלחות ולכישלונות ביישום התוכנית האופרטיבית המקורית של רוסיה. ניתן לסווג את מטרות הלחימה הרוסית לשלוש קטגוריות:

א. **פירוק אוקראינה כישות מדינית ריבונית והכפפתה לרוסיה.** רוסיה רצתה להביא את ממשלת אוקראינה לחוסר תפקוד כדי שלא תוכל להתנגד למהלכים הצבאיים הרוסיים, להביא לנפילתה ולהציב תחתיה "ממשלת בובות" פרו־רוסית. הקרמלין ביקש לערער את אמון הציבור בהנהגה האוקראינית ובמוסדות הממשל מטעמה, לגרום לציבור להשלים עם אובדנה של מדינה אוקראינית ריבונית, לרסק את רצונו להתנגד לכיבוש ואף להסכים בהמשך לשלטון פרו־רוסי חלופי. אחת המטרות של רוסיה הייתה רוסיפיקציה של האוכלוסייה הנכבשת, בין היתר כמענה לבעיות הדמוגרפיות ברוסיה (מגמה ארוכת

²² "Transcript: Vladimir Putin's Televised Address on Ukraine," *Bloomberg*, February 24, 2022. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-24/full-transcript-vladimir-putin-s-televised-address-to-russia-on-ukraine-feb-24> [accessed: October 30, 2022].

²³ Vladimir Putin, "Article by Vladimir Putin 'On the Historical Unity of Russians and Ukrainians,'" *President of Russia*, July 12, 2021. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> [accessed: October 30, 2022]; Domańska Maria and Żochowski Piotr, "Putin's article: 'On the historical unity of Russians and Ukrainians,'" *OSW*, July 13, 2022. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2021-07-13/putins-article-historical-unity-russians-and-ukrainians> [accessed: November 22, 2022].

טווח של צמצום האוכלוסייה הרוסית)²⁴. אף כי הקרמלין שמר על עמימות ביחס ליעדיו האסטרטגיים לאורך המלחמה, בסתיו 2022 נעשו שינויים להתאמת יעדים אלה למצבו העגום של צבא רוסיה: מחתירה להקמת משטר פרו־רוסי באוקראינה למטרה צנועה יותר של שימור השטחים שכבשה רוסיה במזרח אוקראינה²⁵.

ב. **הבכת המערב, הגבלת התערבותו בלחימה והבטחת גיבוי מצד הדרום הגלובלי** (מדינות באסיה, באפריקה, במזרח התיכון ובאמריקה הלטינית). רוסיה ביקשה להוכיח את חולשת המערב באמצעות הכרעה מהירה של אוקראינה. לצד מהלכי הרתעה גרעינית וצבאית, הקרמלין ביקש להשפיע על דעת הקהל הבין־לאומית כדי שהלחץ הציבורי על ממשלות המערב לסייע לאוקראינה יהיה מינימלי.

ג. **חיזוק כושרה של רוסיה לעמוד בלחצים חיצוניים, ובתוך כך ליכוד הציבור הרוסי מאחורי מטרות המלחמה**. מוסקבה ביקשה לשכנע את הציבור הרוסי כי האוכלוסייה האוקראינית זוכה ליחס הומני מצבא רוסיה וממנגנוני הביטחון וכי היא חפצה ב"שחרור" הרוסי, ולעשות דה־לגיטימציה לכל האזרחים האוקראינים שהתנגדו לרוסיה.

התוכנית המערכתית הרוסית המקורית כללה השתלטות בזק על קייב והפלת ממשלת אוקראינה, השלמת הכרעתו של צבא אוקראינה, כיבוש מרבית המדינה תוך עשרה ימים וסיום השתלטות, עד כדי סיפוח, עד אוגוסט 2022. תוכנית זו נשענה על ארבעה יסודות: מהירות המבצע כמרכיב קריטי למניעת התערבות המערב, הפלת הממשל האוקראיני במטרה לאפשר לגורמים פרו־רוסים באוקראינה לתמוך פומבית בכיבוש הרוסי, תפיסה מהירה של תשתיות אנרגיה ושל המערכת הפיננסית כמהלך מסייע להשתלטות על הרוב "הפסיבי" של האוכלוסייה האוקראינית, והכרעת הכוחות האוקראיניים, להם יוחסה נחיתות מוחלטת בהשוואה לצבא רוסיה²⁶.

²⁴ Bruno Tertrais, "Why Ukraine Matters to Russia: The Demographic Factor," *Institut Montaigne*, February 14, 2022. <https://www.institutmontaigne.org/en/analysis/why-ukraine-matters-russia-demographic-factor> [accessed: November 16, 2022].

²⁵ Frolov Vladimir, "New Commander, New Goals for Russia in Ukraine," *Carnegie Endowment*, November 1, 2022. <https://carnegieendowment.org/politika/88301> [accessed: November 16, 2022]; "Russia's special operation not aiming for regime change in Kiev, Kremlin assures," *TASS*, November 21, 2022. <https://tass.com/politics/1539737> [accessed: November 22, 2022].

מנגד, חוקרים אחרים טוענים כי לא חל שינוי ביעדים של רוסיה, ואלה נותרו מקסימליסטיים לאורך ימי המלחמה. ראה למשל:

Stepanenko Kateryna, Barros George, Mappes Grace, Bailey Riley, Klepanchuk Yekaterina, Williams Madison, and Kagan Frederick W., "Russian Offensive Campaign Assessment," *ISW*, December 8, 2022. <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-december-8> [accessed: December 31, 2022].

²⁶ Michael Kofman and Jeffrey Edmonds, "Russia's Shock and Awe: Moscow's Use of Overwhelming Force Against Ukraine," *Foreign Affairs*, February 22, 2022. <https://tinyurl.com/49j985h3> [accessed: October 30, 2022].

היות שהיעדים האסטרטגיים של רוסיה בנוגע לאוכלוסייה האזרחית באוקראינה נגזרו ישירות מיעדי המלחמה, נראה שכישלון התוכנית המקורית והקשיים בהשגת יעדי המלחמה הובילו לעדכון יעדים גם ביחס לאוכלוסייה האוקראינית. כך, למשל, ניתן לשער שהכישלון למוטט את ממשלת אוקראינה וההפסדים בשדה הקרב הובילו את הרוסים לוותר, לפחות זמנית, על יעדים מקסימליסטים כמו השלמה של הציבור האוקראיני עם אובדן הריבונות, ובמקומם לחתור לקידום נכונות הציבור להגיע לפשרה עם רוסיה ולהשלים עם הכיבוש במרחבים שרוסיה הצליחה לכבוש.

הגישה הרוסית הכללית כלפי האוכלוסייה האוקראינית במלחמה

לאור המטרות שלעיל, ניתן לאפיין את הגישה הרוסית הכללית כלפי האוכלוסייה האזרחית ואת השתנותה לאורך הלחימה ברוח החשיבה של "מלחמות הדור החדש", ובמסגרתה הפעלת מאמצי השפעה רב-ממדיים ורציפים על המערכת היריבה כדי לקצר ולמקד את שלב הלחימה הקינטית²⁷. בבסיס חשיבה זו עומד הרעיון כי הפעלה משולבת של לחצים מדיניים, כלכליים, תודעתיים וחתרניים על המערכת היריבה טרם העימות יכולה להחלישה, כך שהלחימה הצבאית הקינטית תידרש להפעלת כוח ממוקדת, מוגבלת וקצרה שבעקבותיה המערכת היריבה תתפורר במהירות²⁸. רציפות המאמצים באה לידי ביטוי בטשטוש גבולות בין "עת שלום" ובין "עת מלחמה".

בהתאם לכך, מאז שנת 2014 הופעל על אוקראינה, ועל האוכלוסייה האזרחית בפרט, לחץ משולב שכלל לוחמת מידע, לוחמה כלכלית, לחצים מדיניים, לוחמת סייבר ומאמצי חתרנות נוספים. הפלישה הצבאית הרוסית לאוקראינה ב־24 בפברואר 2022 אמורה הייתה להיות שיא, מוצלח וקצר, של פעילות השפעה רציפה זו. פלישה מחמישה כיוונים, ניסיון ההנחתה (הכושל) בשדה התעופה הוסטומל שליד הבירה קייב, "מכת פתיחה" באמצעות טילים בשעות הראשונות למלחמה, מתקפות סייבר, לוחמה אלקטרונית ולוחמת מידע עצימות – כל

פרטי התוכנית האופרטיבית הרוסית המקורית התפרסמו על ידי מכון RUSI בדו"ח מיוחד המבוסס על נתונים מבצעיים שנצברו על ידי המטה הכללי האוקראיני:

Mykhaylo Zabrotskyi, Jack Watling, Oleksandr V. Danylyuk and Nick Reynolds. "Preliminary Lessons in Conventional Warfighting from Russia's Invasion of Ukraine: February–July 2022," *RUSI*, November 30, 2022. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/special-resources/preliminary-lessons-conventional-warfighting-russias-invasion-ukraine-february-july-2022> [accessed: January 23, 2023], 7-8.

²⁷ Dmitry (Dima) Adamsky, "Cross-Domain Coercion: The Current Russian Art of Strategy," *Proliferation Papers*, No. 54, November 2015.

²⁸ Ministry of Defense of the Russian Federation, "Konceptual'nye vzgljady na dejatel'nost' Vooruzhennyh Sil Rossijskoj Federacii v informacionnom prostranstve Koncentruialnye vzgljady na dejatel'nost' Vooruzhennyh Sil Rossijskoj Federacii v informacionnom prostranstve," [Conceptual Approach towards the Activity of the Armed Forces of the Russian Federation in the Information Space], Moscow, 2011. <https://ens.mil.ru/files/morf/Strategy.doc> [accessed: November 28, 2022], 10-12.

אלה נועדו לייצר הלם מערכתי בקרב האוכלוסייה (כחלק מהמערכת האוקראינית הרחבה), לזרוע כאוס, להפחיד, לייצר דיסאוריינטציה, לפגוע במורל הלאומי ולהבטיח פסיביות מצד הכוחות המזוינים והשלטון למול כוח הכיבוש הרוסי.²⁹

המתקפה הרוסית הוגדרה כ"מבצע צבאי מיוחד" (פחות ממלחמה). היא נועדה להיות "כירורגית", "נקייה" וללא חיכוך משמעותי עם האוכלוסייה, מעין גרסה מורחבת של המבצע לכיבוש חצי האי קרים בחודש מרס 2014. לצד חתירה להימנעות מפגיעה פיזית באזרחים ובתשתית האזרחית ולמזעור המגע של הצבא עם האוכלוסייה, כוחות ביטחון פנים, משטפי פעולה מקומיים ושירותי ביטחון רוסיים היו אמורים להשתלט על מרכזי האוכלוסין. רוסיה ביקשה לשבש את ממשקי הקשר בין האוכלוסייה לבין הממשלה בקיב, ולייצר ממשקי קשר חלופיים לפקיד ממשל נאמנים למוסקבה. זאת, תוך ניהול קמפיין תודעתי המציג יחס הומני של כוחות ביטחון רוסיים כלפי האוכלוסייה, הוכחה לכאורה של שליטת "הנאצים" בממשלה בקיב, הכרת תודה של האוכלוסייה האוקראינית בשל השחרור מעול "הנאצים" והתנהלות אכזרית כלפיה מצד הממשל והצבא האוקראינים. בד בבד, ההנהגה הרוסית ביקשה להשתלט על מרחב המידע ברוסיה בניסיון לצמצם את חשיפת הציבור הרוסי למקורות מידע פרו־אוקראיניים המציגים דיווחים לא אוהדים בנוגע ליחס הרוסי לאוכלוסייה. כדי לשפר את תדמיתם ב"דרום הגלובלי" הרוסים ניפחו סיקור תקשורתי של חילוץ אזרחי מדינות הדרום הגלובלי מאוקראינה, והציגו את האוקראינים כמי שפוגעים באזרחים זרים ממניעים לאומניים.

כישלון מתקפת הפתע הרוסית והחיכוך המשמעותי של צבא רוסיה עם האוכלוסייה הובילו כבר בסוף פברואר 2022 לצמצום המגבלות על פגיעה באזרחים אוקראינים. החל מחודש אפריל 2022 מגבלות אלו הוסרו כמעט לחלוטין. הדבר בא לידי ביטוי בנזק נרחב לסביבה האורבנית שנתפסה על ידי הרוסים בקרבות אביב-קיץ 2022, ובתקיפות נרחבות של תשתיות אזרחיות, בדגש על תחום האנרגיה, החל בסתיו 2022. הפגיעה הנרחבת בכלכלה ובמרקם חיי האזרחים נועדה להפעיל מנגנון לחץ אזרחי על הממשלה כדי שתיענה לדרישות הרוסיות (נכון למועד פרסום מסמך זה צעדים אלה לא הובילו לתוצאות שמוסקבה קיוותה להן).

החל מסוף פברואר 2022 ביקשו הרוסים לרתום לשימושם את תנועת הפליטים המסיבית ברחבי אוקראינה ואת תחושת הכאוס הכרוכה בהן, ואף להפוך אותן לנשק בידיהם (weaponizing). זאת, כדי לכבוש שטחים, להמחיש לציבור האוקראיני את חוסר התפקוד של השלטונות המרכזיים והמקומיים ולגרום לאוכלוסייה להפעיל עליהם לחץ להיכנע.³⁰

²⁹ דניאל ראקוב, אסף הלר, שרה פיינברג, איתמר הלר, "Boo or Boom?": התקיפות של צבא רוסיה באוקראינה ביממה הראשונה למלחמה בראי הרעיון המערכתי הרוסי", עדכון מחקרי 1, מרכז אלרם לחקר מדיניות ואסטרטגיות אוויר וחלל, אוניברסיטת תל אביב, אפריל 2022. <https://social-sciences.tau.ac.il/poli-site-elrom-adv1> [accessed: November 28, 2022]

³⁰ Mona Yacoubian, "How Russia May Reprise Its Syrian Playbook in Ukraine," *United States Institute of Peace*, March 30, 2022. <https://www.usip.org/publications/2022/03/how-russia-may-reprise-its-syrian-playbook-ukraine> [accessed: October 30, 2022].

נראה כי בתוכנית המקורית לא הייתה לרוסיה כוונה להניע את האוכלוסייה האוקראינית ממקום מגוריה, אולם בעקבות כישלון המתקפה הראשונית רוסיה ביקשה לרתום לצרכיה האופרטיביים את תנועת האוכלוסין המסיבית שהחלה להתהוות. ראשית, רוסיה ביקשה לעודד מעבר של פליטים משטח אוקראינה לשטח רוסיה (ייתכן שגם במטרה לתת מענה לבעיות הדמוגרפיות של רוסיה). שנית, רוסיה ביקשה לנצל את תנועת האוכלוסין ואת סבל האזרחים מוכי ההלם מן ההפצצות הראשונות, ובעיקר את תחושת הדיסאוריינטציה, להפעלת לחץ על השלטון בקיב כדי שיגלה פשרנות במשא ומתן המדיני מולה³¹. שלישית, רוסיה ביקשה לנצל את מעבר הפליטים האוקראינים למדינות אירופה כדי לייצר בהן תודעה של משבר פליטים, ולהחליש את תמיכתן באוקראינה³². רביעית, על מנת לצמצם את מספר האזרחים הנפגעים בקרבות לכיבוש מרחבים אורבניים, הרוסים העדיפו לפנות את התושבים אל מחוץ לעיר כדי לעשות שימוש חופשי בארטילריה.

סל הכלים הרוסי מול האוכלוסייה האוקראינית

תת־פרק זה יציג את הכלים השונים שרוסיה הפעילה בניסיון להשפיע על האוכלוסייה האוקראינית או באמצעותה. חילקנו את הכלים לארבע קבוצות: לוחמת מידע, הפעלת כוח צבאי, כלים מדיניים־דיפלומטיים וכלי לחץ כלכליים.

כלי לוחמת מידע

לנוכח התפקיד המרכזי שממלאת לוחמת המידע ב"ארגז הכלים" הרוסי ביחס לאוכלוסייה האוקראינית, בחרנו להציג נושא זה ראשון ולהרחיב את היריעה על אודותיו. נפתח בתיאור תמציתי של החשיבה הרוסית העדכנית בתחום לוחמת המידע; נסקור את התפקיד שיעדו הקברניטים ברוסיה לאוכלוסייה האוקראינית במסגרת לוחמת המידע; נציג את מכלול המנגנונים הרוסיים שהפעילו מאמצי לוחמת מידע נגד הציבור האוקראיני; ולבסוף נפרט כיצד הופעלו כלי לוחמת המידע נגד האוכלוסייה כדי להכין את הקרקע למתקפה ובשבועות הראשונים של הפלישה הרוסית.

החשיבה הרוסית על **לוחמת מידע**, או **במינוח הרוסי "מאבק המידע"** (информационное противоборство, באנגלית: information confrontation), פותחה כעומדת בפני עצמה,

³¹ סבבי שיחות בין פקידים אוקראינים ורוסים התקיימו באזור גבול אוקראינה-בלארוס ב-28 בפברואר, ב-3 במרס וב-7 במרס 2022.

³² Elisabeth Braw, "Russia Is Taking Advantage of the Invasion-Stirred Migration Crisis," *Foreign Policy*, July 18, 2022. <https://foreignpolicy.com/2022/07/18/russia-ukraine-war-migration-food-crisis-putin/> [accessed: October 30, 2022].

אולם היא גם חלק אינטגרלי מ"מלחמות הדור החדש". היא נדרשת להתנהל באופן רציף במטרה להשפיע על תפיסת המציאות של המערכת היריבה, הנהגה וציבור כאחד.³³

מרכזיות לוחמת המידע ב"ארגז הכלים" הרוסי נובעת מהיותה, הלכה למעשה, "דבק מאחה" בין כלים אחרים.³⁴ לוחמת המידע עוסקת, בין היתר, בהעצמת ההשפעה של הפעלת כוח צבאי, לחצים דיפלומטיים או כלכליים ומאמצים הומניטריים. לוחמת המידע מבקשת לארוז יחד את כלל המאמצים כדי להשפיע באמצעותם באופן מרבי על המערכת היריבה ולתעל אותה לפעול לטובת רוסיה.

לוחמת המידע הרוסית מכוונת לקדם שלושה יעדים עיקריים: ראשית, לעצב את תפיסת המציאות של הצד שמנגד (הנהגה, ציבור, ממשלות במדינות שלישיות) באופן שיתרום לאינטרסים הקונקרטיים של מוסקבה. רוסיה חותרת להשפיע על תהליכי קבלת ההחלטות של הדרג המדיני והצבאי במדינה היריבה ובמערכת הבין-לאומית, ולעצב את מרחב המידע בשדה הקרב (אם וכאשר העימות יהפוך לקינטי) בצורה שתשלים את מאמץ הלחימה הקינטי או תסייע לו. שנית, רוסיה מבקשת להקנות למדיניותה תדמית חיובית כללית, לחזק את התמיכה בנרטיבים האסטרטגיים שלה ביחס לסדר הבין-לאומי ומקומה של רוסיה בו, ולקדם תדמית שלילית ליריבה, בדגש על המערב. שלישית, היא פועלת לערעור הביטחון והאמון הכללי באמת ובעובדות. זאת, כתשתית בסיסית, המאפשרת קידום מאמצי השפעה.³⁵

רוסיה לא חדלה להתערב בענייני הפנים של אוקראינה גם לאחר התפרקות ברית המועצות. "המהפכה הכתומה" בשנים 2004–2005, במסגרתה עלתה בקיב ממשלה פרו-מערבית על אפו ועל חמתו של פוטין, הייתה עבורו אירוע מעצב³⁶ שגרר עיסוק כפייתי מצדו בצורך לשלוט באוקראינה: תחילה באמצעות התערבות חשאית, ב־2014 בהתערבות צבאית, ב־2014–2022 באמצעות ניהול סכסוך נמוך עצימות בדונבאס בשילוב לוחמת מידע והתערבות חשאית באוקראינה גופא, וב־2022 בניסיון מחודש למוטט את אוקראינה.

האוכלוסייה האוקראינית מילאה שלושה תפקידים בלוחמת המידע הרוסית. ראשית, היא הייתה **יעד של לוחמת המידע**. רוסיה חתרה לכך שהאוקראינים יראו אותה בחיוב, יאמצו את הנרטיבים שלה ביחס לאחדות העמים של רוסיה ואוקראינה, יטילו ספק בצורך בקיומה של מדינה אוקראינית עצמאית, יפקפקו בסמכותה של הממשלה בקיב ויראו באור שלילי את המערב. בעת לחימה, רוסיה ביקשה להשפיע על האוכלוסייה האוקראינית בכלי תודעה, כדי למזער התנגדות לכיבוש.

³³ Keir Giles, *Handbook of Russian Information Warfare*, Rome: NATO Defence College Research Division, 2016. <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=995> [accessed: November 28, 2022].

³⁴ Adamsky, "Cross-Domain Coercion: The Current Russian Art of Strategy," 33.

³⁵ Miriam Matthews et al., *Understanding and Defending against Russia's Malign and Subversive Information Efforts in Europe*, Santa Monica, CA: RAND, 2021, XI.

³⁶ Mikhail Zygar Михаил Зыгарь, *Vsia Kremliovskaia Rat' Vsa kremlevskaya pat' [All the Kremlin's Men]*, Alpina Digital, 2016, 78.

שנית, היא היוותה **כלי להחלשת המדינה האוקראינית ולכידותה החברתית, ולערעור כושר משילותה**. בעת לחימה רוסיה ביקשה, באמצעות השפעה על אזרחי אוקראינה, לקדם את נפילת הממשלה בקייב ולשלול ממנה לגיטימציה ציבורית, ולקדם תדמית חיובית למהלכי הכיבוש הרוסיים בקרב הציבור הרוסי מבית ובקרב ממשלות ודעת הקהל בעולם. שלישית, **האוכלוסייה נתפסה כמרחב פעולה**: שירותי הביטחון הרוסיים פעלו כדי לגייס בקרבה משתפי פעולה ומקורות מודיעין במטרה להשפיע על החברה והפוליטיקה האוקראיניים, ובלחימה – במטרה לקדם צרכים אופרטיביים של צבא רוסיה, אשר החל לקיים ממשק הדוק עם התושבים.

יישום מאמצי לוחמת המידע מול האוכלוסייה באוקראינה נשען על מכלול מנגנוני תודעה והשפעה, הכולל את מנגנוני הביטחון הרוסיים, רשת של ערוצי מידע (טלוויזיה, ערוצי תקשורת מסורתיים, רשתות חברתיות), לחימה קיברנטית ולחימה אלקטרונית (הנתפסות בחשיבה התורתית הרוסית כחלק מאותו "מרחב מידע")³⁷. בעשור האחרון, וביתר שאת מאז סיפוח חצי האי קרים והקמת ה"רפובליקות העממיות" של דונייצק ולוהנסק (DNR/LNR) בשנת 2014, רוסיה יצרה מנגנון מסועף לניהול לוחמת מידע נגד אוקראינה. חלק מרכיבי מנגנון זה הם "גנריים", במובן זה שהם יכולים לשרת כל זירת פעולה וכל תכלית רוסית. כך, למשל, אמצעי התקשורת הממלכתיים המרכזיים של רוסיה – ערוצי טלוויזיה, אתרי אינטרנט חדשותיים וסוכנויות הידיעות, ששידרו נרטיבים אנטי-אוקראיניים בשנים שקדמו לפלישה ובמהלכה.

עם זאת, לנוכח מרכזיות הסוגיה האוקראינית הוקמו מנגנונים ייעודיים רבים, שהבולט בהם הוא "השירות החמישי" בשירות הביטחון הפדרלי הרוסי (FSB). במקור היה זה אגף האחראי על איסוף מידע מודיעיני מחוץ לרוסיה ובמדינות ברית המועצות לשעבר, אך בעשור האחרון האגף התמקד באוקראינה, והיה אחראי ישירות על העברת המידע והערכות המצב באוקראינה לקרמלין, ועל ייזום מבצעי השפעה בזירה האוקראינית. בראשית המלחמה נטען כי הקרמלין הטיל על "השירות החמישי" ב־FSB ועל העומד בראשו, סרגיי בסדה (Beseda), את האחריות לכישלון המתקפה, והאשימם בכך שהוליכו שולל את פוטין וניצלו לרעה תקציבי עתק של מיליארדי דולרים, שלא הובילו לתוצאה המקווה (התפרקות אוקראינה)³⁸.

לפני הפלישה "השירות החמישי" היה אמון על חלק ניכר מהפעילות החתרנית שנועדה לחדור למערכות הפוליטיות (המרכזית ובמחוזות), הביטחוניות־מודיעיניות והכלכליות של אוקראינה ולהשפיע עליהן מבפנים. רוסיה גייסה באוקראינה רשת ענפה של משתפי פעולה וסוכני השפעה בכל המערכות הללו. ביניהם, למשל, ויקטור מדבצ'וק, מקורבו של פוטין, שעמד בראש גוש מפלגות האופוזיציה הפרו־רוסיות בפרלמנט האוקראיני. משתפי פעולה אלה סיפקו למוסקבה מידע פנימי, סייעו להערים קשיים על תפקודם של מערכות

³⁷ Giles Keir, *Handbook of Russian Information Warfare*, 6.

³⁸ Roman Anin, "How Putin Decided to Go to War," *istories*, May 16, 2022. <https://tinyurl.com/yk38ju83> [accessed: October 30, 2022].

פוליטיות ומוסדות ממשל, וב"יום פקודה" היו אמורים לסייע לכוחות הרוסיים להשתלט על אוקראינה באמצעות מסירת סודות, יצירת נקודות תורפה מכוונות, הסגת כוחות וגרימה למחדלים אחרים.

בתחום התקשורת, בנוסף למנגנוני תודעה "גנריים" פעלו מתוך רוסיה ומחוצה לה שורה של אמצעי תקשורת ייעודיים שהופנו לאוכלוסייה האוקראינית – רשתות טלוויזיה, אתרי חדשות, בוטים ברשתות חברתיות – שביקשו למלא את "מרחב המידע" האוקראיני במסרים רוסיים.

מאז 2014 וטרם המלחמה ב־2022 תקפו את המרחב הקיברנטי האוקראיני יחידות תקיפה קיברנטיות רוסיות במבצעים שחלקם היוו תקדימים עולמיים בתעוזה ובבחירת יעדי התקיפה³⁹. רוסיה השביתה את השירותים הציבוריים (מוסדות ממשל, בנקים, תחנות כוח) כדי לערער את חוסנה ולכידותה של החברה האוקראינית ולתקוע טריז בין הממשלה לציבור, בהמחשה, כביכול, את כישלון הממשלה האוקראינית בהשתלטות על אתגרי ניהול המדינה.

בנרטיבים האסטרטגיים שפרס הנשיא פוטין להצדקת הפלישה לאוקראינה, ערב "המבצע הצבאי המיוחד" ואף שנים קודם לכן, תפסו מקום מרכזי כמה רעיונות הנוגעים לאוכלוסייה האוקראינית. ראשית, קידם נרטיב היסטורי רוויזיוניסטי השולל את קיומה של אומה אוקראינית נפרדת מזו הרוסית, אשר כופף את העובדות ההיסטוריות כדי שיעמדו בהלימה עם היעד של פירוק אוקראינה כישות פוליטית עצמאית⁴⁰. רעיון העצמאות האוקראינית הוצג כ"פיקציה" היסטורית, שאותה ביסס ה"מערב הקולקטיבי" במטרה להפוך את אוקראינה לפלטפורמה אנטי-רוסית⁴¹.

שנית, פוטין הצדיק את הפלישה לאוקראינה בכך שהממשלה בקייב קידמה כביכול "רצח עם" נגד דוברי הרוסית בחבל דונבאס. בימים שקדמו לפלישה הרוסים ניצלו את שליטתם בחבלים הבדלניים LNR/DNR כדי להציג מצג כוזב של תקיפות אוקראיניות שלוחות רסן וסכנת פלישה, בעידוד מדינות המערב. כחלק מכך ניהלה רוסיה הפצה מסיבית של חדשות כזב על הסלמה במתקפות צבאיות אוקראיניות כלפי האוכלוסייה הרוסית בדונבאס (false-flag operations). אף כי מהלכים רוסיים אלה נחשפו מראש על ידי המודיעין האמריקני⁴²,

³⁹ Maggie Smith, "Russia Has Been at War with Ukraine for Years – in Cyberspace," *The Conversation*, February 7, 2022. <https://theconversation.com/russia-has-been-at-war-with-ukraine-for-years-in-cyberspace-176221> [accessed: October 30, 2022].

⁴⁰ Marlene Laruelle and Ivan Grek, "Decoding Putin's Speeches: The Three Ideological Lines of Russia's Military Intervention in Ukraine," *Russia Matters*, February 25, 2022. <https://www.russiamatters.org/analysis/decoding-putins-speeches-three-ideological-lines-russias-military-intervention-ukraine> [accessed: October 30, 2022].

⁴¹ לפי הצהרות פוטין ערב הפלישה, תכליתו העיקרית של המבצע היא "לתקן" את התפיסה ההיסטורית שהצדיקה הקמת ישות מדינית פוליטית אוקראינית אשר גובשה בשנות ה-20 במדיניות הלאומים של לנין, ובעיקר את הפיכת אוקראינה לפלטפורמה אנטי-רוסית, בעידן הפוסט-סובייטי. הנחת יסוד זו אינה טריוויאלית משום שהיא מהווה ציר בסיסי בחשיבה האסטרטגית ובלגיטימציה של הנשיא פוטין בנוגע לפלישה.

⁴² "Pentagon Says It Has Evidence Russia Plotted to Film Fake Attack to Justify Invading Ukraine," *France 24*, February 4, 2022. <https://www.france24.com/en/americas/20220204->

הם הצליחו לשכנע חלקים רחבים בציבור הרוסי בלגיטימיות היציאה ל"מבצע צבאי מיוחד" באוקראינה.

שלישית, פוטין קיבע נרטיב לפיו האוכלוסייה האוקראינית בכללותה נפלה קורבן למדיניות ממשלה "נאצית" ורוסופובית, המשמשת כלי שרת בידי המערב להחלשת רוסיה. נרטיב זה הציג את הציבור האוקראיני כנואש לעזרה, כך שלרוסיה לא נותרה ברירה אלא להתערב כדי להשיב את אוקראינה אל שורשיה ההיסטוריים, למרחב ה"טבעי" ממנו נוצרה תחת כנפי ה"אחדות" עם העם הרוסי; זאת במטרה להגשים את ייעודה ההיסטורי של האומה הרוסית לשרש את הנאציזם מרחבי אירופה. השלטון בקייב הוצג כמושחת, נשלט בידי אוליגרכים, וכמערכת שאינה מתפקדת ומתעלמת מצורכי הציבור. מאמרו של הנשיא פוטין על "האיחוד ההיסטורי של הרוסים עם האוקראינים" (12 ביולי 2021) ו"נאום הפלישה" שנשא (21 בפברואר 2022)⁴³ מבטאים השקפה זו במובהק.

בדיעבד, חרף המאמצים הכבירים שהשקיעו הרוסים כדי "להכין את מרחב המידע האוקראיני" לשלב הלחימה הקינטית, פעילותם עמדה בצל כשלי יסוד תפיסתיים בנוגע לאוכלוסייה. הם לא הבינו את מידת ההשפעה שהותירו התמורות הפוליטיות על החברה האוקראינית בשנים שבין סיפוח חצי האי קרים ב-2014 ועד ערב הפלישה הרוסית. כתוצאה מכך, הרוסים לא העריכו נכונה את יכולות ההתמודדות וההתלכדות של העם האוקראיני בעת איום מצד רוסיה. FSB כופף את הנתונים והפיץ דיווחים מרצים ומטעים כדי להתאימם לתוכנית הפלישה, שהתבססה על ההנחה כי האוכלוסייה האוקראינית נעדרת רצון ויכולת להתנגד.⁴⁴

טרם הפלישה ניסה "השירות החמישי" להעריך את שיעור התמיכה של הציבור האוקראיני בנשיא זלנסקי ואת מידת שיתוף הפעולה מצד האוכלוסייה עם הכוחות הרוסיים במקרה של עימות בין שתי המדינות.⁴⁵ הוא הסתמך על סקרים ופירש את תוצאותיהם באופן שריצה את הקרמלין. למשל, סקרים אוקראיניים שפורסמו ימים אחדים לפני הפלישה הראו כי מדד הפופולריות של הנשיא זלנסקי עמד על 21.8% בלבד.⁴⁶ הקרמלין ראה בנתון זה חיזוק נוסף להערכה כי זלנסקי הוא מנהיג חלש שלא יצליח לעמוד בלחץ המתקפה הרוסית. מנגד, לא ברור אם הועברו לידיעת פוטין תוצאות הסקר שהראה שבועות אחדים לפני הפלישה

[us-claims-russia-plotted-to-launch-fake-attack-to-justify-invading-ukraine](#) [accessed: October 30, 2022].

⁴³ Article by Vladimir Putin, "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians," *Official Internet Resources of the President of Russia*. <http://www.en.kremlin.ru/events/president/news/66181/> [accessed: October 30, 2022].

⁴⁴ Catherine Belton and Greg Miller, "Russia's Spies Misread Ukraine and Misled Kremlin as War Loomed," *Washington Post*, August 19, 2022. <https://www.washingtonpost.com/world/interactive/2022/russia-fsb-intelligence-ukraine-war/> [accessed: October 30, 2022].

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Rating Group Ukraine, "A representative national survey. 2000 respondents. CATI. February 2022." <https://ratinggroup.ua/en/> [accessed: October 30, 2022].

כי 48% מהאוקראינים מתכוונים להילחם למען ארצם נגד רוסיה, וכי רק 2% מהם אמרו שיראו בפלישה רוסית פעולת "שחרור".⁴⁷

עם תחילת הפלישה ביקשה רוסיה לסנכרן את מהלכי הקרב הקינטיים עם מאמצי לחימת המידע. היא ניהלה קמפיין תודעתי בקרב האוכלוסייה האוקראינית במטרה לגייס את הציבור לצד מוסקבה, לעשות דה־לגיטימציה לממשל ולנשיא המכהן, למנוע תסיסה אזרחית (לאחר שצבא רוסיה יכבוש שטחים), לפגוע בלכידות החברה וביכולתה להתנגד, לבדוד את "הבוגדים" האנטי־רוסים מיתר האוכלוסייה, ולייצר מצג אמין של הכרת תודה מצד הציבור כלפי "הכוח המשחרר".

בתחילת המלחמה, קמפיין ההסברה הרוסי ניסה לשכנע את הציבור באוקראינה בכך שהמבצע נועד להנחיל דין וצדק לעם האוקראיני, המתמודד עם איום פנימי־חיצוני בשל "משטר בובות" עוין הנשלט על ידי המערב. בקמפיין בלטו במיוחד מסרי הרגעה, לפיהם הכוחות הרוסיים נוקטים זהירות מרבית כלפי האוכלוסייה החפה מפשע. מסרים אלה היו תעמולתיים בלבד: מחקירת שבויי המלחמה הרוסים שנפלו לידי האוקראינים החל מ־25 בפברואר עלה כי הלוחמים הרוסים כלל לא היו מודעים לכך שהם נשלחים להילחם באוקראינה, ולא הוכנו כיצד לנהוג במפגש עם אוכלוסייה אזרחית.⁴⁸

מנגד, אוקראינה הואשמה בניצול ציני של האוכלוסייה האזרחית והפיכתה ל"מגן אנושי" לחייליה. הסטת ההאשמות על פגיעה באזרחים והטלת האחריות לסבלם על הממשלה בקייב באו לידי ביטוי גם בסוגיית המסדרונות ההומניטריים, שעלתה לראשונה בשיחות בין הרוסים והאוקראינים ב־3 במרס 2022 (בהן הרוסים האשימו את האוקראינים בכך שאינם משתפים פעולה עם חילוץ אזרחים מערים תחת מתקפה).⁴⁹ רוסיה נמנעה מלפרסם נתונים על היקף הפגיעה באזרחים אוקראינים, תייגה את הנתונים שפרסם הצד האוקראיני על פגיעה נרחבת באזרחים כתוצאה מפעולות צבא רוסיה כ"דיווחים כוזבים",⁵⁰ והאשימה את האוקראינים בפגיעה מכוונת בבלתי מעורבים כדי לעורר פרובוקציות ולהטיל את האחריות על רוסיה.

⁴⁷ על פי סקר שנערך בינואר 2022 על ידי חברת הסקרים האוקראינית Research and Branding, שהזמין אחד מעוזריו של הנשיא הפרו־רוסי לשעבר ויקטור ינוקוביץ', כ-48% מהנשאלים הביעו נכונות להילחם נגד הכוחות הרוסיים במקרה של פלישה, בעוד שרק 2% היו מוכנים לאפיין את הפלישה האפשרית כאקט של "שחרור". ראה:

Catherine Belton and Greg Miller, "Russia's Spies Misread Ukraine and Mised Kremlin as War Loomed".

⁴⁸ Video of a Russian POW, *Рыбарь* Rybar, February 25, 2022. <https://t.me/rybar/24972> [accessed: October 30, 2022].

⁴⁹ Maksym Levin and Pavel Polityuk, "Ukraine and Russia Agree on Evacuation Corridors as U.S. Punishes Oligarchs," *Reuters*, March 4, 2022. <https://www.reuters.com/markets/europe/top-wrap-10-ukraine-seeks-ceasefire-humanitarian-corridors-talks-with-russia-2022-03-03/> [accessed: October 30, 2022].

⁵⁰ לעיתים מדגיש משרד ההגנה הרוסי כי הוא עצמו יצר קשר עם משפחותיהם של "הקורבנות" לכאורה כדי להוקיע את ה"פייק ניוז" ולמנוע "פרובוקציות" עתידיות. כך למשל, ב־24 בפברואר 2022 דיווח משרד

עיקר פעילות התודעה הרוסית בנוגע ליחס של צבא רוסיה לאוכלוסייה האוקראינית הופנה לקהל הרוסי עצמו. מתחילת הפלישה ולאורך כל הלחימה התאמצה ממשלת רוסיה להציג בפני הציבור הרוסי נרטיב לפיו רוסיה מנהלת מדיניות לגיטימית ופועלת למען מטרה צודקת, תוך נקיטת כל הצעדים הדרושים כדי להגן על האוכלוסייה, וזאת חרף מזימותיה של ממשלת אוקראינה לטמון מלכודות לרוסיה, לבודד אותה מהקהילה הבין-לאומית ולגייס את המערב נגדה באמתלה של "פגיעה באזרחים". נרטיב זה נתמך במידע חלקי וסלקטיבי על היקף הקורבנות בשדה הקרב: קורבנות מקרב האוכלוסייה האוקראינית לא זכו לסיקור, או שהאחריות למותם הוטלה על הצד האוקראיני; קורבנות בקרב החיילים הרוסים הוכחו לחלוטין בתחילת המלחמה וזכו במשך הזמן לסיקור חלקי.⁵¹

הסיקור העיתונאי והדוברותי של המלחמה הציג את הפעילות הרוסית באור חיובי בכל הנסיבות, תוך מתן לגיטימציה ורציונליזציה (בדיעבד) לפעולות המבצעיות של צבא רוסיה. לעומת החמלה שיוחסה לרוסיה, הושחרה תדמיתן של ממשלת אוקראינה ושל מדינות המערב בכל הנוגע ליחסן כלפי האוכלוסייה. בין ההאשמות הרוסיות נגד אוקראינה והמערב – ניצול סוגיות הומניטריות על ידי ממשלת אוקראינה כדי לענות על צרכים מבצעיים של הצבא האוקראיני, כגון שימוש במסדרונות הומניטריים על מנת להרוויח זמן ולהתארגן למתקפת נגד. כמו כן הדגישה רוסיה כי הפליטים האוקראינים בארצה זוכים לתמיכה וליחס הומני, בהשוואה ליחס ה"מזלזל" וה"מזניח" של מדינות האיחוד האירופי כלפי הפליטים, בייחוד בפולין.

הצהרות חוזרות ונשנות של גורמי תעמולה רוסים על אפשרות לשימוש בנשק בלתי קונבנציונלי במלחמה והעלאת האפשרות שבלארוס תצטרף לחימה לצד רוסיה הם מהלכים המיועדים להעמיק את החרדה בקרב האזרחים האוקראינים, ומצויים בתווך שבין לוחמת מידע ובין צעדים צבאיים בשטח.

לסיכום, בפנייתם לאוכלוסיית אוקראינה שילבה רוסיה הפחדה והרגעה בעת ובעונה אחת. מצד אחד, רוסיה ביקשה שהציבור האוקראיני יחשוש מכוחו של הצבא הרוסי, ורצתה להנחיל

ההגנה כי יצר קשר ישיר עם תושבי העיר צ'הייב, ועל סמך ראיות ניתן לקבוע כי מותו של ילד בעיר הוא שקרי: "Sročno Razoblačen Fejk IPSO SSO VSU. My Svjazalis S Žitelem Čugueva Dlja Verifikacii Gibeli Mal čika Срочно Разоблачён Фейк ИПСО ССО ВСУ. Мы Связались С Жителем Чугуева Для Верификации Гибели Мальчика," [A Fake of the Informational and Psychological Operations of the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine Was Urgently Dismissed. We Contacted a Resident of Chuguyev to Verify the Death of the Boy], *Rybar' Рыбарь*, February 24, 2022. <https://t.me/rybar/24612> [accessed: October 30, 2022].

⁵¹ בארבעת הימים הראשונים של "המבצע" הקפידו ערוצי התקשורת הרוסיים לשמור על שתיקה רועמת בנוגע למותם של חיילים רוסים. לעומת זאת התקשורת האוקראינית, יחד עם דיווחים מערביים (בעיקר בריטיים), הרבתה בפרסומים על היקף הנפגעים בקרב הכוחות הרוסיים. ב-27 בפברואר 2022 הודה משרד ההגנה הרוסי לראשונה כי ישנם קורבנות רוסים אך לא נקב במספרים, ואילו ב-26 בפברואר דיווחה ממשלת אוקראינה על למעלה מ-3,500 קורבנות בקרב החיילים הרוסים.

"Ukrainian Official Says about 3500 Russian Troops Killed or Injured," *Reuters*, February 26, 2022. <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-official-says-about-3500-russian-troops-killed-or-injured-2022-02-26> [accessed: November 28, 2022].

בו הבנה כי כל התנגדות תהיה לשווא. מצד שני, רוסיה העבירה מסרי הרגעה כדי לקדם את אותן מטרות: לנטרל כל מוטיבציה קולקטיבית למחאה ולהתנגדות פעילה ולהבטיח את שיתוף הפעולה של האוכלוסייה, שהיה אמור לקצר את השלב הקינטי של המבצע. מנגנון ההפחדה ומנגנון ההרגעה לא סתרו זה את זה אלא הופעלו במאמץ מערכתי אחד שנועד לקדם את אותו יעד מבצעי – למנוע מהאוכלוסייה האוקראינית להפריע.

הפעלת כוח צבאי

ההוגים הצבאיים והקברניטים הרוסים מבינים כי אלימות עודפת כלפי אזרחים עלולה לעורר התנגדות עממית, ביקורת בין-לאומית ופנימית ולחצים מדיניים וכלכליים, ולכן שאפו להימנע מכך במסגרת המלחמה באוקראינה. עם זאת, אין להם התנגדות עקרונית ערכית לשימוש בלתי מידתי בכוח נגד אזרחים, ולמעט סל כלי לוחמת המידע, הצבא הרוסי בכללותו והחייל הרוסי הממוצע חסרים בתפיסות, בכלי נשק ובתרגולות שנועדו להתמודד עם אוכלוסייה מבלי להידרדר לפגיעה בה⁵². דוגמה בולטת לכך היא חוסר מוכנות של צבא רוסיה למשימת לוחמה בשטח בנוי⁵³, והסתמכות יתר על תקיפת שטחים בנויים באמצעות ארטילריה ורקטות בעלות דיוק סטטיסטי, ללא מגע עם התושבים.

כפי שצוין בפרק הראשון, **בהיבט התפיסתי**, הגישה הצבאית הרוסית לאוכלוסייה האזרחית מתמקדת במניפולציה של התודעה הקולקטיבית במטרה להביא את האוכלוסייה לשרת את האינטרס הרוסי, ברוח תפיסות "מלחמות הדור החדש". הפעלת הכוח הצבאי במסגרת תפיסות אלו מיועדת להיעשות באופן א-סימטרי, ולאחר הכנה ממושכת של מרחב הלחימה על ידי אמצעים לא קינטיים (לחצים מדיניים, כלכליים ותודעתיים, חתרנות מדינית, מתן שוחד לבעלי תפקידים במערכת היריבה, מבצעי חבלה בעורף האויב, הפעלת התארגנויות פרה-צבאיות בעורף האויב). השלב הקינטי נדרש לזעזע את המערכת היריבה באמצעות תקיפה רב-ממדית – בכל עומק שטח האויב, באוויר, ביבשה ובים, ובשילוב עם המאמצים הלא קינטיים – בספקטרום האלקטרומגנטי, בסייבר ובמישור המדיני, הדיפלומטי והכלכלי. כל זאת תוך מיקוד המאמצים השונים בהנהגת האויב, בצמרת הצבאית שלו, בצבאו ובאזרחיו.

בהיבטים הקינטיים, תפיסות "מלחמות הדור החדש" כיוונו למאמץ צבאי מסונכרן ורציף שבמסגרתו יופעלו, לצד האמצעים הקונבנציונליים "המסורתיים", מערכות נשק מדויקות

⁵² מסקנה זו מתבססת על חיפוש חומרים בנושא האזרחים בלחימה במהדורות השנים האחרונות של כתב העת המוביל למחשבה צבאית של משרד ההגנה הרוסי – *Voennaja mysl* *Военная мысль*.

⁵³ Gary Anderson, "Russia Doesn't Train Troops for Urban Warfare. It's about to Learn the Consequences in Ukraine," *Military.com*, March 8, 2022. <https://www.military.com/daily-news/opinions/2022/03/08/russia-doesnt-train-troops-urban-warfare-its-about-learn-consequences-ukraine.html> [accessed: October 30, 2022].

למגוון טווחים ממגוון פלטפורמות וכוחות מיוחדים שונים. זאת, על בסיס מודיעין מדויק ורציף, ולעומק כל שטח האויב⁵⁴.

אולם בין התפיסות ובין המציאות של בניין הכוח בצבא רוסיה המרחק רב. חודשי המלחמה באוקראינה אוששו כי צבא רוסיה לא הספיק לפתח ולייצר יכולת משמעותית בתחום "תשלובת מודיעין-מהלומה", דהיינו יכולות אש מדויקות ורציפות השלובות במודיעין זמן אמת מדויק. הצבא הרוסי גם לא הצליח לפתח מערך כוחות מיוחדים (SSO) גדול. הכישלון בדיכוי מערך ההגנה האווירית האוקראיני הוביל להגבלת היכולת הרוסית לתקוף באופן רציף בעומק שטח אוקראינה, מחשש להפלת מטוסים ומסוקים.

קודם לפלישה לאוקראינה בפברואר 2022, הדוגמה המוצלחת ביותר לטיפול באוכלוסייה אזרחית בעיני צבא רוסיה הייתה סיפוח חצי האי קרים במרס 2014, במסגרתו הצליח "לטפל" בלמעלה משני מיליון תושבים כמעט ללא שפיכות דמים (בזכות חולשות צבא אוקראינה באותה עת והשגת הפתעה, ומאחר שהציבור בקרים הוא כנראה האוהד ביותר כלפי רוסיה מבין כל המחוזות האוקראיניים). המלחמות הבאות של רוסיה (במזרח אוקראינה, בסוריה ובהתערבויות עקיפות באפריקה ובמרחב הפוסט-סובייטי) התאפיינו בפגיעה נרחבת באוכלוסייה ובהרס רב של התשתית האזרחית (כיבוש העיר חלב בסוריה כדוגמה בולטת), בשל הפער ביכולות צבאיות מתקדמות⁵⁵.

הרציפות בין הפעילות הצבאית והפעילות הלא-צבאית במסגרת החשיבה הביטחונית הרוסית מומחשת על ידי מעורבותם העמוקה של מנגנוני הצבא והביטחון בתחום לוחמת המידע. גישה זו, של הפעלת לחץ אינקרמנטלי ורב-ממדי על מערכת האויב, כוללת הפחדה על ידי שימוש בכוח מוגבל (ברוסית, *ustrashenie siloj*) לצד מאמצים ליצירת דיסאוריינטציה ולערעור היציבות באמצעות לוחמה קיברנטית, ניהול מלחמת פרוקסי והשתלטות דה-פקטו על שטחי היריב. במסגרת הגישה ניתן מקום חשוב להפעלת לחץ על הממשלה באמצעות הציבור, כדי שתיכנע לדרישות רוסיה.

בניסיון לגשר על הפער ביכולתו של הצבא להתמודד עם מסות של אזרחים, בשנים האחרונות אורגנו מחדש או הוקמו יש מאין **מסגרות צבאיות ופרה-צבאיות שנועדו להתמודד עם אוכלוסייה** (כמשימה עיקרית, או כאחת המשימות העיקריות). למשל, בשנת 2012 הוקמה בצבא רוסיה משטרה צבאית, שבין שאר משימותיה נדרשה לייצר כשירות להתמודדות עם אוכלוסייה אזרחית במהלך עימות צבאי ובשלב של "שיקום השלום". המשטרה הצבאית ויחידות חבירות של מנגנוני ביטחון רוסיים נוספים (ראה להלן) זכו לניסיון מעשי במסגרת המלחמה בסוריה. עם זאת, הפיקוד הצבאי הרוסי בסוריה ביקש לחסוך בחיי חיילים רוסיים,

⁵⁴ Jānis Bērziņš, "Not 'Hybrid' but New Generation Warfare".

⁵⁵ Roman Shemakov, "What Does Russia's History of Urban Warfare in Aleppo and Grozny Mean for Ukraine?" *Global Voices*, March 28, 2022. <https://globalvoices.org/2022/03/28/what-does-russias-history-of-urban-warfare-in-aleppo-and-grozny-mean-for-ukraine/> [accessed: October 30, 2022].

וכוחות אלה הופעלו בשילוב עם החיילים הסורים, לרוב בתום הקרבות, תוך מזעור הסיכון לחייהם.

הכוח המזוין המרכזי מחוץ לצבא רוסיה לצורך התמודדות עם אוכלוסייה אזרחית הוא "המשמר הלאומי", Rosgvardia, שהוקם בשנת 2016. הכוח כפוף במישורין לנשיא רוסיה (בדומה ליתר מנגנוני הביטחון הרוסיים) ומונה למעלה מ-300,000 איש המיועדים למשימות ביטחון פנים ושמירת הסדר הציבורי, אך כישוריהם אמורים לאפשר גם מעורבות בלחימה בעצמות נמוכה (כלי רק"מ, ארטילריה, מסוקים). בשנים שלפני המלחמה Rosgvardia עסק בעיקר בפיזור הפגנות של גורמי אופוזיציה רוסים לא חמושים, במסגרתן הפעיל כוח רב. תחת Rosgvardia נבנה כוח צבאי מיומן גדול יחסית בפקודו של נשיא רפובליקת צ'צ'ניה (מחוז מוסלמי של הפדרציה הרוסית) רמזן קדירוב, אשר זכה לתדמית שלילית של כוח ברוטלי במיוחד. יחידות Rosgvardia, הרגילות וה"צ'צ'ניות", אמורות היו להיכנס לאוקראינה מיד לאחר כוחות צבא רוסיה (כדי לשמור על השקט באזור שנכבש ולשחרר את הצבא להמשך הסתערות), אך בשל היעדר סנכרון לעתים דווקא יחידות Rosgvardia פלשו ראשונות.

לצד כוחות אלה פעלו במלחמה באוקראינה נציגים ויחידות של ה-FSB, אשר הפעילו את יחידות הצבא לטובת משימותיהם: פגיעה בדמויות הנהגה ארצית או מחוזית או מעצרן, שמירה על ביטחון הפנים באזורים שנכבשו, חשיפת התארגנויות אוקראיניות פרטיזניות נגד שלטון הכיבוש הרוסי, מיצוי מודיעין מאזרחים אוקראינים וטיפול באזרחים אוקראינים שחצו לשטח רוסיה (ה-FSB אמון על שמירת גבולות רוסיה ועל הפעלת מעברי הגבול). גם ה-FSB ידוע בהפעלת כוח מופרזת כלפי אזרחים, במסגרת דיכוי הפרות סדר או חקירות של מתנגדי משטר פוטין בטרם הפלישה לאוקראינה.

פרט ליחידות צבאיות וביטחוניות סדירות מפעילה רוסיה כוחות פרה-צבאיים לא פורמליים. אלה הוקמו ופעלו בעידוד הממשל הרוסי ובתיאום עמו, אך מחוץ למסגרות הברוקרטיות המקובלות. לאורך המלחמה הוקמו יחידות שהוצגו כיחידות "מתנדבים" (קוזקים, לאומנים רוסים ומתנדבים שצוידו על ידי מחוזות הפדרציה הרוסית). במקביל נפוצו יחידות של שכירי חרב, כגון "כוח וגנר", שפעלו מחוץ לחוק הרוסי הפורמלי (ואף הן נודעו כברוטליות במיוחד, בפרט בשל גיוס לוחמים ממערך בתי הסוהר הרוסי). יחידות "מתנדבים" כאלו יכלו להפעיל אלימות יתרה כלפי אזרחים, בעוד שמעמדן החוץ-ממשלתי אפשר למשטר הרוסי להתנער מאחריות לפעילותן.

פעולות צבאיות נגד אזרחים, לקראת הפלישה

בשמונה השנים שחלפו בין סיפוח חצי האי קרים (2014) ובין הפלישה לאוקראינה (2022) ניהלה רוסיה לוחמה מתמשכת במחוז דונבאס, באמצעות שילוב כל המנגנונים שהוזכרו לעיל. לחימה זו לוותה בגל פליטים משמעותי (כ-2 מיליון אזרחים נאלצו לעזוב את מקום

מגוריהם בדונבאס)⁵⁶ וגבתה קורבנות רבים בקרב האוכלוסייה. בשמונה שנות הלחימה שימשו אזרחים תחת כיבוש רוסי (DNR/LNR) מעטפת לכוחות הלוחמים הפרו־רוסיים, מרצון או בלחץ הרשויות הרוסיות.

צבא רוסיה ומנגנוני הביטחון הרוסיים מילאו תפקיד משמעותי בדה־מורליזציה של הציבור האוקראיני, כהכנת הקרקע למלחמה. בשנת 2021 ערכה רוסיה שתי סדרות של תרגילים צבאיים נרחבים בסמוך לגבולה עם בלארוס ואוקראינה, הראשונה במרס-אפריל 2021 והשנייה בדצמבר 2021-פברואר 2022 (שהתפתחה למלחמה). פרט להפעלת לחץ על ממשלות אוקראינה והמערב, התרגילים נועדו להשפיע על הציבור האוקראיני באמצעות הקרנת דימוי של כוח צבאי רוסי "כל יכול" והפגנת נחישות להפעילו בעת הצורך.

המתיחות המתמשכת, ובייחוד הפגיעה הכלכלית במשק האוקראיני בסתיו 2021-חורף 2022, השפיעה לרעה על מרקם החיים של אזרחי אוקראינה. הציבור נותר מבולבל לגבי היתכנות הפלישה הרוסית, נוכח מסרים סותרים: טענות מצד המודיעין האמריקני כי הפלישה קרובה, ערעור על הערכה זו מטעם קיב והכחשות נמרצות מכיוון מוסקבה. מפגנים צבאיים אלה מצויים במרחב ההגדרה שבין לוחמת מידע ובין הפעלת כוח צבאית רגילה, שכן ריכוז כוחות בגבול אוקראינה (באמתלה של תרגילים צבאיים) שירת גם את הצורך האופרטיבי־טקטי לייצר הפתעה בביצוע המתקפה.

הצבא הרוסי והאזרחים האוקראינים במהלך הפלישה

הנחות היסוד הלקיוות של הקרמלין לגבי ממשות הלאומיות האוקראינית וחולשת המוסדות הפוליטיים במדינה השפיעו גם על התכנון הצבאי של הפלישה. על פי עדויות רבות, בימים הראשונים לחימה הונחו המפקדים הרוסים להיזהר שלא לפגוע באזרחים אוקראינים, ולצמצם את הפגיעה בתשתית הכלכלית. הכוחות הקרקעיים הרוסיים ביקשו למקסם את השטח שייכבש בימים הראשונים, ולעקוף מרכזים אורבניים כדי שלא להתעכב. עם זאת, ההתנגדות האוקראינית, קשיים לוגיסטיים, בעיות סנכרון בין הכוחות הרוסיים והתפרסות יתר של המתקפה הובילו לכך שההתקדמות המהירה נבלמה, וצבא רוסיה החל בחיכוך אינטנסיבי ורחב עם האוכלוסייה האוקראינית. תוך כדי החיכוך הגובר החלו להישחק הרסנים בנוגע לפגיעה באזרחים, דוגמת סדרת פשעי מלחמה שביצעו הכוחות הרוסיים בערים אירפין ובוצ'ה סמוך לקייב במהלך חודש מרס 2022.

כבר בשלבים הראשונים של הפלישה רתמה רוסיה חלק מן המהלכים הצבאיים שלה כדי להפחיד את האוכלוסייה ולחולל בה דיסאוריינטציה, במטרה להפחית את ההתנגדות לכיבוש. מטח הטילים ששיגרה רוסיה בשעות הראשונות של הפלישה ב־24 בפברואר 2022 נועד לייצר אפקט תודעתי של מורא, מעין שיא לאחר שנים של פעילות חתרנית רוסית לערעור

⁵⁶ David Marples, *The War in Ukraine's Donbas: Origins, Contexts, and the Future* (Budapest: Central European University Press, 2022), 109-122.

היציבות הפנימית באוקראינה. במטח זה שוגרו כ־100 טילים לעבר כ־30 מטרות צבאיות בכל רחבי המדינה, כך שחלק ניכר מהאוכלוסייה חווה ישירות מראות של מלחמה מיד עם פתיחתה.⁵⁷ בנוסף לכך, שיירות של כלי רכב משוריינים שחצו את גבול אוקראינה מכיוונים רבים נועדו להבהיל את הציבור, וליצור רושם כי ממשלת אוקראינה וצבאה חסרי אונים וכי ההשתלטות הרוסית תושלם תוך זמן קצר.

דוגמה נוספת לשילוב בין הפעלת כוח צבאית ולוחמת מידע במלחמה ניתן לראות בהפעלת **הכוחות הצ'צ'ניים** (פורמלית, יחידות הכפופות ל־Rosgvardia). הדיווחים על הגעתן לאוקראינה של יחידות לוחמים צ'צ'ניים, להם תדמית של לוחמים אכזרים, נועדו לטעת חשש בציבור כי המשך הלחימה עלול להיות אלים יותר אם האוקראינים לא ישתפו פעולה.⁵⁸

ב־26 בפברואר 2022, יומיים לאחר הפלישה הרוסית, הופצו דיווחים בתקשורת הבין־לאומית והאוקראינית לפיהם לוחמים צ'צ'ניים נכנסו לאוקראינה.⁵⁹ במקביל נטען בכלי תקשורת רוסיים כי גויסו אלפי חיילים צ'צ'ניים העושים את דרכם לאוקראינה וכי הנשיא הצ'צ'ני שם לו למטרה לכבוש את קייב. בהמשך לדיווחים אלה ניהלה רוסיה קמפיין תודעה שנשא מסר ברור לאזרחי אוקראינה: בידם הבחירה האם לשתף פעולה עם הנשיא הרוסי, ההומני והנוצרי, או להתמודד עם האלימות והפשעים שיבצעו "חיילים מוסלמים קיצוניים" בהוראת נשיאם רמזן קדירוב, אשר מתח ביקורת על "הקצב האיטי" וזהירות היתר של הכוחות הרוסיים, לעומת נכונותם ויכולותיהם של הכוחות הצ'צ'ניים "להשלים את המשימה".⁶⁰ החל מ־28 בפברואר נפוצו שמועות על כ־400 שכירי חרב רוסיים, חברי המיליציות של "כוח וגנר", שלכאורה הוטסו לקייב מסוריה, מלוב ומהרפובליקה המרכז אפריקנית שבועות מספר לפני הפלישה, ואחת ממשימותיהם הייתה להתנקש בחייו של נשיא אוקראינה זלנסקי. השמועות והספקולציות הללו הגבירו את החשש בקרב האוכלוסייה האוקראינית מפני התייצבותם של לוחמים בעלי תדמית אכזרית במיוחד בזירת הלחימה.⁶¹

⁵⁷ דניאל ראקוב, אסף הלר, שרה פיינברג, איתמר הלר, "Boo or Boom?": התקיפות של צבא רוסיה באוקראינה ביממה הראשונה למלחמה בראי הרעיון המערכתי הרוסי".

⁵⁸ Justin Ling, "Russia Tries to Terrorize Ukraine with Images of Chechen Soldiers," *Foreign Policy*, February 26, 2022. <https://foreignpolicy.com/2022/02/26/russia-chechen-propaganda-ukraine/> [accessed: October 30, 2022].

⁵⁹ "Chechen Leader, a Putin Ally, Says His Forces Deployed to Ukraine," *Al Jazeera*, February 26, 2022. <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/26/putins-chechen-ally-says-forces-deployed-ukraine-to-back-russia> [accessed: October 30, 2022].

⁶⁰ Mia Jankowicz, "Key Putin Ally Admits Russian Tactics in Ukraine Failed in Early Days of Invasion and Calls for More Brutal Approach," *Insider*, February 28, 2022. <https://www.businessinsider.com/ramzan-kadyrov-russia-too-slow-in-ukraine-calls-brutal-attack-2022-2> [accessed: October 30, 2022].

⁶¹ "Members of the Wagner Group Have Been Killed in Ukraine," *Громадське радіо, Gromadske radio*, March 9, 2022. <https://hromadske.radio/en/news/2022/03/09/members-of-the-wagner-group-have-been-killed-in-ukraine> [accessed: October 30, 2022].

הפעלת הלחץ על האוכלוסייה (ובאמצעותה על ההנהגה ועל הצבא של המערכת היריבה) על ידי תקיפת יעדים אזרחיים עלתה מדרגה בחודשים אוקטובר ונובמבר 2022, במהלכם ביצעה רוסיה שורת מתקפות מסיביות באמצעות טילים ומל"טים (מטוסים ללא טייס) איראניים לשיתוק תשתית החשמל בערים הגדולות של אוקראינה. החושך והקור שתקיפות אלו חוללו נועדו להעצים את חשש הציבור לגבי היכולת לצלוח בשלום את החורף האוקראיני הקשה⁶², אף כי הוצדקו על ידי רוסיה בצורך לשתק תשתית אשר תומכת בצבא ובתעשייה הביטחונית של אוקראינה⁶³ ובכך שזוהי תגובה שוות ערך לתקיפת תשתיות רוסיות על ידי אוקראינה⁶⁴. מהלכים אלה תואמים את רוח "מלחמות הדור החדש", אך עשויים גם לבטא ניסיון רוסי לנקום באוקראינים על תבוסות בשדה הקרב. כדי להסיר מגבלות על הפעלת כוח נגד מתקנים אזרחיים הפעילו הרוסים לוחמת מידע אינטנסיבית אשר מאשימה את אוקראינה בניצול מתקנים אזרחיים ובתי מגורים להסתתרות הצבא ובשימוש באוכלוסייה כמגן אנושי.

האם פגיעה קשה באזרחים היא חלק מתפיסת הלחימה הרוסית?

ההיסטוריה הצבאית הרוסית של העשורים האחרונים כוללת פגיעה נרחבת באזרחים, וגם בעימות זה הצד האוקראיני מתאר את רוסיה כ"מדינת טרור" ומאשים אותה בפשעי מלחמה⁶⁵. נשאלת אפוא השאלה, האם הברוטליות היא רכיב מכוון בתפיסת הלחימה הרוסית, או שהיא נתפסת כ"רע הבלתי נמנע" הנלווה לתופעת המלחמה.

תפיסות "מלחמות הדור החדש" מציעות להשפיע על האוכלוסייה במישור התודעתי, מבלי להידרש לפגיעה פיזית. האסטרטגיה של יצירת פחד ודיסאוריינטציה בקרב האזרחים לא

⁶² פירוט נוסף על תקיפת תשתיות אנרגיה באוקראינה, ראה בתת-פרק על לחץ כלכלי, בהמשך פרק זה, ובנוסף כאן:

Aura Sabadus, "Ukraine needs urgent help to counter Putin's energy infrastructure attacks," *Atlantic Council*, November 14, 2022. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-needs-urgent-help-to-counter-putins-energy-infrastructure-attacks/> [accessed: November 20, 2022].

⁶³ Elena Teslova and Seda Sevcenkan, "Russia denies hitting civilian infrastructure in Ukraine," *Anadolu*, November 24, 2022. <https://www.aa.com.tr/en/russia-ukraine-war/russia-denies-hitting-civilian-infrastructure-in-ukraine/2747358#> [accessed: December 30, 2022].

⁶⁴ "Meeting with Heroes of Russia who were awarded Gold Star Medals," *President of Russia*, December 8, 2022. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/70054> [accessed: December 30, 2022].

⁶⁵ תיעוד פשעי מלחמה שביצעו כוחות רוסיים באוקראינה הוא סוגיה מורכבת, הנחקרת בהרחבה על ידי גופים רשמיים ובחברה האזרחית. אין מטרתו של המחקר לחקור נושא זה. המחברים השתכנעו כי אכן מדובר בתופעה רחבה על בסיס אוסף עדויות של אזרחים ואזרחים אוקראינים ברשת האינטרנט ודו"חות של האו"ם, כגון:

OHCHR, "A/77/533: Independent International Commission of Inquiry on Ukraine – Note by the Secretary-General," October 18, 2022. <https://www.ohchr.org/en/documents/reports/a77533-independent-international-commission-inquiry-ukraine-note-secretary> [accessed: October 30, 2022].

נועדה לפגוע בהם פיזית, אלא להכפיפם לצרכים האופרטיביים של צבא רוסיה. האתוס של צבא רוסיה שאינו מעודד פגיעה באזרחים והנחיות לריסון הפעלת הכוח בתוכנית המבצעית הרוסית המקורית אכן צמצמו את הפגיעה הפיזית באוכלוסייה בימי המלחמה הראשונים.

חרף אירועי אלימות רבים וקשים מצד צבא רוסיה, לרבות כאלה שניתן להגדירם פשעי מלחמה⁶⁶, במבט כולל ניתן לומר כי נתוני האו"ם על כמות האזרחים שנפגעו עשויים לחזק יותר את הטענה שצבא רוסיה אינו עושה את כל שנדרש כדי למנוע פגיעה נרחבת באוכלוסייה מאשר את הטענה שהוא עוסק באופן שיטתי בפגיעה באזרחים אוקראינים ללא אבחנה. מתחילת המלחמה ועד 21 בנובמבר 2022 זיהה האו"ם 6,595 אזרחים הרוגים ו-10,189 אזרחים פצועים – מספר הכולל גם נפגעים בשטחים האוקראיניים שהיו בשליטת רוסיה עוד לפני המלחמה⁶⁷. היקף הנפגעים האזרחים במלחמה כה עצימה הוא נמוך (במספרים מוחלטים) בהשוואה לעימותים אלימים אחרים, כגון המלחמה בסוריה (2012–2022) – כ-30 אלף אזרחים הרוגים בשנה⁶⁸, בעיראק (2003–2016) – כ-15 אלף אזרחים הרוגים בשנה וקרוב ל-30 אלף בשנת שיא) ובבוסניה-הרצגובינה (1992–1995) – כ-7,500 אזרחים הרוגים בשנה, ולמעלה מ-20,000 בשנת שיא).

מנגד, תקיפות רוסיות נגד תשתיות האנרגיה פגעו באופן מכוון באזרחים אוקראינים. רוסיה רואה במניעת חשמל, מים ושירותים חיוניים אחרים כלי לגיטימי להפעלת לחץ על האזרחים ודרכם על הממשלה, מבלי לשאת באחריות ישירה לפגיעות רבות בנפש. הרג האזרחים בתקיפות אלה היה בבחינת "נזק אגבי" ("המטרה מצדיקה את האמצעים") ולא יעד כשלעצמו. בין 10 באוקטובר ו-25 בנובמבר 2022 שוגרו לעבר תשתיות אנרגיה מאות רבות של חימושים, מהם נהרגו 77 בני אדם (מספר שאינו חורג מקצב ההרוגים במלחמה)⁶⁹.

⁶⁶ על היקף פשעי מלחמה של הכוחות הרוסיים באוקראינה והקטגוריות השונות שלהם, ראה: UN, "Killings of civilians: summary executions and attacks on individual civilians in Kyiv, Chernihiv, and Sumy regions in the context of the Russian Federation's armed attack against Ukraine," December 7, 2022. <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/killings-civilians-summary-executions-and-attacks-individual-civilians> [accessed: January 17, 2022].

⁶⁷ מספר האזרחים ההרוגים באוקראינה אינו ידוע, שכן ניתוח מהימן אורך זמן, ושליטה של צדדים יריבים בחלקיה של אוקראינה אינה מאפשרת לאף גורם לבנות נתונים מהימנים. עם זאת, הנתונים המתפרסמים על ידי נציב האו"ם לזכויות אדם יכולים לרמז על סדר גודל של אזרחים אוקראינים הרוגים. United Nations. Office of the High Commissioner for Human Rights, "Ukraine: civilian casualty update 10 October 2022", October 10, 2022. <https://www.ohchr.org/en/news/2022/11/ukraine-civilian-casualty-update-21-november-2022> [accessed: November 26, 2022].

⁶⁸ לפי הערכת נציב זכויות האדם של האו"ם מקיץ 2022, במהלך עשר שנות מלחמת האזרחים בסוריה נהרגו 306,000 אזרחים.

United Nations, "UN Human Rights Office estimates more than 306,000 civilians were killed over 10 years in Syria conflict," Office of the High Commissioner for Human Rights, June 22, 2022. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/06/un-human-rights-office-estimates-more-306000-civilians-were-killed-over-10> [accessed: November 20, 2022].

⁶⁹ "Missile strikes on Ukraine and alleged POW executions underscore why international law must be respected – UN Human Rights Chief," Office of the UN High Commissioner for

אוקראינה מוחשכת בעקבות תקיפת תשתיות חשמל על ידי רוסיה בסתיו 2022

אלמלא יירטה ההגנה האווירית האוקראינית חלק ניכר מהחימושים, מספר ההרוגים עלול היה להיות גבוה יותר והנזק לתשתית האנרגיה רב יותר.

האתוס של צבא רוסיה מתבסס על מיתוסים ממלחמת העולם השנייה ("המלחמה הפטריוטית הגדולה"), לפיהם החייל הרוסי־סובייטי הוא "המשחרר" הדואג לצורכי האוכלוסייה הכבושה, לעומת החייל הנאצי, הנוהג באלימות בלתי נשלטת. ברוח זו מחנכים את החיילים בצבא רוסיה, ואולם עדויות משדה הקרב מראות כי גילויי אלימות כלפי אזרחים רווחים מאוד, וזוכים לעידוד או להשתקה מצד המפקדים⁷⁰. מניעתם נותרה בתחום השיפוט האישי של חיילים וקצינים⁷¹.

Human Rights, November 25, 2022. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/11/missile-strikes-ukraine-and-alleged-pow-executions-underscore-why> [accessed: November 20, 2022].

⁷⁰ Gall Carlotta, "‘Fear Still Remains’: Ukraine Finds Sexual Crimes Where Russian Troops Ruled," *The New York Times*, January 5, 2023. <https://www.nytimes.com/2023/01/05/world/europe/ukraine-sexual-violence-russia.html> [accessed: January 5, 2022]

⁷¹ חייל הצנחנים פאבל פילטייב, שכתב ספר על חוויותיו בחודשי המלחמה הראשונים בו היה ביקורתי מאוד כלפי צבא רוסיה, התעקש כי עברו ועבור חבריו היה בלתי לגיטימי לחלוטין להוציא להורג אזרח בגלל סיוע מודיעיני לאויב. ראה:

Dima Shvets Дима Шве́ц, "Nas naebali prostitute Нас наебали, prostitute [We were fucked up, sorry], Mediazona, August 19, 2022. <https://zona.media/article/2022/08/19/filatyev> [accessed February 2, 2023].

בראיתנו, פגיעה רוסית משמעותית באוכלוסייה ועדויות להידרדרות לפשעי מלחמה החלו כבר בימים הראשונים לפלישה, אך עבור צבא רוסיה וקברניטיו המדיניים הן אינן בבחינת יעד בפני עצמו, אלא תוצר לוואי כעור ובלתי נמנע. בלתי נמנע, שכן הוא נגזר ממאפייני הפעלת הכוח הרוסית (מחסור באמצעי לחימה מדויקים) ומהאקלים הארגוני של צבא רוסיה, לו מורשת ארוכת שנים של פגיעה באוכלוסייה אזרחית במרחבי עימות.

ראשית, כלים החוסכים פגיעה בחיי אזרחים – חסרים עד לא קיימים בצבא רוסיה. מאחר שהצבא הרוסי נעדר תפיסת לחימה שמטרתה למנוע פגיעה באזרחים, וחסר מערכות חימוש ומודיעין מדויקות וכוחות מיוחדים המנוסים בלוחמה בשטח בנוי, הוא מרבה להשתמש במערכות אש לא מדויקות כאמצעי מרכזי במשימותיו, גם אם "תוצר הלוואי" הוא הרס תשתיות ונפגעים אזרחים. הלחץ של הקרמלין על הצבא והלחץ של הדרגים הבכירים בצבא על דרגי השטח הזוטרים לספק הישגים צבאיים הוביל לריבוי קורבנות באזרחים מאוכלסים כבר בימיה הראשונים של הפלישה, למשל בשל השימוש בנשק תרמובארי ובחימושי מצרר נגד מרחבים אורבניים (בחקיקה נעשה שימוש ברקטות מצרר כבר ב־1 במרס 2022).⁷²

שנית, מעימותים קודמים של צבא רוסיה ניתן ללמוד כי קושי להשיג מטרות צבאיות ופוליטיות בשדה הקרב הוביל **לתקיפת תשתיות לאומיות ואזרחיות** ולהשמדת שכונות מגורים כאמצעי לחץ על הצד היריב.⁷³ במלחמה באוקראינה רוסיה תקפה בשיטתיות תשתיות אנרגיה, סכרים, מפעלי תעשייה וכדומה כדי לפגוע באזרחים ולהפעיל באמצעותם לחץ כבד על הממשל שייכנע וייעתר לדרשותיה, כמו גם במטרה להקשות על תפקוד סדור של המערכת המדינתית האוקראינית.⁷⁴

שלישית, במערכת הביטחון הרוסית התבססה תרבות של זילות בחיי אדם, **הפחדה וענישה**: החיילים נתונים ללחץ מצד מפקדיהם לעמוד במשימה בכל תנאי, ומאוימים בענישה אישית ככל שייכשלו. ארגון שאינו יוצא מגדרו כדי לשמור על חייליו, קשה לצפות שיתאמץ כדי להימנע מפגיעה באזרחים ובזכויותיהם. תרבות שכזו מובילה לתוקפנות של החיילים כפרטים כלפי אזרחים בשטח.⁷⁵

⁷² "Cluster Bombs Dropped in the Ukraine City of Kharkiv: 7NEWS," YouTube, March 1, 2022. <https://tinyurl.com/3upbb2ms> [accessed: October 30, 2022].

⁷³ Mona Yacoubian, "How Russia May Reprise Its Syrian Playbook in Ukraine". Media Resistance Group, "Vtoraja Čečenskaja Vojna i Vojna v Ukraine: Kolonial noe Nasilie Kak Opora Vlasti Putina Вторая Чеченская Война и Война в Украине: Колониальное Насилие Как Опора Власти Путина," [The Second Chechen War and the War in Ukraine: Colonial Violence as a Supportive Base for Putin's Power], syg.ma, May 12, 2022. <https://syg.ma/@media-resistance-group/vtoraia-chiechienskaia-voina-i-voina-v-ukrainie-kolonialnoie-nasiliie-kak-opora-vlasti-putina> [accessed: October 30, 2022].

⁷⁴ Ministry of Defense GB (2022, September 18). Twitter. <https://twitter.com/DefenceHQ/status/1571373728008736769> [accessed: October 30, 2022].

⁷⁵ ראיון עם גורם ביטחוני ישראלי המתמחה בצבא רוסיה ובמלחמה באוקראינה, 31 באוגוסט 2022, תל אביב.

רביעית, הממסד הביטחוני והפוליטי ברוסיה מגלה **סובלנות** למעשי אלימות ולפשעי מלחמה שביצעו הכוחות הרוסיים באוכלוסייה האוקראינית, לרבות מקרים רבים של אלימות מינית שיטתית שתועדו במהלך המלחמה. מנגנוני הביטחון והתודעה הרוסיים מכחישים באורח גורף כל מחדל כנגד אזרחים. לא תועדו מקרי ענישה או העמדה לדין של חיילי צבא רוסיה בעקבות אירועי אלימות. יתר על כן, הדרג המדיני הפגין תמיכה פומבית ביחידות שהואשמו על ידי אוקראינה והמערב בביצוע פשעי מלחמה. באפריל 2022 העניק הנשיא פוטין אות הערכה לחטיבת הרובאים הממונעת ה־64 הנפרדת של צבא רוסיה, שלוחמיה זכו לפרסום שלילי נרחב במערב כמי שהואשמו בביצוע פשעי מלחמה באזרחי בוצ'ה שבאזור קייב⁷⁶. אפשר להניח כי ה"אישור דה פקטו" וההלבנה בדיעבד של פשעי המלחמה (באמצעות הענקת אות הערכה ליחידה) מעניקים לגיטימציה לנקיטת אלימות כלפי האוכלוסייה, הנובעת מתרבות רבת שנים בצבא האדום הגורסת כי "במלחמה כמו במלחמה".

חמישית, הפעלה משולבת של צבא רוסיה עם מנגנוני ביטחון רוסיים אחרים, רשמיים ולא רשמיים, מעצימה את האלימות. ה־FSB, ה־Rosgvardia והמשטרה הרוסית מפעילים בשנים האחרונות אלימות רבה נגד אזרחים, המוגבלת רק בעוצמת החימוש שלהם (בשגרה), אמצעי פיזור הפגנות או נשק קל). יחידות "מתנדבים" ושכירי חרב מושכות בעצם שיטות הגיוס שלהן אנשים בעלי עבר של אלימות, לרבות עבר פלילי. האלימות המוטמעת בארגונים אלה מוגברת על ידי כלי נשק רבי עוצמה העומדים לרשות הצבא ותורמים לשחיקת עכבות מוסריות ברמת הפרט.

מנגנונים פוליטיים ודיפלומטיים: הומניטריזם ריק מתוכן וניסיון להבטחת הסדר הציבורי במרחבים נכושים

על פי תפיסות "מלחמות הדור החדש", הפעלת לחץ פוליטי־דיפלומטי היא חלק אינטגרלי מהלחימה; המאמץ הצבאי והמהלך המדיני מבטאים "מאמץ מערכתי מאוחד"⁷⁷. גם בהקשר זה קשה מאוד להפריד בין פעילות פוליטית ודיפלומטית לבין לוחמת מידע⁷⁸. במהלך המלחמה הפעילה רוסיה כלים פוליטיים שונים על האוכלוסייה האוקראינית לצורך קידום מטרותיה: לחץ על האזרחים על מנת שיקבלו את השלטון הרוסי החלופי; ניצול סבלם כדי לאלץ את הממשלה בקייב להיכנס למשא ומתן על סיום הלחימה; מינוף הטיפול במסדרונות

⁷⁶ "Putin Honors 64th Brigade Accused of Bucha Massacre," *Ukrinform*, April 18, 2022. <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3461024-putin-honors-64th-brigade-accused-of-bucha-massacre.html> [accessed: October 30, 2022].

⁷⁷ דימה אדמסקי, "ההתערבות הרוסית בסוריה: משמעויות אסטרטגיות ולקחים מערכתיים", מרכז המחקר המכללה לביטחון לאומי, גיליון מס' 13 (נובמבר 2016): 22.

⁷⁸ לדיון בהבחנה בין "אמצעים צבאיים" ו"אמצעים לא צבאיים":

Ofer Fridman, "Information War' as the Russian Conceptualization of Strategic Communications," *The RUSI Journal* 165, no. 1 (February 2020), 44-53. <https://doi.org/10.1080/03071847.2020.1740494> [accessed: November 20, 2022].

הומניטריים כתירוץ לעצירת הקרבות במטרה לארגן את הכוחות להמשך המתקפה ולהביא לשינוי המציאות הדמוגרפית באוקראינה וברוסיה.

בראש ובראשונה ביקשה רוסיה להפעיל כלים פוליטיים כדי לגרום לאוכלוסייה להשלים עם שלטונה, באמצעות גיוס משתפי פעולה מקומיים וכינון מגננוני שליטה ודיכוי. רוסיה הפעילה **מכשש לחצים על האוכלוסייה באזורים ובערים שכבשה כדי שתקבל את הנהגה הפוליטית הרוסית החלופית** (ראשי ערים וראשי מחוזות). לצד קמפיין תודעה, לפיו חופש הבחירה נתון בידיה של האוכלוסייה ועליה לקבוע את עתידה, קבעה רוסיה שורה של עובדות בשטח כדי להפוך את נוכחותה למציאות מוגמרת בקרב האזרחים.

חרסון, עיר המחוז היחידה שהרוסים הצליחו לכבוש זמנית, היא דוגמה מייצגת לאופן שבו ביקשה רוסיה להשתלט על השטחים שכבשה. עד 75% מתושבי חרסון עזבו את העיר בעקבות הכיבוש הרוסי⁷⁹. ראש העיר הנאמן לקייב, איגור קוליחייב (Ihor Kolykhaiev), הודח על ידי הרוסים והוחלף בהנהגה פרו־רוסית. הנהגה זו עודדה את התושבים לקבל אזרחות רוסית, ניתקה את הגישה לערוצי הטלוויזיה האוקראיניים, ניתקה את חיבור העיר לאינטרנט משטח אוקראינה לטובת חיבור מרוסיה, קראה לתושבי חרסון לצרוך חדשות ואקטואליה ממקורות רוסיים בלבד והמירה את המטבע האוקראיני הריבנה (hryvna) ברובל הרוסי. משאלי עם אודות סיפוח חרסון לרוסיה בוימו במתכונת שאינה עולה בקנה אחד עם הליכים דמוקרטיים, כדי להעניק מראית עין של גושפנקא חוקית להשתלטות על השטח⁸⁰. בין משאל העם (30 בספטמבר 2022) ובין עזיבת הכוחות הרוסיים את העיר (9 בנובמבר 2022) חלפו כארבעים יום. הדבר ממחיש את ערכן הדל של תוצאות המשאל בניבוי היכולת להחזיק בשטח כבוש.

הפעלת משתפי פעולה אוקראינים על ידי מנגנוני הביטחון הרוסיים אמורה הייתה לשמש רכיב מפתח בתוכנית הפלישה הרוסית בפברואר 2022. משתפי פעולה בשדרות השלטון האוקראיני וברבדים נמוכים יותר אמורים היו לסייע לרוסיה לכבוש שטחים, ולנהל אותם לאחר מכן. מרחבים שנכבשו לפרקי זמן ארוכים, כגון חרסון וחלקים מהמחוזות חרקייב וזפוריז'ה, ממחישים כיצד משתפי פעולה אוקראינים סייעו להשתלטות על שטחים על ידי העברת מידע פנימי רגיש וקידום החלטות אופרטיביות בצד האוקראיני שסייעו לרוסים, ולאחר הכיבוש עזרו לשלטון הרוסי לנתק את המרחב הכבוש מזיקה לשלטון בקייב.

אף כי במרבית המקרים משתפי הפעולה לא הצליחו להבטיח לרוסיה השתלטות – ובהקשר זה בולט כישלונם בקייב – ישנן הערכות לפיהן בימי הפלישה הראשונים נשקפה סכנה

⁷⁹ Hanna Arhirova, "We survived": Kherson comes alive after Russian withdrawal," AP, November 20, 2022. <https://apnews.com/article/russia-ukraine-europe-business-46c1061fc44458c903cf12fa442c57e1> [accessed: November 20, 2022].

⁸⁰ "Kherson: How Is Russia Imposing Its Rule in Occupied Ukraine?", BBC News, May 11, 2022, <https://tinyurl.com/2a9rhj43> [accessed: October 30, 2022].

ממשית לנפילת קייב ולהצלחת התוכנית הרוסית בכללותה⁸¹. אילו התממשו שאר תוכניות הפלישה הרוסית, אפשר שגם משתפי הפעולה היו מסייעים יותר. נראה כי חלק ממשתפי הפעולה ברחו או סירבו להמשיך לפעול עם הרוסים, לאחר שאלה הפגינו ביצועים כושלים בראשית המלחמה.

משתפי הפעולה התגייסו בשל מגוון מניעים אישיים. חלקם בעלי מעמד גבוה שקרנם ירדה בימי ממשל זלנסקי או קודם, ואחרים הרפתקנים או דמויות שוליים, שהכיבוש הרוסי עשוי היה להעניק להם הזדמנות לשפר במהירות את מעמדם החברתי-כלכלי. נדמה כי הצורך הרוסי במשתפי פעולה רבים הוביל לכך שמרבית האנשים שהבטיחו לפעול עם רוסיה היו בעלי השפעה מועטה על האוכלוסייה⁸², ולא תרמו רבות למשילות הרוסית בשטחים הכבושים באוקראינה (נשענו בעיקר על חודי הכידונים הרוסיים, שהתבררו כמשענת קנה רצוף).

בנוגע למשא ומתן ודיפלומטיה ככלי פוליטי להפעלת לחץ על מערכת היריב, ראוי להדגיש כי תוכנית הפלישה הראשונית, הרחבה והבהולה, נועדה מלכתחילה לזרז את המעבר מן השלב הקינטי של המבצע לשלב המדיני-דיפלומטי. תכליתה הייתה לשתק את המדינה הנתקפת ולסחוט ממנה פשרות סביב שולחן המשא ומתן בנוגע לריבונותה הטריטוריאלית ("תוכנית של 15 נקודות" הכוללת את הבטחת הסטטוס הניטרלי של אוקראינה והכרה בסטטוס המיוחד של דונבאס), ולהשיג הפסקת אש בתנאים נוחים לרוסיה⁸³. בימים הראשונים של המבצע המשא ומתן בין רוסיה ואוקראינה מוסגר באופן אסימטרי (נציגים רוסים זוטרים יחסית לעומת דרג מדיני בכיר מהצד האוקראיני) ונועד ללחוץ על אוקראינה, במישרין ובאמצעות מדינות המערב, להניח את נשקה ולקבל תכתיב רוסי משפיל.

כלי פוליטי נוסף שהפעילה רוסיה בהקשר המדיני-דיפלומטי היה **ניצול סוגיות הומניטריות ותנועות אוכלוסין לקידום יעדיה הצבאיים במלחמה**. זאת, משלושה מניעים עיקריים: צבאי, דמוגרפי ותודעתי.

במישור הצבאי, רוסיה מינפה את סוגיית המסדרונות ההומניטריים למטרה אופרטיבית-טקטית: פינוי האוכלוסייה משטח הלחימה נועד להקל על המדינה התוקפת בשל הסרת המגבלות על הפעלת הכוח. באותה מידה ניצלה רוסיה את הסוגיות ההומניטריות כדי לבצע הפסקות אופרטיביות בתנאים ובעיתוי הנוחים לה⁸⁴. כמו כן, השיחות הרוסיות-אוקראיניות בנושאים הומניטריים (מסדרונות הומניטריים, פינוי והצלה של המוני אזרחים, חילופי שבויים

⁸¹ Zabrodskyi, Watling, Danylyuk and Reynolds. "Preliminary Lessons in Conventional Warfighting from Russia's Invasion of Ukraine," 12.

⁸² Valentyna Romanenko, "Russian Federation Lacks Collaborators; 'Referendums' Are Possible Only as Fake News," *Ukrainska Pravda*, August 9, 2022. <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/08/9/7362505/> [accessed: October 30, 2022].

⁸³ Max Seddon et alii, "Ukraine and Russia explore neutrality plan in peace talks," *Financial Times*, March 16, 2022. <https://www.ft.com/content/7b341e46-d375-4817-be67-802b7fa77ef1> [accessed: October 30, 2022].

⁸⁴ ראיון עם גורם ביטחוני ישראלי המתמחה בצבא רוסיה ובמלחמה באוקראינה, 31 באוגוסט 2022, תל אביב.

וגופות) התנהלו במקביל לשיחות על הפסקת האש ובערוצים דומים. זאת במטרה לקצר את השלב הקינטי של הלחימה, עקב הקשיים ועומס יתר על צבא רוסיה. הרוסים הסתפקו לעיתים במחוות הומניטריות מוגבלות (כגון עסקאות לשחרור מספר מצומצם של שבויים או נכונות לעסקת ייצוא הדגנים) במענה לפניות בני שיח מן המערב, במקום להיעתר לדרישות המהות הנוקשות של אוקראינה בנוגע לתנאי סיום הלחימה.

לצורך ויסות השליטה באזרחים אוקראינים הקימה רוסיה לפני תחילת המלחמה **מנגנוני מין והפרדה** ("פילטרציה", להגדרתה), לרבות מחנות פיזיים במרחב גבול רוסיה-אוקראינה⁸⁵. מנגנונים אלה נועדו לסייע לרוסים לתחקר מיליוני אוקראינים ולנטרל מתוכם את ה"מרכיבים המאתגרים" בראייתם (באמצעות חקירה, מעצר, עינויים ועקירה למושבנות עונשין)⁸⁶.

במישור הדמוגרפי, רוסיה ביקשה להגדיל את מספר תושביה תוך "הנעה כפויה" של האוכלוסייה (forced displacement) לשטחי ה"עולם הרוסי" (הפדרציה הרוסית, בלארוס והשטחים הכבושים באוקראינה), כדי לעכב את שיקומה של אוקראינה ובמטרה לתת מענה, לפחות חלקי, למשבר הדמוגרפי שממנו סובלת רוסיה.

השינויים הדמוגרפיים באוקראינה הם אחד "ההישגים" העיקריים של רוסיה במלחמה עד כה. נכון לינואר 2023 מוערך כי כ-33% מתושבי אוקראינה (כ-14 מיליון מתוך כ-41 מיליון⁸⁷) הפכו לעקורים ולפליטים. כ-8 מיליון פליטים אוקראינים שוהים באירופה (כ-7.7 מיליון⁸⁸) ובארצות הברית (220 אלף⁸⁹). בנוסף, 5.6 מיליון אוקראינים הם עקורים בארצם (Internally Displaced Persons). זוהי ירידה במספר העקורים האוקראינים מכ-8 מיליון במאי 2022⁹⁰.

⁸⁵ "Mapping the Filtration System in Donetsk Oblast," *Conflict Observatory*, August 25, 2022. <https://hub.conflictobservatory.org/portal/apps/sites/#/home/pages/filtration-1> [accessed: October 30, 2022].

⁸⁶ Ilze Brands Kehris, "Human rights concerns related to forced displacement in Ukraine" September 7, 2020. <https://www.ohchr.org/en/statements/2022/09/human-rights-concerns-related-forced-displacement-ukraine> [accessed: November 28, 2022].

⁸⁷ המספר 41 מיליון מיוחס ב"וויקיפדיה" ללשכה המרכזית לסטטיסטיקה האוקראינית, אך הנתונים שבה אינם זמינים.

"Demographics of Ukraine", *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Ukraine#cite_note-ukrstat_population-2 [accessed: December 30, 2022].

⁸⁸ UNHCR, "Ukraine Refugee Situation". <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> [accessed: February 3, 2023].

⁸⁹ "Remarks by President Biden and President Zelenskyy of Ukraine in Joint Press Conference," *The White House*, December 22, 2022. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/12/21/remarks-by-president-biden-and-president-zelenskyy-of-ukraine-in-joint-press-conference/> [accessed: December 30, 2022].

⁹⁰ "Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey Round 12," *The International Organization for Migration (IOM)*, January 23, 2023. <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-12-16-23-january-2023> [accessed: February 3, 2023].

תנועות אוכלוסין אלה שימשו שלוש מטרות רוסיות. ראשית, הן שיבשו את תפקוד המדינה המותקפת ושירתו את התוכנית האופרטיבית של רוסיה, שחתרה להכניע את אוקראינה באמצעות שיתוקה וקריסת מוסדותיה⁹¹. שנית, הפלישה הרוסית גרמה למשבר הפליטים הגדול באירופה מאז תום מלחמת העולם השנייה, ורוסיה ביקשה להסתייע בו כדי להגביל את מעורבותן של מדינות המערב במלחמה (האמרת בעיות כלכליות באירופה והאדרת החשש למשבר פליטים עמוק יותר).

שלישית, בעקבות המלחמה הפכה רוסיה למדינה שקלטה את המספר הרב ביותר של פליטים אוקראינים (כ־2.9 מיליון פליטים המהווים כ־36%, מתוך 8 מיליון פליטים שעזבו את גבולות אוקראינה)⁹². מספר זה אינו כולל את התושבים האוקראינים שהועברו לשטחים כבושים של רוסיה ברחבי אוקראינה, שאותם סיפחה מוסקבה ב־30 בספטמבר 2022 על סמך "משאלי עם" שניהלה על סיפוח המחוזות דונייצק, לואהנסק, ז'פוריז'יה וחרסון. כחלק מ"קליטת" הפליטים האוקראינים ברוסיה הוצעה להם אזרחות רוסית, ולעתים אף סיוע כספי⁹³. פליטים אוקראינים ברוסיה נתקלו במוסדות רבים שניסו להטמיעם, לעתים תוך הפעלת לחץ לקבל אזרחות רוסית ולוותר על אזרחות אוקראינית. חלק מן הפליטים הועברו למזרח הרחוק הרוסי, מתוך מחשבה שהדבר יסייע לפתור בעיות דמוגרפיות במרחב הספר.

במישור התודעתי, מוסקבה ביקשה לנצל את פעילותה ההומניטרית כבסיס לצבירת לגיטימציה בנוגע להפעלת הכוח הרוסי ול"נזק האגבי" הכרוך בו. בדומה לפעילות הרוסית בתחום ההומניטרי במהלך המלחמה בסוריה⁹⁴, ההומניטריזם הרוסי באוקראינה היה במידה רבה ריק מתוכן: מפגנים תודעתיים של עשייה הומניטרית, שבשל היקפם המוגבל לא נועדו לשפר מהותית את מצוקות האוכלוסייה⁹⁵. סוגיית המסדרונות ההומניטריים נוצלה

⁹¹ Hill Kulu et al., "The War and the Future of Ukraine's Population," *MigrantLife*, March 13, 2022. <https://migrantlife.wp.st-andrews.ac.uk/> [accessed: October 30, 2022].

⁹² UNHCR, "Ukraine Refugee Situation". <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> [accessed: January 17, 2023].

⁹³ "Into the mouth of a bear: Ukrainian refugees being sent to Russia, their passports confiscated," *ABC News*, July 21, 2022. <https://www.abc.net.au/news/2022-07-22/ukrainian-refugees-being-sent-russia-passports-confiscated/101256418> [accessed: November 28, 2022].

⁹⁴ "What the war in Syria tells us about Russia's use of humanitarian corridors," *NPR*, March 8, 2022. <https://www.npr.org/2022/03/08/1085097957/what-the-war-in-syria-tells-about-russias-use-of-humanitarian-corridors> [accessed: November 28, 2022].

⁹⁵ גישת "ההומניטריזם הריק מתוכן" הפכה למרכיב של הפעלת הכוח הרוסי במרחבים אחרים, בעיקר באפריקה. ראה:

Matthew Page and Paul Stronski, "How Russia's Hollow Humanitarianism Hurt Its Vaccine Policy in Africa," *Carnegie Endowment for International Peace*, April 28, 2022. <https://carnegieendowment.org/2022/04/28/how-russia-s-hollow-humanitarianism-hurt-its-vaccine-diplomacy-in-africa-pub-87004> [accessed: November 28, 2022].

פליטים אוקראינים, לביב, מרס 2022

ככלי בלחימת התודעה של רוסיה נגד הממשל האוקראיני. מוסקבה האשימה את קייב בהפרת ההבנות ובניצול המסדרונות ההומניטריים להשגת יתרונות צבאיים⁹⁶.

מנגנוני הפעלת לחץ כלכלי

רוסיה מיקדה את פעילותה הצבאית ואת מהלכיה המדיניים והכלכליים במטרה להסב נזק קשה לכלכלה האוקראינית, ובתוך כך לפגוע כלכלית באזרחים כדי להשפיע באמצעותם על הממשלה בקייב. הלוחמה הכלכלית נועדה לחבל בכושרה של אוקראינה לנהל כלכלה בת־קיימא נפרדת מרוסיה לטווח הארוך, ולהערים לחצים על הממשל בקייב בתקווה להכריע אותו ולגרום לו להגמיש את עמדותיו כלפי הדרישות הרוסיות לסיום הלחימה.

ברוח "מלחמות הדור החדש", הלחצים הכלכליים החלו זמן רב טרם המלחמה, בדגש על שימוש בנשק האנרגיה. הצעד העיקרי היה להפקיע מידיה של אוקראינה את קלף המיקוח שזיכה אותה במעמד של מדינת מעבר מרכזית להזרמת גז רוסי אל מדינות אירופה, באמצעות בניית צינורות גז "עוקפי אוקראינה" – "נורד סטרים 1" ו"נורד סטרים 2" לאורך הים הבלטי. רוסיה ניצלה את פרק המתיחות שקדם למלחמה כדי לשבש את הפעילות

⁹⁶ Joel Gunter, "Siege of Mariupol: Fresh Russian attacks throw evacuation into chaos," *BBC*, March 5, 2022. <https://tinyurl.com/2p98bh2u> [accessed: November 28, 2022].

הכלכלית באוקראינה; החשש מפני מלחמה הבריון מהמדינה משקיעים קיימים, ועצר השקעות חדשות.

תוכנית הפלישה הרוסית כללה, בין היתר, היגיון כלכלי: השתלטות על תשתיות אנרגיה ורצון להשתלט על הגישה של אוקראינה לים (ים אזוב והים השחור)⁹⁷ ולכבוש את אזורי התעשייה ואת מקורות המחצבים במזרח המדינה. אם תאבד אוקראינה את כל אלה היא תתקשה לקיים משק בלתי תלוי, ותוצאה מכך או שתשוב לחוג השפעה רוסי, או שתהפוך למדינה מוחלשת. חרף כישלונותיה הצבאיים בימי המלחמה הראשונים, ניכר כי רוסיה לא מיהרה להשמיד את תשתיות התעשייה של אוקראינה, כנראה בתקווה להשתלט עליהן בעתיד. רק רצף הכישלונות הצבאיים שספגה רוסיה בסתיו 2022 (ויתכן שגם בוא החורף והצטיידות בנשק איראני חדש – חימושים אוטונומיים מדויקים לטווח של מאות קילומטרים) הוביל אותה לפגוע בתשתיות אנרגיה ובתעשייה הביטחונית באוקראינה.

במהלך המלחמה הפעילה רוסיה מגוון כלי לחץ כלכלי על האוכלוסייה, ברמה הלאומית וברמה המקומית. ברמה הלאומית בלטו הנשקת תחומי האנרגיה, המזון, המים והמסחר ופעילות המשק הכלכלי. מניעת אספקת אנרגיה הייתה המאמץ הבולט ביותר מצד מוסקבה: רוסיה שיבשה את הזרמת הגז והנפט לשטחים שבשליטת ממשלת אוקראינה, ובשבועות הראשונים ללחימה השתלטה על תחנת כוח גרעינית בזפוריז'ה (ועל תשתיות נוספות לייצור ולהולכת אנרגיה) כמנגנון לשליטה אנרגטית על השטחים שלא הצליחה לכבוש. תשתיות אלו פסקו מלפעול או מלספק אנרגיה לאזורים שבשליטת אוקראינה.

החל בחודש ספטמבר 2022 ביצעה רוסיה הפצצות מרוכזות של תשתיות קריטיות באוקראינה, בדגש על תשתיות חשמל ואנרגיה, אשר פגעו ביותר מ-40% מכושר ייצור החשמל במדינה, בואכה חורף קר. התקיפות הותירו מיליונים ללא חשמל, וחשש להחמרת המשבר אם אלו תימשכנה. בעוד שבתחילת המלחמה ניכר רצון לשמור על שלמותן של מרבית התשתיות⁹⁸, כנראה בתקווה שייכבשו על ידי רוסיה בהמשך, ככל שהמלחמה החריפה פעלה רוסיה בשיטתיות כדי לפגוע בתשתית האנרגיה האוקראינית⁹⁹. אפשר שתשתיות חשמל רחוקות מקו החזית נשמרו כמטרות לתקיפה בסתיו ובתחילת החורף, אז תקיפתן אמורה הייתה להפעיל לחץ מרבי על האוכלוסייה ובאמצעותה על הממשלה. הסכנה לניתוק מיליוני אזרחים ממקורות חשמל וחום בחורף האוקראיני הקשה שימשה כלי לחץ מרכזי על קייב, בניסיון

⁹⁷ Zabrodskyi, Watling, Danylyuk and Reynolds. "Preliminary Lessons in Conventional Warfighting from Russia's Invasion of Ukraine," 6.

⁹⁸ Prokip Adrian, "Russian Air Attacks on Ukraine's Power System," Kennan Institute, Wilson Center, October 19, 2022. <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/russian-air-attacks-ukraines-power-system> [accessed: November 26, 2022].

⁹⁹ Task Force, "Ukrainian energy sector evaluation and damage assessment – IV," *Energy Charter*, November 24, 2022). <https://www.energycharter.org/media/news/article/the-ukrainian-task-force-completes-the-fourth-ukrainian-energy-sector-damage-assessment-report> [accessed: November 26, 2022].

להרוויח את הזמן הנחוץ לרוסיה כדי לארגן מחדש את צבאה המובס לקראת אפשרות לחידוש הקרבות באביב 2023.

הכישלון בכיבוש חוף הים השחור כולו הוביל את מוסקבה להטיל מצור ימי בים האזוב ובים השחור. הדבר פגע קשות בפעילות המסחר של אוקראינה, ובייחוד של ערי הנמל אודסה, מיקולייב וסביבתן, והקשה על אוקראינה לייצר הכנסות בכך שמנע ממנה ייצוא תוצרת חקלאית (עיקר הייצוא של המדינה). אף כי רוסיה נאותה להסדר לייצוא דגנים מאוקראינה בתיווך תורכי, היא שימרה בידה את הזכות לשוב ולסגור ערוץ זה, אם תידרש להגביר את הלחץ על האוכלוסייה האוקראינית.

הפגיעה המערכתית במשק האוקראיני בשל הלחימה, שיבושי האנרגיה, המחסור במוצרי יסוד, תנועת הפליטים וצמצום ההשקעות הובילה לירידה מוערכת של 30% בתמ"ג האוקראיני בשנת 2022¹⁰⁰. זו הביאה לפגיעה כלכלית קשה בכל אזרחי אוקראינה, בעוד שלוחמת מידע רוסית מנסה לשכנעם כי האשם בכך מוטל על הממשלה בקייב. זהו אחד הרכיבים במאמץ רוסי רחב יותר הנסמך על "עייפות אוקראינה" במערב, אשר תוביל לצמצום הסיוע הפיננסי – שבלעדיו תיפגענה יכולות התפקוד וההתנגדות של קייב.

במישור המקומי ניכרות טכניקות מצור, הרעבה ומניעת מים סביב האזורים שרוסיה מבקשת לכבוש. בחודשי המצור על מריופול שרר בעיר מחסור במזון ובמים, ובעיר מיקולייב הובילו פגיעות במערכות החשמל והמים לשיבושים קשים באספקת מי השתייה. טרם פינוי חרסון דיווחו מקורות בתעשיית החקלאות האוקראינית כי הכוחות הרוסיים החרימו מאגרי חיטה גדולים במזרח אוקראינה אשר נועדו לשמש את האוכלוסייה המקומית, ועל פי הממשל האוקראיני כשליש מהמצבורים במזרח המדינה עברו לידיים רוסיות, מה שסיכן את הביטחון התזונתי של תושבי האזור ונועד להפעיל לחץ על הממשל בקייב¹⁰¹. רוסיה ניצלה את הרעב החמור המאיים על חייהם של תושבי אוקראינה כדי להעצים את הלחץ על קייב והמערב; כך, למשל, מנעה מהאוקראינים לסחור בתוצרתם החקלאית¹⁰². ראוי לציין כי המדיניות הרוסית באזורים הכבושים הייתה שונה בתכלית; כדי להבטיח את נאמנותם של התושבים המקומיים¹⁰³ רוסיה סיפקה את צרכיהם, העניקה להם סיוע כלכלי והומניטרי ודאגה להשרות עליהם תחושות ביטחון ושליטה.

¹⁰⁰ Olena Harmash, "Ukraine suffers biggest economic fall in independent era due to war," *Reuters*, January 5, 2023. <https://www.reuters.com/markets/europe/ukraines-economy-falls-304-2022-minister-2023-01-05/> [accessed: 5 January, 2023].

¹⁰¹ Claire Parker, "Ukraine Says Russia Is Stealing Grain, Which Could Worsen Food Crisis," *The Washington Post*, May 5, 2022. <https://www.washingtonpost.com/world/2022/05/05/ukraine-grain-theft-russia-hunger-war/> [accessed: October 30, 2022].

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Adresnaja Pomoš : Kak Rabotaet Centr Gumpomoši v Hersone "Адресная Помощь: Как Работает Центр Гумпомощи в Херсоне," [Help per Address: How the Center for Humanitarian Assistance Works in Kherson], *PEH TB*, June 2, 2022. <https://ren.tv/news/v-mire/982841->

סיכום הפרק

סוגיית האוכלוסייה האוקראינית במרחב העימות הפכה לעיסוק דומיננטי של הצד הרוסי בפתח המלחמה ובמהלכה, בשל שתי נסיבות עיקריות. ראשית, האובססיה האישית של הנשיא פוטין עם ה"שאלה האוקראינית" ועמדתו השוללת בשיטתיות את קיום העם האוקראיני הפכו את התנהלות האוכלוסייה והטיפול בה לאחת הסוגיות הגורליות עבור הצד התוקף. במידה רבה, המלחמה באוקראינה היא מלחמתו האישית של פוטין ונשענת על תפיסותיו הרוויזיוניסטיות. בהקשר זה, תוצאות המלחמה אמורות לשקף את צדקת עמדתו ולהוכיחה בדיעבד.

על כן, העימות ממוסגר על ידי הקרמלין כ"מלחמה בעלת אופי טוטלי", אשר נועדה להשיג תיקון היסטורי מול המערב ולהגן על רוסיה מפני איום קיומי מיידי. אופיה הטוטלי של המלחמה מומחש על ידי ההקבלות בינה לבין "המלחמה הפטרויטית הגדולה" (1941–1945), אלא שבניגוד לעבר, רוסיה אינה מחכה לפלישה מן המערב ויוצאת למבצע מנע נגד "הנאצים" האוקראינים. כמלחמה טוטלית, עליה לחדור לכל תחומי החיים, לרבות למרכיב האזרחי במרחב העימות, ובה בעת היא מצדיקה את כל האמצעים, לרבות פגיעה פסיכולוגית, פיזית וכלכלית באוכלוסייה, ברוח האמרה "במלחמה כמו במלחמה".

שנית, **ההתנהלות הרוסית במלחמה בכלל ומול האוכלוסייה האזרחית בפרט נשענת על תפיסות "מלחמות הדור החדש", לפיהן הפעלת לחץ על המרכיב האזרחי במערכת היריבה, טרם העימות הקינטי ובמהלכו, ממלאת תפקיד מרכזי בהשגת ניצחון והכרעה.**

הפגיעה הניכרת באוכלוסייה האוקראינית נובעת מכישלון מימוש התוכנית האופרטיבית הרוסית המקורית (הפלת השלטון ללא התנגדות אזרחית משמעותית וללא מגע עם האוכלוסייה) **לצד מכלול בעיות מבניות בצבא רוסיה**, לרבות היעדר מערכות נשק המאפשרות תקיפה מדויקת ותפיסת הפעלה מתאימה. בעוד שהפעלת לחץ על האוכלוסייה נתפסת ככלי לגיטימי ושכיח בצבא רוסיה, וישנה סובלנות רבה לגילויי אלימות של חיילים כחלק מ"הרע הבלתי נמנע" במלחמה, לא התרשמנו כי התופעות הברוטליות הקשות – הריגה, פציעה, אונס – הן חלק מתפיסת המערכה הרוסית המכוונת.

לצד הפגיעה הפיזית באוכלוסייה, קידמה רוסיה מאמצי הנדסה דמוגרפית ופוליטית (כיבוש, גירוש, "הנעת" אוכלוסייה ודיכוי) שנועדו לגרום נזק בלתי הפיך למערכת היריב ולפרק מבפנים את ה-DNA של האומה האוקראינית בעידן הפוסט-סובייטי. ייתכן שהמאמצים הרוסיים נועדו גם לתת מענה, לפחות חלקי, לבעיות דמוגרפיות ברוסיה (מגמת הצטמצמות האוכלוסייה הרוסית). בתוך כך הפעילה רוסיה מגוון כלי לחץ כלכלי על האוכלוסייה האוקראינית – חלקם ברמה הלאומית וחלקם ברמה המקומית, והתאימה

את מינון הנזק הכלכלי שנגרם לאוכלוסייה (dosed damage) להישגים הנדרשים ולשלבי העימות.

בעוד שהניסיונות הרוסיים להחליש את המערכת היריבה ולפרקה באמצעות הפעלת לחץ תודעתי-פסיכולוגי ופיזי על האוכלוסייה נכשלו, להערכתנו מאמצי ה"הנדוס" הדמוגרפי והפוליטי לצד ההרס הכלכלי המכוון עלולים לגרום נזק ארוך טווח לאוקראינה ובכך לממש, לפחות חלקית, את היעד האסטרטגי הרוסי – פירוק יסודות המדינה האוקראינית והחלשתה.

פרק 3

התנהלות ממשלת אוקראינה מול האוכלוסייה האוקראינית במהלך המלחמה

	
הגנה על ריבונותה הפוליטית של אוקראינה הבטחת גיבוי המערב כנגד רוסיה שמירה על האוכלוסייה האזרחית באזורי הלחימה ודאגה לצרכיה	יעדים אסטרטגיים
רתימת הפטריוטיות למאבק לאומי; חתירה להביא את הצבא הרוסי להתפרסות יתר; התנגדות אזרחית לכיבוש ולחימה פרטיזנית; האוכלוסייה כמעטפת לכוחות המזוינים האוקראיניים; נטרול מאמצי לוחמת מידע וחתרנות רוסיים בקרב הציבור; שימור תפקוד הממשל והנהגה לאומית מלכדת; הבלטת הפגיעה הרוסית באזרחים כדי לשכנע את המערב לשמר סיוע	הגישה הכללית לאזרחי אוקראינה במלחמה
חינוך הציבור לצריכה ביקורתית של מידע; חשיפת מאמצי לוחמת מידע רוסיים ונטרולם; מילוי "מרחב המידע" במקורות אוקראיניים	 לוחמת מידע
לחימה לשחרור האזרחים; האוכלוסייה תומכת בכוחות המזוינים האוקראיניים בלחימה ובציוד; עידוד פעילות התנגדות אקטיבית ופסיבית לכיבוש הרוסי	 כוח צבאי
הנהגה כריזמטית של זלנסקי; הנהגות מקומיות חזקות משולבות במנגנוני ממשל צבאי במחוזות; כריכת סוגיות הומניטריות וסיום הלחימה בערוץ הידברות אחד; הבלטת הפגיעה באזרחים כדי להשיג תמיכה צבאית ולבודד את רוסיה; לחץ על ארגוני זכויות אדם בגין דו"חות ביקורתיים על הכוחות האוקראיניים	 כוח פוליטי ודיפלומטי
שימור הממשלה כמנגנון מתפקד עבור החיים הכלכליים במדינה; רתימת מידע על פגיעה באזרחים להשגת סיוע כלכלי מערבי; מנגנוני משק לשעת חירום; הדיפת מתקפות סייבר (בסיוע המערב)	 לחץ כלכלי
ארגז הכלים האופרטיביים	

היעדים האסטרטגיים של ממשלת אוקראינה והגישה הכללית למימושם

ממשל זלנסקי ראה בציבור האוקראיני את אחת מנקודות העוצמה העיקריות בהתמודדות עם המתקפה הרוסית. בתגובה לטענות שלא הכין את הציבור למלחמה והתעלם מאזהרות מערביות לפיהן רוסיה צפויה לפלוש לאוקראינה בהקדם, אמר זלנסקי בראיון שהעניק באוגוסט 2022 כי מדיניותו לפני המלחמה נועדה למנוע פאניקה ציבורית ולהשאיר את האזרחים במדינה, כדי שייאבקו למען ההגנה עליה: "ציני ככל שזה עלול להישמע, הציבור הוא זה שעצר את הכול"¹⁰⁴.

על פי הצהרות ההנהגה האוקראינית ופעולות זרועות הממשל, ניתן לזקק שלוש מטרות אסטרטגיות כלליות של קייב במלחמה ולהגדיר את תפקידה של האוכלוסייה האזרחית בזיקה אליהן:

א. **הגנה על ריבונותה הפוליטית של אוקראינה** – ממשל זלנסקי ביקש להבטיח את קיומה של אוקראינה כמדינה עצמאית ובלתי תלויה ברוסיה, להדוף את המתקפה הרוסית, לקעקע את הנרטיב הרוסי בנוגע ללגיטימיות המלחמה נגד ה"נאצים" באוקראינה ולהכשיל לחצים (של רוסיה ושל המערב) להגעה להסכמים מדיניים בתנאים שאינם נוחים לו. אי לכך, המאבק נגד רוסיה על תמיכת האוכלוסייה האוקראינית היה לשדה מערכה מרכזי עבור הממשלה בקייב, והיא חתרה להבטיח כי האוכלוסייה בכללותה תפעל באופן אקטיבי נגד הכיבוש הרוסי.

ב. **הבטחת גיבוי המערב כנגד רוסיה** – יכולת הלחימה והעמידה בלחצים של אוקראינה תלויה במידת הגיבוי מצד מדינות המערב, אשר התלבטו לגבי חומרת הצעדים שנכון לנקוט נגד רוסיה והיקף המשאבים הכלכליים והצבאיים שיש להעמיד לרשות אוקראינה. בקייב זיהו כי לפגיעה הרוסית באוכלוסייה האזרחית ישנה השפעה רבה על דעת הקהל ועל ממשלות במערב, במטרה למקסם את מה שניתן להשיג מהן בסוגיות החשובות לאוקראינה. זאת, שכן סוגיית הפגיעה באוכלוסייה נגעה במישרין לעימות האידיאולוגי-ערכי בין הדגם הפוליטי הליברלי המערבי לבין הדגם הפוליטי האוטוריטרי הרוסי, שהתחדד בעקבות המלחמה.

ג. **שמירה על האוכלוסייה האזרחית באזורי הלחימה ודאגה לצרכיה** – ממשלת אוקראינה ביקשה לדאוג לצרכיהם הבסיסיים של האזרחים באזור הקרבות, לאפשר את פינויים של תושבים שרצו בכך, ולהכשיל את המאמצים הרוסיים לפנות אוכלוסייה לשטחם מחשש לאובדן תושבים אוקראינים לטובת רוסיה לצמיתות ולניצולם לרעה במסגרת הלחימה. הפעילות האוקראינית נועדה לחזק את חוסנה של האוכלוסייה ואת יכולתה

¹⁰⁴ Isabelle Khurshudyan, "An Interview with Ukrainian President Volodymyr Zelensky," *The Washington Post*, August 16, 2022. <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/08/16/zelensky-interview-transcript/> [accessed: October 30, 2022].

לתמוך במאמץ ההגנה הצבאי, וצפויה להשפיע על כושר השיקום הלאומי של אוקראינה מנזקי המלחמה.

הגישה הכללית של הממשל האוקראיני כלפי האוכלוסייה האזרחית לצורך מימוש

היעדים האסטרטגיים שהוזכרו לעיל: קייב ביקשה לרתום את הרוח הפטריוטית הגואה באוכלוסייה להתלכדות לאומית ולמאבק על הגנת עצמאות אוקראינה וריבונותה המדינית. הממשלה קיוותה להשיג אפקט א־סימטרי שבמסגרתו הצבא הרוסי, שהתברר עד מהרה כי הוא מוגבל בהיקפו, יגיע להתפרסות יתר אשר תפגע ביכולתו להתמודד עם הטרדה ועם היעדר שיתוף פעולה מצד המוני האזרחים. הממשל האוקראיני ביקש שהאזרחים יירתמו לסיכול המהלכים הצבאיים הרוסיים, יעניקו מעטפת תמיכה לכוחות המזוינים האוקראיניים, יסרבו לשותף פעולה עם שלטונות הכיבוש הרוסיים ויגלו התנגדות למהלכיהם באמצעות מלחמה פרטיזנית. קייב פעלה לנטרל את מאמצי ההשפעה התודעתית של רוסיה על הציבור האוקראיני ואת החתרנות הרוסית, שנועדו לשלול מהממשלה את הלגיטימיות שלה. שימור היכולת להעניק שירותים לאזרחים חיזק את חוסנה של האוכלוסייה בעת מלחמה, ושמט את הקרקע מתחת לקמפיין הרוסי שהציג את הממשלה האוקראינית כ"לא־מתפקדת". השמירה על תפקוד הממשלה נזקקה לתמיכה פיננסית רציפה מבחוץ; הבלטת הפגיעה הרוסית באוכלוסייה האוקראינית בפני המערב העניקה גיבוי ציבורי לממשלתו לתמוך בקייב.

סל הכלים שעמד לרשות ממשלת אוקראינה בדיקה לאוכלוסייה האזרחית

בחודשים שלפני הפלישה הרוסית לאוקראינה התפתחו חילופי גרסאות בין קייב לוושינגטון באשר למיידיות הסיכון למתקפה רוסית. בעוד שהאמריקאים הצביעו על צפי למתקפה קרובה ובלתי נמנעת, ממשל זלנסקי העביר לציבור מסרים מרגיעים יותר לפיהם הסכנה לפרוץ מלחמה אינה בהכרח מיידית, וכי הממשלה עוקבת מקרוב אחר המצב ושומרת על מוכנות אם וכאשר תפרוץ מלחמה. ההנהגה האוקראינית הסבירה בדיעבד, כי בין היתר חששה לחולל פאניקה שהייתה גורמת לדחלכליות מורליזציה בציבור ולהפסדים כלכליים, אשר היו מחלישים את כושר ההתגוננות של המדינה. ייתכן בהחלט שהיה זה ניסיון להצדיק בדיעבד את מהלכי הממשלה, בניסיון להתמודד עם הביקורת על כך ש"נרדמה בשמירה"¹⁰⁵. עם זאת, הצהרות מרגיעות אלו אין משמעותן שקייב לא עשתה דבר כדי להכין את הציבור למתקפה רוסית בחודשים שקדמו למתקפה.

בנוסף, פרק הזמן הארוך של לחימה נמוכת עצימות נגד רוסיה במישורין ובעקיפין ברפובליקות הבדלניות DNR ו־LNR (2014–2022) יצר הזדמנות עבור הרשויות והציבור באוקראינה ללמוד את שיטות הפעולה וההגיונות המבצעיים הרוסיים ולפתח מנגנוני התמודדות נגדם.

¹⁰⁵ Shane Harris et al., "Road to War: U.S. Struggled to Convince Allies, and Zelensky, of Risk of Invasion," *The Washington Post*, August 16, 2022. <https://www.washingtonpost.com/national-security/interactive/2022/ukraine-road-to-war/> [accessed: October 30, 2022].

במהלך ההשתלטות הרוסית על חצי האי קרים בראשית שנת 2014 האוקראינים הובסו על ידי כוח צבאי רוסי אשר הסתווה לאזרחים נעדרי סימני זיהוי צבאיים. גורם ההפתעה, מוטיבציה נמוכה של הצבא האוקראיני ופגיעותה של חלק מהאוכלוסייה דוברת הרוסית נוכח לוחמת מידע רוסית סייעו למוסקבה לצבור הישגים טריטוריאליים ראשוניים במחיר נמוך יחסית בקרים ובמזרח אוקראינה. עם זאת, בלחימה שהתפתחה בהמשך בשטח אוקראינה הצליחה פעילות משולבת של ממשלת אוקראינה והתארגנויות אזרחיות לייצר התנגדות אפקטיבית למהלכי התוקפנות של מוסקבה. התנגדות זו חייבה את רוסיה להקפיד את הלחימה ולגנוז עד שנת 2022 את תקוותה להשתלט על כל האזורים דוברי הרוסית באוקראינה, תוך הסתפקות בחלקים מהמחוזות דונייצק ולוהאנסק (DNR ו-LNR).

בשנים 2014–2022 התמודדו האוקראינים עם מאמצים רציפים של לחימה רוסית רב-ממדית, ברוח "מלחמות הדור החדש". אלה כללו הכפשה של ההנהגה האוקראינית בדרגיה השונים; האדרת נרטיב המתאר את הימין האוקראיני ואת הממשלה בקיב "נאצים"; תקיפות קיברנטיות שפגעו בחברות ובשירותי ציבור וממשל באוקראינה; טיפוח רשת השפעה פוליטית וגיוס משתפי פעולה ברשויות הממשל באוקראינה; הפעלת לחצים מדיניים וכלכליים על קיב; ולחימה נמוכת עצימות לאורך קו המגע.¹⁰⁶

החיכוך המתמשך עם מאמצים רוסיים אלה דרבן את הרשויות באוקראינה לכונן מנגנוני הגנה צבאיים ואזרחיים, הן לטובת ההתמודדות השוטפת עם רוסיה, והן לצורך היערכות לתרחישי הידרדרות למלחמה. מתחילת שנת 2021 התעצמו מהלכי הנגד שנקט ממשל זלנסקי, ואלה גברו והואצו בחודשים שלפני המתקפה, באופן שבדיעבד הקשה על הרוסים לממש את תוכנית "הבליץ-קריג" למיטוט השלטון האוקראיני. לאחר פרוץ המלחמה גיבשה אוקראינה מנגנוני התמודדות נוספים, בין אם ביוזמת הממשל ובין אם ביוזמת החברה האזרחית.

נלים פוליטיים ודיפלומטיים

תפקוד ההנהגה הפוליטית

לאורך המלחמה עלו קולות המאשימים את ממשל זלנסקי בכך שטעה כשלא נקט מראש צעדי מוכנות משמעותיים יותר לפני המתקפה הרוסית, חרף האזהרות שקיבל. מדובר בהחלטה מורכבת הנובעת ממגוון שיקולים פוליטיים, צבאיים, כלכליים ואחרים, מן המידע שעמד לרשות זלנסקי ומן העצות שקיבל. אין מטרת מחקר זה להכריע האם נהג נכון או לאו.¹⁰⁷

מאחר שההנהגה בקיב ראתה במסות של הציבור האוקראיני יתרון יחסי שניתן לנצל כדי להכשיל את תוכניות הרוסים, נדמה כי עם פתיחת המלחמה האתגר הראשון במעלה

¹⁰⁶ Maggie Smith, "Russia Has Been at War with Ukraine for Years – in Cyberspace".

¹⁰⁷ Liz Sly, "Zelensky Faces Outpouring of Criticism over Failure to Warn of War," *The Washington Post*, August 19, 2022. <https://www.washingtonpost.com/world/2022/08/18/zelensky-ukraine-wapo-interview-warn-of-war/> [accessed: October 30, 2022].

היה לוודא כי הציבור נותר מלוכד, נאמן לממשל וחדור רוח התנגדות לכיבוש הרוסי. ערב המתקפה ומרגע תחילתה שידר ממשל זלנסקי נחישות שלא להיכנע לתכתיב הרוסי, אופטימיות ביחס לסיום המלחמה ונורמליות בנוגע ליכולתה של הממשלה להמשיך לתפקד ולספק לציבור שירותי יסוד.

הנשיא זלנסקי הבהיר מרגעי המתקפה הראשונים כי אינו מתפנה מקייב, וכי הממשל המרכזי על מוסדותיו ממשיך לתפקד. הנשיא, יועציו ובכירי ממשלו הקפידו לערוך הופעות תקשורתיות ללא הפסקה, תוך הצגת תמונת מצב אובייקטיבית יחסית של המלחמה (לא נמנעו מלהצביע על מקומות שבהם הרוסים כבשו שטח או הקשו על האוקראינים) והעברת מסרים ממוקדים לציבור, על מנת לחזק את רוחו ואת התנגדותו לכיבוש ולמסור לו המלצות התגוננות. זאת, בין היתר, כדי להזים את מסרי מערך לוחמת המידע הרוסי, לפיהם זלנסקי, מקורביו, ראשי הצבא וראשי השלטון המקומי נמלטו.

הדוגמה האישית של זלנסקי – הישארות בקייב, יחד עם משפחתו – הייתה קריטית למעבר המהיר של הממשל והציבור למתכונת חירום.¹⁰⁸ התקיפות הרוסיות בכל רחבי אוקראינה בשעות המלחמה הראשונות, לרבות באזורים מרוחקים מן החזית, תרמו להפנמה מיידית של כל הציבור כי המלחמה יכולה להגיע לכל בית, וסייעו לזלנסקי ללכד את הציבור מאחורי הנהגתו.

לקחי שנת 2014 לימדו את האוקראינים את חשיבותן של הנהגת המחוזות ושל ההנהגה המקומית בהתמודדות עם מהלכים רוסיים התקפיים. בתקופת זלנסקי נמשכה ואולי אף הואצה מגמת דה-צנטרליזציה והעצמת ההנהגה המקומית.¹⁰⁹ כבר ביממה הראשונה למתקפה הרוסית של שנת 2022, נציגי ממשל אזרחיים וצבאיים הופיעו ברשתות החברתיות וסיירו בשטח כדי להוכיח כי מוסדות המדינה, הן בבירה והן במחוזות (oblast) ובנפות (rayon), ממשיכים לתפקד חרף המלחמה. ראשי השלטון המקומי פעלו להסדיר נגישות למים, למזון, לדלק, לתרופות ולשירותים מוניציפליים. ההנהגה האזרחית לבשה לרוב צבעי חאקי כדי לשדר מעבר למצב חירום, ותיווכה לאזרחים את הנחיות הרשויות הצבאיות. לצד הרשויות האזרחיות הוקמו (ברמה משתנה של אפקטיביות ומהירות) מוסדות הגנה צבאית ואזרחית ברמה מחוזית ומוניציפלית, שהעניקו ביזוריות ורובוסטיות למאמץ ההגנה הלאומי.

ההנהגה האוקראינית בדרגי הממשל השונים הבהירה לציבור ולמנהיגים בשטחים שכבשה רוסיה כי כל שיתוף פעולה עם הכיבוש הרוסי ייחשב למעשה בגידה. נדמה כי במקומות שבהם פעלה ההנהגה המקומית בנחישות, בקור רוח ובשילוב עם המנגנונים הצבאיים, התקשו הרוסים להטמיע את השטחים שכבשו במערכת שלטונית פרו-רוסית. לעומת

¹⁰⁸ Mykhailo Minakov, "Zelensky versus Putin: The Personality Factor in Russia's War on Ukraine," *Wilson Center*, April 13, 2022. <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/zelensky-versus-putin-personality-factor-russias-war-ukraine> [accessed: October 30, 2022].

¹⁰⁹ Jessica Pisano, "How Zelensky Has Changed Ukraine," *Journal of Democracy* 33, no. 3 (July 2022): 5-13.

זאת, הרוסים הצליחו להשתלט ביתר קלות על מחוז חרסון, שבו ההנהגה המקומית גילתה חולשה, ואף ייתכן שסייעה לרוסים להשתלט על העיר בימים הראשונים של המתקפה (היו לכך כמובן גם סיבות הנוגעות למוכנות הצבאית הלוקה בחסר של אוקראינה במרחב).¹¹⁰ המשך תפקוד התשתית הפיזית של התקשורת האוקראינית (אינטרנט, תקשורת סלולרית וכבלים) בחודשים הראשונים לכיבוש חרסון, מריופול ואזורים נוספים אפשר להוציא מתוכם דיווחים שהביכו את הרוסים ולהעביר מסרים מהשלטון המרכזי לפקידים מקומיים מאחורי קווי האויב. הדבר חיזק את הדילמות האישיות והציבוריות של בעלי תפקידים אוקראינים באזורים אלה לגבי שיתוף פעולה עם שלטונות הכיבוש.

דיפלומטיה

פעילותה המדינית-דיפלומטית של הממשלה האוקראינית בזיקה לאוכלוסייה נועדה למנף סוגיות הומניטריות כדי להשיג מהקהילה הבין-לאומית ובפרט מהמערב תמיכה בלחימה וגביית מחיר מרוסיה, ובכך גם לשפר את תחושת החוסן בציבור האוקראיני, בידיעה שאוקראינה אינה ניצבת לבדה מול רוסיה. מטרות נוספות של פעילות זו הן להשפיע על סוגיות הומניטריות בזיקה למהלכי הקרב (הוצאת אזרחים מאזורי הקרבות, העברת סיוע הומניטרי לאזורי לחימה וחילופי שבויים וגופות), לקיים הידברות עם מוסקבה לגבי סיום הלחימה, ולהסדיר יציאה של פליטים מאוקראינה וטיפול בהם במדינות זרות.

בימי הלחימה הראשונים נאלץ ממשל זלנסקי להתמודד עם ספקנות מצד ממשלות המערב לגבי כושר העמידה של אוקראינה (ועל כן עם נכונות מוגבלת להעניק לה סיוע ולהתעמת עם רוסיה) ועם נטייה של חלקן לחתור לסיום הלחימה על חשבון האינטרסים הלאומיים של אוקראינה. ההנהגה האוקראינית, המערך הדיפלומטי שלה והציבור עצמו פתחו בקמפיין להסברת עמדותיה של קייב במערב ולרתימתו לצד אוקראינה, במסגרתו מילאה הפגיעה באוכלוסייה תפקיד חשוב. ניהול פומבי של מגעים אינטנסיביים עם גורמים בין-לאומיים והתמיכה שהשיג במערב סייעו לזלנסקי לשדר לאזרחים כי המשילות נשמרת וכך גם הריבונות (שאחד מסממניה הוא ניהול יחסי חוץ עצמאיים), ולרתום אותם מאחורי הנהגתו.

האוקראינים הפעילו לחץ דיפלומטי גם בניסיון לשכנע את מדינות המערב (ומדינות אחרות) לקלוט פליטים רבים יותר ולהעניק סיוע כלכלי והומניטרי לאוכלוסייה. מאחר שמדינות המערב נרתעו בתחילה מלהעביר לאוקראינה ציוד צבאי, סיוע לאוכלוסייה האזרחית היה נוח יותר למימוש מבחינתו.

¹¹⁰ Mark Galeotti, "Why Zelensky Is Purging the Security Services of Ukraine," *The Spectator*, July 23, 2022. <https://www.spectator.co.uk/article/why-zelensky-is-purging-the-security-services-of-ukraine> [accessed: October 30, 2022].

Mirovalev Mansur, "Ukrainians question the ease of Russian capture of Kherson," *AlJazeera*, May 27, 2022. <https://www.aljazeera.com/news/2022/5/27/residents-question-ease-of-russian-capture-of-ukraines-kherson> [accessed: October 30, 2022].

זלנסקי פונה לציבורים במדינות המערב, בניסיון לעורר אותם להפעיל לחץ על ממשלותיהם לסייע לאוקראינה

לאורך חודש מרס 2022 הסתמן הדיאלוג המדיני הרוסי-אוקראיני (בבלארוס, בתורכיה ובשיחות וידאו) כערוץ שבאמצעותו ניתן יהיה לנסות לגבש הסכם לסיום הלחימה. האוקראינים ניצלו ערוץ זה ואת הפעילות המדינית הבין-לאומית שעטפה אותו כדי לייצר לחצים על מוסקבה בסוגיות המסדרונות ההומניטריים וחילופי שבויים. אוקראינה דרשה ליצור מסדרונות הומניטריים לצורך הזרמת סיוע לאזורים תחת לחימה, תוך נצירת האש כדי לאפשר יציאה של אזרחים והעברת אספקה. הצלחת המסדרונות ההומניטריים הייתה עשויה להוריד לחץ מן האזורים שהיו נתונים למתקפות רוסיות, תודות לצמצום האוכלוסייה, העברת אספקה בקלות יחסית ואפשרות להזרים סיוע צבאי במקביל לסיוע האזרחי.

הפעלת מסדרונות הומניטריים קטעה את רצף המתקפה הרוסית, יצרה מגבלה אופרטיבית טקטית על הכוחות הרוסיים והקשתה על המאמץ הרוסי להתיש את הכוחות המתגוננים. בין הצדדים נתגלעו מחלוקות רבות סביב קיום המסדרונות ההומניטריים ומתכונתם (נקודות התחלה וסוף, נתיב המסדרון ומשך הפעלתו), תוך האשמות הדדיות בדבר הפרת הסכמות ושימוש ציני ובלתי מוסרי במסדרונות אלה. התעקשותם של הרוסים לפתוח מסדרונות הומניטריים אל שטחם הוצגה על ידי האוקראינים כניסיון "לגנוב" אוכלוסייה. האוקראינים האשימו את הרוסים מדי יום בירי לעבר המסדרונות ההומניטריים, ובכך תרמו לדימוי השלילי ולדה-לגיטימציה של הפעילות הצבאית הרוסית באוקראינה. סוגיית המסדרונות

ההומניטריים הייתה מרכזית גם בשיח של מנהיגים זרים עם ההנהגה הרוסית, בעקבות בקשות האוקראינים.

דעת הקהל האוקראינית השפיעה על המנדט שקיבלו זלנסקי וצוות המשא ומתן האוקראיני לבצע ויתורים. הסדר הסיום שהרוסים ביקשו להכתיב לאוקראינה באמצעות הלחימה אמור היה לשנות מן היסוד את אופייה כמדינה, נוכח דרישותיהם לשינויים טריטוריאליים, לפירוז ול"ד־הנאציפיקציה" (מושג עמום, שאמור היה להצדיק דרישות מופלגות בתחום הפוליטי ובתחום התרבותי). במישור הדיפלומטי עמד לרשות האוקראינים ניסיון של הידברות רציפה עם הרוסים מאז שנת 2014. במהלך השנים הללו למדו האוקראינים על ניסיונות הקרמלין להכתיב תחת איום בנשק הסדרים מדיניים משפילים, בסגנון "הסכמי מינסק", שאף ממשה אוקראינית לא יכלה לממשם מבלי להסתכן באובדן אמון הציבור.¹¹¹

החברה האוקראינית, ממשלת אוקראינה, ארגונים בין־לאומיים וממשלות זרות נרתמו לתיעוד חשדות לפשעי מלחמה ולעבירות על הדין ההומניטרי הבין־לאומי מצד הכוחות הרוסיים.¹¹² זאת, כדי לקדם הליכים משפטיים נגד רוסיה, חייליה ובכיריה בבתי משפט אוקראיניים,¹¹³ בבית הדין הבין־לאומי הפלילי (ICC) או בטרिבונל בין־לאומי מיוחד שיוקם. הגם שרוסיה אינה חברה ב"אמנת רומא" (המקנה סמכות שיפוט ל־ICC), חברותה של אוקראינה מספקת כדי לייצר עילה להליך משפטי במסגרת זו.¹¹⁴ בד בבד אוקראינה פועלת כדי לגבש תמיכה בהקמת בית דין בין־לאומי מיוחד לטיפול בפשעי מלחמה זו, מכוח סמכותה של העצרת הכללית של האו"ם, ואף לשפוט במסגרתו את ההנהגה הרוסית.¹¹⁵ מטרתם של צעדים אלה להשפיע על מהלכי הקרבות (להרתיע את ההנהגה והפיקוד הצבאי הרוסיים מפני מהלכים הפוגעים באוכלוסייה), ואף לגרום לכל חייל רוסי לחשוש באופן אישי מן האפשרות שיועמד לדין בערכאת שיפוט אוניברסלית.

¹¹¹ Allan Duncan and Kataryna Wolczuk, "Why Minsk-2 Cannot Solve the Ukraine Crisis," Chatham House, February 16, 2022. <https://www.chathamhouse.org/2022/02/why-minsk-2-cannot-solve-ukraine-crisis> [accessed: October 30, 2022].

¹¹² Lily Hyde, "Meet the Ukrainians Documenting Russian War Crimes, in Real-Time," POLITICO, May 19, 2022. <https://www.politico.eu/article/ukraines-sprawling-unprecedented-campaign-to-document-russian-war-crimes/> [accessed: October 30, 2022].

¹¹³ Sarah Rainsford, "Russian Soldier Pleads Guilty in First War Crimes Trial of Ukraine Conflict," BBC News, May 18, 2022. <https://www.bbc.com/news/world-europe-61496428> [accessed: October 30, 2022].

¹¹⁴ "The International Criminal Court's Investigation in Ukraine," *Strategic Comments* 28, no. 2 (July 2022): x-xii.

¹¹⁵ Eszter Zalan, "MEPs urge EU countries to back a special tribunal on Russia," *EU-Observer*. <https://euobserver.com/rule-of-law/156624> [accessed: January 19, 2023].

נלים במישור הכלכלי

שליטה במרחב האזרחי בשעת חירום

בשנים שקדמו למתקפה הרוסית ב־2022 אוקראינה הכינה ושכללה תשתית תחקיתית למצב חירום. החוק העוסק במצבי חירום התקבל בשנת 2015, תוקן שבע פעמים לפני פרוץ המלחמה ועודכן שמונה פעמים נוספות לאחר תחילתה, תוך סנכרנו עם חוקים לאומיים אחרים. חוק זה אפשר, בהיתן הכרזה של הנשיא על מצב חירום, לכוון מנהל צבאי במחוזות, להגביל את החופש הפוליטי, את חירויות הפרט ואת חופש התנועה של צעירים בגיל הגיוס, להפעיל סמכויות מיוחדות לנטילת רכוש, להפעיל חברות פרטיות בשירות המדינה לזמן קצוב, להכריז על עוצר ועוד¹¹⁶. בשנת 2018 הופעל מצב חירום למשך 30 ימים במספר רב של מחוזות בדרום־מזרח אוקראינה לאחר שרוסיה תקפה והחרימה ספינות צבאיות אוקראיניות במצרי קרץ' (Kerch). החלת מצב החירום יצרה הזדמנות לאזרחים לתרגל פרקטיקות הנובעות ממנו¹¹⁷.

מראשית שנת 2022 ניכרו מהלכים אוקראיניים רבים לשיפור מוכנות לחירום ולהעלאת מוכנות סלקטיבית, ברמה הלאומית וברמה המחוזית, גם מבלי להכריז חוקית על מצב חירום כללי. במסגרת כך בוצע ריענון של התוכנית לחירום והן תורגלו במוסדות הממשל, בתאגידים עסקיים ובקרב הציבור. בשבועות שקדמו למתקפה הרוסית עברה משטרת אוקראינה למצב פעילות מוגבר סלקטיבי, ועיריית קייב הכריזה על קבלת תקציב ייעודי להיערכות למלחמה במגוון תחומים. עם זאת, רק ב־23 בפברואר 2022, יממה לפני פתיחת המלחמה, הכריזה "המועצה לאומי ולהגנה" של אוקראינה על גיוס מילואים חלקי והותנעה חקיקה למעבר למצב חירום, אשר הושלמה רק לאחר תחילת המתקפה.

נקיטת צעדי מוכנות לחירום סלקטיביים בלבד לא אפשרה לאוקראינה להגיע למלחמה במוכנות מקסימלית, הן במישור הצבאי והן במישור האזרחי. אזרחים אוקראינים רבים סירבו להאמין כי תיתכן פלישה רוסית למדינתם, אפילו ב־23 בפברואר. ללא הכרזה חוקית על מצב חירום נוצר שוני רב במוכנותם של המוסדות הממלכתיים השונים ושל המחוזות השונים. למשל, הבנק המרכזי של אוקראינה הנהיג כבר ב־24 בפברואר תוכנית לחירום שהוכנה מראש, ואפשרה תפקוד סביר של המערכת הבנקאית בכל רחבי המדינה (כ־70% מהסניפים, בעיקר מחוץ לאזורי הקרבות, המשיכו לפעול)¹¹⁸. מנגד, המפקד הצבאי של

¹¹⁶ "Pro Pravovij Režim Voennogo Stanu Про Правовий Режим Воєнного Стану, [About the legal regime of martial law], *Oficijnij vebportal parlamentu Ukraïni Офіційний вебпортал парламенту України*, May 12, 2015. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#top> [accessed: October 30, 2022].

¹¹⁷ Neil Macfarquhar, "In Standoff with Russia, What Does Ukraine's Martial Law Decree Mean?," *The New York Times*, November 27, 2018. <https://www.nytimes.com/2018/11/27/world/europe/ukraine-crimea-russia.html> [accessed: October 30, 2022].

¹¹⁸ Natalia Datskevych, "Ukraine's 'Banking Miracle': How Its Banking System Keeps Operating amid Invasion," *The Kyiv Independent*, April 28, 2022. <https://kyivindependent.com/hot->

מרחב קייב מונה על ידי נשיא אוקראינה לכהן לצידו של ראש עיריית קייב רק ב־1 במרס, שישה ימים לאחר פרוץ המלחמה¹¹⁹.

במענה לביקורת לפיה ניתן היה לעשות יותר בתחום המוכנות לחירום, טענו זלנסקי ומקורביו כי הכרזה פורמלית על מצב חירום הייתה מרוקנת את קופת האוצר, מאיצה בריחת הון ואנשים, משבשת הכנות לחורף ופוגעת במורל הציבורי¹²⁰.

עם תחילת המלחמה נאסרה היציאה מאוקראינה על גברים בגילאי 18–60¹²¹. מהלך זה, שנאכף בנוקשות במעברי הגבול בין אוקראינה לבין מדינות אירופה, שימר את פוטנציאל הגיוס של צבא אוקראינה ושל רשויות שונות לטובת מאמץ ההגנה – במסגרות צבאיות ואזרחיות. ניתן להניח כי גברים שהצליחו למלט את קרוביהם אל מחוץ לגבולות אוקראינה ונשארו בתוך המדינה מכוח חוק זה היו פנויים יותר רגשית למשימות ההתנגדות לתוקפנות הרוסית (בידיעה כי משפחותיהם בטוחות יותר).

לקחי שנת 2014 וחודשי המתיחות שקדמו למלחמה סייעו לאוקראינה לשפר מוכנות להגנה פיזית על האוכלוסייה מפני הפצצות. התוכניות השתנו ממקום למקום. מערכות הרכבת התחתית בערים גדולות, כגון קייב וחרקיב, הוסבו במהירות רבה מאוד למקלטים ציבוריים לשהייה מתמשכת. בשעות הראשונות למלחמה פורסמו תמונות שבהן נראו עובדי הרכבת התחתית מציבים ברזי מים ומפעילים אותם לטובת הציבור ברציפי הרכבת, על בסיס תשתית שהוכנה מראש. בהיעדר רשת מקיפה של מקלטים ציבוריים, הומלץ לתושבים להסתתר במרתפים שמתחת לבנייני ציבור או בין הקירות. צעדים אלה סייעו להציל חיי אדם.

כדי לספק לאזרחים מצרכים בסיסיים לשעת חירום (מזון, תרופות וכדומה) התארגן הממשל האוקראיני למיזמי אד־הוק מגוונים בשיתוף עם גורמים בין־לאומיים, החברה האזרחית והמגזר העסקי. בפני אוקראינה עמד אתגר גדול בתחום הלוגיסטיקה לנוכח משלוחי הסיוע שהוזרמו אליה וציוד רב שנאסף מאזורים שלא היו מעורבים בלחימה. חברת הרכבות האוקראינית הממלכתית, שממילא רגילה להפעלה ריכוזית, מילאה תפקיד משמעותי בהנעת מטענים ונוסעים, לרבות בין אזורי הקרבות. דווח על קשיים ארגוניים בהובלת

[topic/ukraines-banking-miracle-how-its-banking-system-keeps-operating-amid-invasion](https://www.ynet.co.il/story/topic/ukraines-banking-miracle-how-its-banking-system-keeps-operating-amid-invasion) [accessed: October 30, 2022].

¹¹⁹ Олена Петришин Olena Petrishin "Mi Gotuemosja Do Najgirših Scenarij i Do Povtornoj Sprobi Vzdati Kiiv": Interv'ju z Mikoloju Žirnovim 'Ми Готуємося До Найгірших Сценаріїв і До Повторної Спроби Взяти Київ': Інтерв'ю з Миколою Жирновим," ["We are Preparing to the Worst Scenarios and to the Repeated Attempts to take Kyiv," Interview with Mykola Zhirnov], *Večirnij Kiiv Bečirniŭ Kuib* [April 17, 2022. <https://vechirniy.kyiv.ua/news/65028/>] [accessed: October 30, 2022].

¹²⁰ Isabelle Khurshudyan, "An Interview with Ukrainian President Volodymyr Zelensky".

¹²¹ Asha Gilbert, "Reports: Ukraine Bans All Male Citizens Ages 18 to 60 from Leaving the Country," *USA Today*, February 25, 2022. <https://www.usatoday.com/story/news/world/2022/02/25/russia-invasion-ukraine-bans-male-citizens-leaving/6936471001/> [accessed: October 30, 2022].

אספקה באמצעות משאיות, וכן בהתארגנויות לאומיות המשותפות לממשלה, לחברות פרטיות ולארגוני מתנדבים. מכל מקום, הממשלה קיבלה על עצמה לטפל בסוגיות רוחביות: הקלות רגולטוריות, התמודדות עם בעיות ייחודיות של נהגים – מקצוע שהפך קריטי (למשל, הסדרת יציאה לחו"ל של נהגים בגילאי גיוס)¹²² או הפעלת מסדרונות הומניטריים שבהם יכלו לנוע שיירות סיוע.

"החזית הדיגיטלית"

מאז שנת 2014 שימשה אוקראינה מטרה למתקפות סייבר רוסיות שלוחות רסן, לרבות תקיפות נגד תחנות כוח, מערכות ממשל והמערכת הפיננסית. תקיפות אלו גרמו לאוקראינים לחבור למדינות המערב בשיתופי פעולה מגנתיים. יכולתה של רוסיה לשבש את מרקם החיים האזרחי באמצעות תקיפות סייבר אמנם לא נחלשה, אך אוקראינה פיתחה כלי נטרול והתאוששות אשר פגעו ביעילותם של כלי הסייבר הרוסיים.¹²³

¹²² Andrew Kramer, "How Zelensky Tamed Ukraine's Fractious Politics and Stood up to Putin," *The New York Times*, April 25, 2022. <https://www.nytimes.com/2022/04/25/world/europe/ukraine-zelensky-government.html> [accessed: October 30, 2022].

Alina Kostychenko Алина Костюченко, "Pomoš' Idet: Kto i Kak Dostavljaet Gumanitarnye Gruzy v Ukrainu Помощь Идет: Кто и Как Доставляет Гуманитарные Грузы в Украину," [Help is going on: who and how delivers humanitarian goods to Ukraine], *Centr transportnih strategijЦентр транспортних стратегій*, May 25, 2022. https://cfts.org.ua/articles/pomosch_idet_kto_i_kak_dostavlyaet_gumanitarnye_gruzy_v_ukrainu_1902/130713 [accessed: October 30, 2022].

Victor Chevchenko Виктор Шевченко, "Logistika Vojny. Kak Izmenilis' Gruzovye Perevozki v Ukraine Логистика Войны. Как Изменились Грузовые Перевозки в Украине," [The logistics of war: How freight transportation in Ukraine has changed], *Biznes Бизнес*, April 7, 2022. <https://biz.nv.ua/experts/perevozki-v-ukraine-vo-vremya-voyny-gumanitarnye-gruzy-ogranicheniya-na-perevozki-50231625.html> [accessed: October 30, 2022].

"V Ukraine Sozdali Koordinacionnyj Centr Pomoši Postradavšim Gorodam В Украине Создали Координационный Центр Помощи Пострадавшим Городам," [In Ukraine, a Coordination Center for Assistance to Damaged Cities was Created], *Ukrinform Укринформ*, February 28, 2022. <https://www.ukrinform.ru/rubric-regions/3416242-v-ukraine-sozdali-koordinacionnyj-centr-pomosi-postradavsim-gorodam.html> [accessed: October 30, 2022].

"Sozdan Koordinacionnyj Centr Razmešeniya Postradavših Ot Agressii RF v Ukraine – MinstrategpromСоздан Координационный Центр Размещения Пострадавших От Агрессии РФ в Украине – Минстратегпром," [The coordination center for the placement of victims from the aggression of the Russian Federation in Ukraine -Minstrategprom] *Interfaks-Ukraina Інтерфакс-Україна*, March 3, 2022. <https://ua.interfax.com.ua/news/general/806091.html> [accessed: October 30, 2022].

¹²³ Sydney J. Freedberg Jr, "No Big Bang: Cyber successes in Ukraine are no cause for complacency in US," *Breaking Defense*, January 20, 2023. <https://breakingdefense.com/2023/01/no-big-bang-cyber-successes-in-ukraine-are-no-cause-for-complacency-in-us/> [accessed: January 20, 2023].

“אסטרטגיית ביטחון הסייבר של אוקראינה” אושרה בשנת 2016 ועודכנה מחדש בחודש מאי 2021, בשל “עמידה ב־40% בלבד מן היעדים שנקבעו באסטרטגיה הקודמת”. שני המסמכים נועדו למנוע מרוסיה לערער את מרחב הסייבר האוקראיני, ולצד כינון מנגנונים צבאיים, מודיעיניים ואזרחיים בתחום ההגנה בסייבר, הובלט בהם שיתוף הפעולה של אוקראינה בתחום זה עם ארצות הברית, בריטניה, גרמניה, נאט”ו, האיחוד האירופי ועוד.¹²⁴

נוסף על כך, בשנים שלפני המלחמה פיתחה אוקראינה מגזר IT גדול יחסית, ששימש בין היתר לעבודות מיקור חוץ של חברות זרות, ובזמן המלחמה ניתן היה לרתום אותו למאמץ האזרחי בתחום הגנת סייבר, ואף למתקפות סייבר נגד רוסיה. גם בתחום זה היה לאוקראינה ניסיון של התארגנות אזרחית ספונטנית בעת חירום לאומי, אשר נצבר בשמונה שנות העימות עם רוסיה.¹²⁵

מהלומות סייבר רוסיות, ופעולות שיבוש באמצעות לוחמה אלקטרונית נגד מוסדות ממשל וחברות באוקראינה ונגד מרחב הספקטרום האוקראיני, החלו עוד לפני המתקפה הקינטית. אלו נועדו לגרום דיסאוריינטציה ודה־מורליזציה הן של הממשלה והן של הציבור. ישנן הערכות שונות לגבי עוצמת מאמץ הסייבר הרוסי במהלך המלחמה (נעות מ”לא משמעותי” ועד “חסר תקדים”), אך מומחים נוטים להסכים כי הנזק שנגרם לאוקראינה בסופו של דבר היה מוגבל יחסית¹²⁶ – הן בפן הפונקציונלי, של היכולת להשביט לאורך זמן נדבכים גדולים של האינטרנט האוקראיני ואתרים ממשלתיים, והן בהיקף שיבוש פונקציות חשובות לציבור האוקראיני. הבנקים האוקראיניים המשיכו לתפקד ולהעניק שירות לממשלה, המשכורות הועברו והמידע המשיך לזרום.

כך או כך, גורמי הגנת סייבר באוקראינה, בשיתוף פעולה עם סוכנויות מודיעין מערביות ובהמשך גם עם חברות מערביות, מילאו תפקיד משמעותי בהגנה על הציבור האוקראיני מפני תקיפות הסייבר הרוסיות במלחמה.¹²⁷

¹²⁴ “Strategiju Kiberbezpeki Ukraïni. Стратегію Кібербезпеки України,” [Cybersecurity Strategy of Ukraine], Ofitsijnij vebportal parlamentu Ukrainy *Офіційний вебпортал парламенту України*, August 26, 2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#n12> [accessed: October 30, 2022].

¹²⁵ Gregory Asmolov, “The Transformation of Participatory Warfare: The Role of Narratives in Connective Mobilization in the Russia–Ukraine War,” *Digital War*, September 27, 2022. <https://doi.org/10.1057/s42984-022-00054-5> [accessed: October 30, 2022].

¹²⁶ “Why Hasn’t Russia Unleashed ‘Cybergeddon’ in Its War on Ukraine?,” *Russia Matters*, May 4, 2022. <https://www.russiamatters.org/analysis/why-hasnt-russia-unleashed-cybergeddon-its-war-ukraine> [accessed: October 30, 2022].

¹²⁷ Mehul Srivastava, Madhumita Murgia, and Hannah Murphy, “The Secret US Mission to Bolster Ukraine’s Cyber Defences Ahead of Russia’s Invasion,” *Financial Times*, March 9, 2022. <https://www.ft.com/content/1fb2f592-4806-42fd-a6d5-735578651471> [accessed: October 30, 2022].

ממשלו של זלנסקי הקים בשנת 2019 משרד ל"טרנספורמציה דיגיטלית" בראשות שר צעיר, מיחיילו פיודורוב (Mykhailo Fedorov), במטרה לקדם דיגיטציה של הממשל ושל המשק האוקראיני. פרויקט הדגל שלו לפני המלחמה היה Diia, פורטל שירותים ממשלתיים בטלפון הסלולרי שאליו יונגשו כלל שירותי הממשלה עד שנת 2024. פיודורוב קיבל על עצמו לייצב את הקשר בין הממשל לאזרח באמצעות טכנולוגיות דיגיטליות ולחבר בין הממשלה לבין תאגידי טכנולוגיה בין-לאומיים.

שירותי הפורטל Diia הורחבו, ואפשרו להגיש לאזרח שירות ממשלתי מרחוק בנסיבות של מלחמה. בנוסף לכך הפלטפורמה נוצלה ככלי לדיווח על תנועות ונוכחות אויב, אשר הועברו לידי המודיעין האוקראיני. בימים הראשונים ללחימה, לאחר שהרוסים ניסו לפגוע ביציבות רשת האינטרנט והתקשורת הלוויינית הצבאית באוקראינה, שכנע פיודורוב את המיליארדר האמריקני אילון מאסק (Elon Musk), בעלים של חברת האינטרנט הלוויינית Space-X, לספק אלפי תחנות ולאפשר למוסדות הממשל ולצבא אוקראינה אינטרנט לווייני מוצפן (שירות שלא היה זמין באוקראינה קודם לכן). בכך הכשילה Space-X את המאמץ הרוסי לשבש את האינטרנט במדינה. הדבר מומן על ידי מדינות שונות, התאגיד האמריקני ומימון המונים¹²⁸. חברת מייקרוסופט סייעה לאוקראינה לזהות ולהדוף מתקפות סייבר רוסיות, ובמקביל העלתה לשרתי הענן שלה מידע של ממשלת אוקראינה, כדי לגבותו ולהגן עליו מפני תקיפות רוסיות¹²⁹.

פיודורוב עמד בקשר עם קהילת האקטיביסטים (hacktivists) בתחום הקיברנטי באוקראינה ומחוצה לה, שעל פי הערכות מנו 400–500 אלף איש, והיו נכונים לרתום את כישוריהם בתחומי התכנות והפצחנות לטובת אוקראינה ונגד רוסיה. פיודורוב קרא לחברי הקהילה לתקוף יעדים ברוסיה. מחברות טכנולוגיה בין-לאומיות דרש פיודורוב לעזוב את השוק הרוסי, לחסום תוכן רוסי בפלטפורמות שלהן ולתרום ציוד ותוכנה לממשלת אוקראינה¹³⁰.

¹²⁸ Christopher Miller, Mark Scott, and Bryan Bender, "Ukrainex: How Elon Musk's Space Satellites Changed the War on the Ground," *Politico*, June 8, 2022. <https://www.politico.eu/article/elon-musk-ukraine-starlink/> [accessed: October 30, 2022].

Coldewey Devi, "Ukraine Lines up 10000 More Starlink Terminals as Funding Issues are Resolved," *Tech-Crunch*, December 20, 2022. <https://techcrunch.com/2022/12/20/ukraine-lines-up-10000-more-starlink-terminals-as-funding-issues-are-resolved/> [accessed: January 20, 2023].

¹²⁹ Smith Brad, "Extending our vital technology support for Ukraine," *Microsoft*, November 3, 2022. <https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2022/11/03/our-tech-support-ukraine/> [accessed: January 20, 2023].

¹³⁰ Steven Feldstein, "Disentangling the Digital Battlefield: How the Internet had Changed the War," *War-on-the Rocks*, December 7, 2022. <https://warontherocks.com/2022/12/disentangling-the-digital-battlefield-how-the-internet-has-changed-war/> [accessed: January 20, 2023].

לוחמת התודעה האוקראינית ונטרול לוחמת התודעה הרוסית

לפני הפלישה הרוסית

הממשל בקייב נקט מהלכים משמעותיים ביותר לצמצום השפעת לוחמת התודעה הרוסית על האוכלוסייה האוקראינית. לשם כך ביצעה קייב בשנים שקדמו למלחמה צעדים שנויים במחלוקת במישור הפוליטי הפנימי, לרבות מהלכי חקיקה, פרסום צווים נשיאותיים, רגולציה מצד מוסדות סטטוטוריים והפעלת מנגנוני אכיפה מדינתיים. בשנים שקדמו למלחמה ובמהלכה האוקראינים חסמו את הרשתות החברתיות הרוסיות¹³¹, ואסרו על פעילותם של כלי תקשורת רוסיים מובילים בטענה כי הם עוסקים בתעמולה שנועדה להחליש את אוקראינה¹³².

מראשית שנת 2021 ננקטו פעולות להצרת צעדיהם של מי שזוהו כסוכני השפעה רוסיים באוקראינה גופא. כך, למשל, בפברואר 2021 סגר הממשל שלוש רשתות מדיה בשליטת מפלגת האופוזיציה הפרו-רוסית "הפלטפורמה האופוזיציונית למען החיים" (OPZZh), אשר החזיקה בכ-10% ממושבי הפרלמנט, והטיל סנקציות על פוליטיקאים בולטים מטעמה בטענה כי הם משמשים סוכני השפעה רוסיים¹³³. במאי 2021 הושם במעצר בית מנהיג ה-OPZZh, ויקטור מדבדצ'וק (Viktor Medvedchuk), הפוליטיקאי המקורב ביותר לפוטין באוקראינה¹³⁴. המהלכים הללו עוררו ביקורת קשה מצד רוסיה ומצד הגורמים הפוליטיים המזוהים עמה באוקראינה, שהאשימו את זלנסקי בצמצום החרות הפוליטית וחופש הביטוי.

מתקפות התודעה הרוסיות המתמשכות מאז שנת 2014 הובילו את אוקראינה להקים מנגנונים ממלכתיים¹³⁵ ומקרב החברה האזרחית¹³⁶ אשר ביקשו לחשוף את מהלכי לוחמת המידע הרוסיים ולחנך את הציבור האוקראיני כיצד להתמודד עם דיסאינפורמציה ולצרוך מידע חדשותי בעין ביקורתית. בשנת 2017 אומצה "תפיסת הביטחון של אוקראינה בתחום

¹³¹ Yevgeniy Golovchenko, "Fighting Propaganda with Censorship: A Study of the Ukrainian Ban on Russian Social Media," *The Journal of Politics* 84, no. 2 (January 2022): 639-654.

¹³² "Ukraine Blocks Access to Popular Russian News Sites," *The Moscow Times*, August 23, 2021. <https://www.themoscowtimes.com/2021/08/23/ukraine-blocks-access-to-popular-russian-news-sites-a74870> [accessed: October 30, 2022].

¹³³ "Ukraine Sanctions 'Russian Trojan Horse' Media Assets Associated with Putin Friend," *RadioFreeEurope/RadioLiberty*, February 3, 2021. <https://www.rferl.org/a/ukraine-russia-television-stations-sanctions-putin/31083423.html> [accessed: October 30, 2022].

¹³⁴ Pavel Polityuk, "Ukrainian Court Orders House Arrest for pro-Russian Lawmaker," *Reuters*, May 13, 2021. <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/ukrainian-prosecutors-want-set-bail-108-mln-kremlin-ally-treason-case-2021-05-13/> [accessed: October 30, 2022].

¹³⁵ "About Us | Center for Strategic Communications," *Centre for strategic communication*, n.d. <https://spravdi.gov.ua/en/about-us/> [accessed: October 30, 2022].

¹³⁶ Olena Churanova, "Countering Russian Disinformation: Ukrainian Ngos on The Frontline," *Ukraine Analytica*, 1(11), 64-65. <https://ukraine-analytica.org/countering-russian-disinformation-ukrainian-ngos-on-the-frontline/> [accessed: October 30, 2022].
"About Us: Stopfake.org," *StopFake*. (n.d.). <https://www.stopfake.org/en/about-us/> [accessed: October 30, 2022].

10 כללים כיצד לא ליפול קורבן לדיסאינפורמציה, מטעם משרד ההגנה האוקראיני והשירות הלאומי למצבי חירום (פורסם ב-25 בפברואר 2022)

המידע – מסמך יסוד שהצביע על לוחמת המידע הרוסית כאיום על ביטחונה הלאומי של אוקראינה, וכונן כלים לזיהוייה ולאפיונה, להרחקתה ממרחב המידע של אוקראינה ול"מילוי הוואקום" במידע אוקראיני. לצורך כך הוגדרו מנגנונים ומוסדות תחקיטיים, רגולטוריים, מודיעיניים, דיפלומטיים ותקשורתיים, אשר נדרשו לקיים פעילות נגד למול מאמצי ההשפעה הרוסיים, הן ברמה הארצית-לאומית והן ברובד המחוזות והקהילות¹³⁷. מנגנונים אלה התבססו בשנים שלפני המלחמה, וכשפרצה ניתן היה להפעילם מידית כדי להגביל את מאמצי הרוסים להשפיע על האוכלוסייה¹³⁸.

¹³⁷ "Ukaz prezidenta ukraїni №47/2017 Указ Президента України №47/2017 [Presidential Decree No. 47/2017], *Oficijne Prezidenta Ukraїni Oficijne Prezidenta Ukraїni*, February 25, 2017. <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> [accessed: October 30, 2022].

¹³⁸ Olena Churanova, "Countering Russian Disinformation: Ukrainian NGOs on The Frontline," 64–65.

לאחר תחילת הפלישה הרוסית

למן הימים הראשונים למלחמה התנהלה מערכת הסברה ברשתות החברתיות ובאמצעי התקשורת האוקראיניים, אשר הדריכה את האוכלוסייה כיצד לא ליפול קורבן לדיסאינפורמציה רוסית והציעה "כללי אצבע" לקריאה ביקורתית של מידע¹³⁹. כדי לדחוק מידע רוסי מגמתי ממרחב המידע האוקראיני גויסו אמצעי התקשורת האוקראיניים על מנת להסביר לציבור את נקודת המבט הרשמית של קייב. חופש העיתונות והתחרות העסקית בין הערוצים הוגבלו. ב־20 במרס 2022 אוחדו בצו נשיאותי משדריהם של שישה ערוצי טלוויזיה (תוך השהיית הבעלות הפרטית עליהם)¹⁴⁰, והמסרים ששידרו הותוו על ידי הממשלה. ערוצים רבים ברשתות החברתיות הופעלו בשיתוף הממשלה ואזרחים, במטרה לעדכן את הציבור ולהניעו לפעולה במסגרת הלחימה. בנוסף, הרשויות האוקראיניות המשיכו לחסום מסרים רוסיים שהופצו באמצעות כלי תקשורת רוסיים ורשתות חברתיות¹⁴¹, ופנו לתאגידים מערביים כדי לחסום את הפעילות הרוסית בהם.

בימי הלחימה הראשונים קראה הממשלה בקייב לציבור האוקראיני לפנות אישית למכרים ברוסיה ובמערב באמצעות הרשתות החברתיות וקשרים בין־אישיים, להציג את המראות הקשים שהותירה המתקפה הרוסית ולהניעם ללחוץ על הממשל הרוסי להפסיק את הלחימה, ועל ממשלות המערב להגיש סיוע לאוקראינה. הציבור נקרא לתעד את ההרס שגרמו התקיפות הרוסיות, ולהדהד את הנרטיב לפיו רוסיה מבצעת פשעי מלחמה. בכך, הציבור האוקראיני מילא תפקיד חשוב במאמץ הדה־לגיטימציה של רוסיה במלחמה.

חודשי המלחמה אפשרו לנקוט צעדים מחמירים יותר נגד אפשרויות לפעילות תודעה רוסית באוקראינה. בהחלטת "המועצה לביטחון לאומי והגנה" נאסרה ב־20 במרס 2022 פעילותן של 11 מפלגות שנטען כי יש להן זיקה לרוסיה, לרבות OPZZH¹⁴², והפוליטיקאים מטעמן נתפסו כמאגר פוטנציאלי של משתפי פעולה עם הכיבוש הרוסי. עם הזמן, נאסרה לחלוטין על פי חוק פעילותן של מפלגות המזוהות עם רוסיה¹⁴³. ממשל זלנסקי התמהמה

¹³⁹ "Jak ne стати žertvoju dezinformacij: instrukcija vid službi nadzvičajnih situacij Як не стати жертвою дезінформації: інструкція від служби надзвичайних ситуацій" [How not to be a victim of misinformation: instruction from the village], February 25, 2022. <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/323119-yak-ne-stati-zhertvoyu-dezinformatsiyi-instruktsiya> [accessed: October 30, 2022].

¹⁴⁰ Harper Lambert, "Zelenskyy Merges All TV Stations into Single Platform to Fight against Russian 'Misinformation'," *TheWrap*, March 20, 2022. <https://www.thewrap.com/zelenskyy-ukraine-national-tv-stations-russia-war/> [accessed: October 30, 2022].

¹⁴¹ Thomas Kika, "Ukraine Shuts down 100k Russian Social Media Accounts Instilling Panic," *Newsweek*, March 29, 2022. <https://www.newsweek.com/ukraine-shuts-down-100k-russian-social-media-accounts-instilling-panic-1692982> [accessed: October 30, 2022].

¹⁴² Isabelle Khurshudyan, "An Interview with Ukrainian President Volodymyr Zelensky".

¹⁴³ "Zelenskiy Signs Law Banning Pro-Russian Political Parties in Ukraine," *RadioFreeEurope*, May 14, 2022. <https://www.rferl.org/a/ukraine-law-bans-pro-russia-parties-zelenskiy-signs/31849737.html> [accessed: October 30, 2022].

עם טיהור שירותי הביטחון ממי שנחשדו כסוכני השפעה של רוסיה או כמשתפי פעולה עמה, אך ביצע בהם חילופי גברי מתוקשרים בחודש יולי 2022.¹⁴⁴ הוגבלו גם תוצרי תרבות רוסיים – ספרות ומוזיקה.¹⁴⁵

הנלים הצבאיים: הציבור האוקראיני כמעטפת לפעילות לחימה

כבר לפני המלחמה התאפיינה אוקראינה בפעילות לא־ממשלתית מקיפה, לרבות בתחומים הנושקים לביטחון.¹⁴⁶ זאת לאור לקחי המלחמה נגד רוסיה בשנת 2014, במהלכה חטיבות מתנדבים הצליחו פעמים רבות לעצור כוחות רוסיים ובדלנים פרו־רוסים טוב יותר מאשר כוחות הצבא הסדירים. בשנים שלאחר מכן נטמעו מתנדבים אלה בצבא ובכוחות ביטחון הפנים, אך בחברה האזרחית נותרה נכונות גבוהה להירתם ללחימה ולסייע ליחידות הלוחמות, והממשל האוקראיני יצר אפיקים שאפשרו מעורבות אזרחית כזו, לרבות באמצעות פלטפורמות דיגיטליות.¹⁴⁷ בחודשי המתיחות שקדמו למלחמה התרבו ההדרכות לשימוש בנשק ולהגנה עצמית בקרב האזרחים, והמסגרות הפרה־צבאיות האיצו את מוכנותן, אולם המאמץ היה בלתי אחיד בשל היעדר הכרזה על מצב חירום וניסיון להימנע מפאניקה.

בעוד שבפנייתו הראשונה לציבור המליץ זלנסקי לאזרחים להישאר בבתיים, להתגונן ולדאוג לקרוביהם, בשעות שלאחר מכן הוא קרא לכל מגזרי החברה האוקראינית להירתם למאמץ המלחמתי. כל היודע להשתמש בנשק הוזמן להתנדב ליחידות ההגנה המרחבית – מסגרת פרה־צבאית אשר מוסדה ושוכללה כחלק מלקחי המלחמה בשנת 2014 כדי להעמיד לרשות הממשלה מאגר כוחות גדול להתמודדות עם אירועי חתרנות והפרת הסדר הציבורי.

בימים הראשונים למלחמה ממשלת אוקראינה הייתה נכונה לחלק נשק לכל דורש, ללא בדיקת כשירות מעמיקה, ואף אפשרה לאסירים מורשעים בעלי ניסיון קרבי להשתחרר ממאסר בתנאים מסוימים כדי להשתתף בלחימה.¹⁴⁸ ההקמה המזורזת של מאגר אווזים

¹⁴⁴ Mari Saito and Maria Tsvetkova, "How Russia Spread a Secret Web of Agents across Ukraine," *Reuters*, July 28, 2022. <https://www.reuters.com/investigates/special-report/ukraine-crisis-russia-saboteurs/> [accessed: October 30, 2022].

¹⁴⁵ Max Hunder, "Ukraine to Restrict Russian Books, Music in Latest Cultural Break from Moscow," *Reuters*, June 19, 2022. <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-restrict-russian-books-music-latest-cultural-break-moscow-2022-06-19/> [accessed: October 30, 2022].

¹⁴⁶ Tymofii Brik and Jennifer Brick-Murtazashvili, "How Decentralized Government Brought the Country Together," *Foreign Affairs*, June 28, 2022. <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-06-28/source-ukraines-resilience> [accessed: October 30, 2022].

¹⁴⁷ Asmolov, "The Transformation of Participatory Warfare: The Role of Narratives in Connective Mobilization in the Russia–Ukraine War".

¹⁴⁸ "Prosecutor General Clarified How Ukraine Releases Prisoners with Military Experience to Fight against Russia," *UATV*, February 28, 2022. <https://uatv.ua/en/prosecutor-general-clarified-how-ukraine-releases-prisoners-with-military-experience-to-fight-against-russia/> [accessed: October 30, 2022].

תרשים הדרכה לאזרחים כיצד לפגוע בנקודות תורפה ברכב קרב משוריין רוסי באמצעים מאולתרים במסגרת לחימה בשטח בנוי. הופץ בהרחבה ברשתות חברתיות אוקראיניות בימי הלחימה הראשונים

בנשק גררה גל של ביזה ופשיעה על ידי החמושים, וחלוקת הנשק הבלתי מרוסנת הסתיימה תוך ימים.

עם פרוץ המלחמה נענתה האוכלוסייה במהירות לקריאתו של זלנסקי להירתם לעזרה הדדית ולסיוע לצבא. ארגוני התנדבות בתוך אוקראינה ומחוצה לה יצרו רשת משלימה של גיוס משאבים וחלוקתם לטובת אספקת ציוד ללוחמים, הכנת מרחבים אורבניים להגנה (בניית ביצורים, חסימת כבישים, ייצור ציוד הגנתי והתקפי מאולתר), התמודדות עם תוצאות התקיפות הרוסיות במרחב האזרחי, סיוע כלכלי והומניטרי לתושבים באזורי הקרבות, העברת וקליטת פליטים ועוד.¹⁴⁹

למן השעות הראשונות למתקפה הרוסית הועברו ברשתות החברתיות המזוהות עם הממשל האוקראיני הנחיות התגוננות, מידע על אפשרויות פינוי מאזורי הלחימה והסברים על מהלכי התנגדות אקטיבית ופסיבית לכיבוש.

בין היתר, הועברו הוראות כיצד להכין בקבוקי תבערה וכיצד לפגוע בעזרתם בנקודות התורפה של כלי השריון הרוסיים; קריאות למנוע מזון ודלק מן הכוחות הרוסיים או לתת להם מזון מורעל, בשעה שהבעיות הלוגיסטיות התבררו כנקודת התורפה של ההתקדמות הרוסית; הוראות כיצד לזהות צוותי חבלה וסוכנים רוסיים ובאלו ערוצים ניתן לדווח עליהם לרשויות; הנחיות להפצת מידע על תנועת הכוחות הרוסיים ומנגד להסתרת מידע על תנועת הכוחות האוקראיניים ועל תוצאות התקיפות, כדי למנוע מהרוסים לדייק את מטחיהם. בשלב מוקדם יחסית בלחימה הקים משרד ההגנה האוקראיני אתר אינטרנט ייעודי, "מרכז ההתנגדות",

¹⁴⁹ "Volunteers are the most powerful part of the civil society of Ukraine – address by President Volodymyr Zelenskyy on the International Volunteer Day," *The Official Site of the President of Ukraine*, December 5, 2022. <https://www.president.gov.ua/en/news/volontieri-ce-najpotuzhnisha-chastina-gromadyanskogo-suspilst-79637> [accessed: December 30, 2022].

שהכיל מאות עצות להתנגדות סבילה, הנחיות להכנת בקבוקי תבערה, סרטון הדרכה להבערת כלי רכב קרביים של האויב וקישור לאפליקציה לאיתור טילי שיוט¹⁵⁰.

חלק מהמסרים הללו שמרו את הציבור דרוך וחשדן, אך גם עוררו גל של "ציד מכשפות" ביחס לחשודים בשיתוף פעולה עם הרוסים (באמצעות חבלה, ציון מטרות בעורף האוקראיני והעברת דיווחי מודיעין), שאפשר שהוביל גם לפגיעה בחפים מפשע.

באזורים שכבשו הרוסים בשבועות הראשונים ללחימה המשיכו לתפקד תשתיות תקשורת אוקראיניות, לרבות רשתות חברתיות. באמצעותן קרא הממשל המרכזי לציבור להפגין נגד הכיבוש ולהימנע משיתוף פעולה עמו, ופרסם סרטונים המציגים מעשי התנגדות של בודדים וקבוצות, אשר הצליחו לעצור את התקדמות הרוסים, להביכם או להכשיל את תוכניותיהם. סרטונים אלה נועדו לשמש מודל חיקוי עבור אזורים אחרים לכשיאלצו להתמודד עם הכיבוש הרוסי¹⁵¹.

לאורך המלחמה השתכללו והתרחבו ההתארגנויות האזרחיות התומכות בלחימה באוקראינה. בין הדוגמאות לכך ניתן למנות אפליקציה ניסיונית לטלפונים סלולריים, שאפשרה לאזרחים לדווח על מיקום טילי שיוט וכלי טיס בלתי מאוישים כדי לסייע לצבא האוקראיני במאמץ היירוט שלהם¹⁵², והתארגנות של בעלי רחפנים לביצוע איסוף מודיעין מסייע (Aerorozvidka)¹⁵³. החברה האוקראינית יזמה מאמצי מימון המונים רבים במטרה לסייע לצבא אוקראינה להצטייד באמצעי לחימה. כך, "קרן סרהיי פריטולה" אספה תרומות באוקראינה ובמערב לשיפוץ טנקים ולרכישת תצלומי לוויין, רחפנים, כלי טיס בלתי מאוישים, אמצעי ראיית לילה, כלי רכב, אמצעי קשר וציד עזרה ראשונה¹⁵⁴.

¹⁵⁰ Official site of the National Resistance Center of Ukrainian MOD, <https://sprotyv.mod.gov.ua/en/english/> [accessed: November 20, 2022].

¹⁵¹ ראה דוגמה של התפתחות התנגדות אזרחית לכיבוש הרוסי בחרסון:

"Herson. Tihij Teror Hroniki PeklaXepcon. Тихий Терор. Хроніки Пекла," [Kherson. Quiet Terror. Chronicles of Hell], YouTube, July 26, 2022. https://www.youtube.com/watch?v=aGymx_GXybg [accessed: October 30, 2022].

¹⁵² "New App Lets Civilians Help Shoot down Drones and Missiles in Ukraine," *The Jerusalem Post*, October 17, 2022. https://www.jpost.com/international/article-719836?s=09&utm_source=pocket_mylist [accessed: October 30, 2022].

¹⁵³ Oleg Danylov, "Aerorozvidka: yes, we are preparing surprises for the enemy. When the time comes, you will see a 'striking movie'!", *Mezha*, October 27, 2022. <https://mezha.media/en/articles/aerorozvidka-yes-we-are-preparing-surprises-for-the-enemy-when-the-time-comes-you-will-see-a-striking-movie/> [accessed: November 26, 2022].

¹⁵⁴ Charity foundation of Serhiy Prytula, <https://prytulafoundation.org/en> [accessed: November 26, 2022].

Tania Gerasimova, "ICEYE Satellite Leased By Ukrainians Helped To Identify About 2,600 Pieces Of Equipment Of Russian Troops," *Ukrainews*, November 26, 2022. <https://ukrainews.com/en/news/897589-iceye-satellite-leased-by-ukrainians-helped-to-identify-about-2-600-pieces-of-equipment-of-russian>, [accessed: November 26, 2022].

בחודשים יוני-אוגוסט 2022 פרסמו ארגוני זכויות אדם בין-לאומיים (אמנסטי, HWR ונציב האו"ם לזכויות אדם) דו"חות בנושא המלחמה באוקראינה. לצד עדויות להתנהלות אלימה של צבא רוסיה, הוצגו בדו"חות אלה עדויות למקרים שבהם גם הצד האוקראיני לא התנהל על פי אמות המידה של אמנת ז'נבה – ניהל פעילות לחימה מתוך אוכלוסייה אזרחית מבלי לפנותה, נהג בדרך בלתי נאותה כלפי שבויי מלחמה והוציא להורג ללא משפט¹⁵⁵. דו"חות אלה התקבלו בביקורת רבה מצד אוקראינה ומצד ארגונים במדינות המערב התומכים באוקראינה.

סיכום הפרק

האוכלוסייה האזרחית האוקראינית במרחב העימות הייתה לעוגן מרכזי של הצד האוקראיני בתחילת המלחמה ובמהלכה, בשל שתי סיבות עיקריות. ראשית, סוגיית האוכלוסייה הפכה לחוט מקשר בין זירת החוץ לבין זירת הפנים של אוקראינה: גיוס התמיכה והסיוע הבין-לאומיים בשם עיקרון ההגנה על האזרחים וכתגובה לפגיעה בהם, בד בבד עם מינוף האזרחים כמעטפת ללחימה הן בשדה הקרב והן במרחב התודעה, תוך שימור הלכידות החברתית אל מול הלחצים ההולכים וגדלים כתוצאה מהפלישה. שנית, הנהגתו של זלנסקי הצליחה כבר בשלב מוקדם יחסית של הפלישה לעצב מחדש את המלחמה כ"אסימטרית": קייב הצליחה לגייס את החברה בצורה כמעט טוטלית, תוך תחיית הנרטיב והזהות הלאומית של אוקראינה. זלנסקי הצליח למנף את סוגיית האוכלוסייה – הפגיעה הרוסית באזרחים, ההגנה עליהם וגיוסם – ולהפכה למכפיל כוח בעוצמה הלאומית שביכולתו לשנות את יחסי הכוחות אל מול המדינה התוקפת, לפחות חלקית.

הישגים אלה נשענו במידה רבה על יעילות הצד האוקראיני ב"חזית הדיגיטלית". במישור הטכנולוגי, ההנהגה והחברה האזרחית האוקראיניות גילו הבנה טובה של כלי תקשורת המונים מתקדמים, ונבנה מערך הגנה דיגיטלי רשתי בין הממשלה, האזרחים וגורמים בין-לאומיים. במישור התקשורת האסטרטגית, אוקראינה בהנהגת זלנסקי הצליחה לייצר נרטיבים משכנעים, כלפי חוץ וכלפי פנים. היא הפכה את נרטיב המלחמה לנרטיב "הומני", נגיש, אינדיבידואלי ולאומי כאחד, המציג את העימות כקונפליקט בין שתי ציוויליזציות שונות: הציוויליזציה המערבית הנוקטת בהומניזם אוניברסלי, לעומת "מדינת טרור" (רוסיה) המאיימת על ביטחונה של המחנה המערבי ועל ערכיו.

¹⁵⁵ "Ukraine: Ukrainian Fighting Tactics Endanger Civilians," *Amnesty International*, August 4, 2022. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/08/ukraine-ukrainian-fighting-tactics-endanger-civilians/> [accessed: October 30, 2022].

"Russian, Ukrainian Bases Endangering Civilians," *Human Rights Watch*, July 21, 2022. <https://www.hrw.org/news/2022/07/21/russian-ukrainian-bases-endangering-civilians> [accessed: October 30, 2022].

Nick Logan, "Why Human Rights Groups Say It's in Ukraine's Best Interest to Take War Crimes Allegations Seriously," *CBCnews*, August 7, 2022. <https://www.cbc.ca/news/world/ukraine-russia-war-investigations-1.6541732> [accessed: October 30, 2022].

פרק 4

התנהלות המערכת הבין-לאומית ביחס לאוכלוסייה האוקראינית במלחמה

המחנה המערבי

הימנעות מסכסוך קינטי בין רוסיה לבין נאט"ו

חיזוק לכידות המחנה המערבי ונאט"ו

העצמת אוקראינה

החלשה ארוכת טווח של רוסיה

הדרום הגלובלי

הימנעות מבחירת צד ודאגה לאינטרסים ייחודיים מול רוסיה והמערב

עבור חלקן, רצון למנוע את הכרעת רוסיה ותיקוף הדומיננטיות המערבית

**יעדים
אסטרטגיים**

תמיכה באוקראינה ובאזרחיה כמנגנון לחיזוק חוסנה בפני המתקפות הרוסיות; הפגיעה באזרחים אוקראינים מחזקת את התמיכה הציבורית במדיניות ממשלות המערב להחלשת מוסקבה

אינן מתרגשות מפגיעה באזרחים; מבקשות להתמקד באינטרסים הלאומיים; מתנגדות לשלם מחיר מדיני וכלכלי בשל בידוד רוסיה

**הגישה הכללית
לאזרחי אוקראינה
במלחמה**

חשיפת ונטרול לוחמת מידע רוסית נגד האוכלוסייה האוקראינית

סין הדהדה מסרי לוחמת מידע רוסית

לוחמת מידע

סיוע צבאי מסיבי לאוקראינה, גם כדי לצמצם פגיעה באזרחים; סיוע החברה האזרחית וחברות פרטיות למאמץ הצבאי האוקראיני

סיוע איראני וצפון-קוריאני בנשק והעברת רכיבים צבאיים מסין לרוסיה

כוח צבאי

תיקוף הרצון הפוליטי של הציבור; גיבוי להנהגת זלנסקי ולסירובו למשא ומתן; חיזוק עמדת קייב נגד מוסקבה בנושאים הומניטריים

הימנעות מלחץ על מוסקבה; תיווך תורכי וסעודי להכשרת המשך שיתוף הפעולה עם רוסיה

**כוח פוליטי
ודיפלומטי**

נטרול לוחמה כלכלית רוסית – סיוע מסיבי בכסף ובאנרגיה; סיוע לשימור המשילות; קליטת פליטים; סיוע בסייבר; שיקום עתידי?

הדיפת לחצים מערביים להגבלות סחר עם רוסיה

לחץ כלכלי

ארגז הכלים האופרטיביים

התלבטנו האם במסגרת מחקר זה, המתמקד באוכלוסייה האזרחית באוקראינה, יש לראות בשחקנים הבין-לאומיים משתתפים פעילים בפני עצמם, או רק ממד תחרות נוסף בין רוסיה ובין אוקראינה. לבסוף סברנו כי לנוכח מרכזיות השפעתן של ארצות הברית ומדינות המערב על הדינמיקה של הלחימה, ובשל קיומם של אינטרסים אסטרטגיים בלתי תלויים בין רוסיה, אוקראינה והמערב במסגרת הסכסוך, לרבות בזיקה לאוכלוסייה האזרחית, יש לנתח את "המחנה המערבי" (ארצות הברית, מדינות האיחוד האירופי, ברית נאט"ו, והמדינות הפועלות בתיאום עמן) כשחקן בפני עצמו, חרף הבדלי עמדות בקרבן. מנגד, קשה לנתח כמקשה אחת את הזירה הבין-לאומית הרחבה, ובפרט את קבוצת המדינות המכונה הדרום הגלובלי. על כן הסתפקנו בניתוחה ב"משיכות מכחול" גסות יותר.

היעדים האסטרטגיים והגישה הכללית של המחנה המערבי

בקרב מדינות המחנה המערבי ניכרו דומיננטיות אמריקנית לצד הבדלי גישות בולטים בין המדינות. חלקן הסכימו להטיל על מוסקבה סנקציות כלכליות חריפות ולהעניק לאוקראינה סיוע צבאי נרחב, ואחרות חששו כי סנקציות חריפות מדי על רוסיה יפגעו בהן עצמן, ופעלו להגבילן. עבור מדינות אירופיות רבות שליחת נשק קטלני לאוקראינה עמדה סרם המלחמה בניגוד לעקרונות מדיניות הביטחון שלא להזין סכסוכים בנשק. בעיות כלכליות כתוצאה מהטלת סנקציות על רוסיה יצרו סיכונים פוליטיים אישיים עבור חלק ממנהיגי אירופה. עם זאת, ככלל, לאורך כל שלבי המשבר ברור היה למדינות המערב כי אין מדובר רק ב"בעיית אוקראינה": המלחמה באוקראינה היא בבחינת ניסיון רוסי לשנות את הסדר הבין-לאומי על ידי החלשת מרכזיות המערב בו, והמהלכים הרוסיים מאתגרים עמוקות את הסטטוס קוו הביטחוני באירופה. ניתן לומר בהכללה כי לפחות בשנת 2022 המחלוקת הייתה יותר על הדרך ופחות על היעדים. הבנה זו אפשרה למחנה המערבי לגשר על חילוקי הדעות ולהתלכד לפעולה משותפת נגד רוסיה, באמצעות סיוע לממשלת אוקראינה ולאזרחיה.

מייחסים לראש המטות המשולבים של צבא ארצות הברית, מארק מילי (Mark Milley), הגדרת מספר יעדים במסגרת המשבר עם רוסיה, בהם ניתן לראות את תמצית האסטרטגיה של המחנה המערבי כולו ערב המלחמה ובמהלכה:

א. **הימנעות מסכסוך קינטי בין רוסיה ובין נאט"ו והכלת הלחימה בתוך גבולות אוקראינה** – יעד זה למעשה גזר מידה מסוימת של השלמה מערבית עם פגיעה רוסית באוכלוסייה האוקראינית. דהיינו, גם פגיעה קשה יחסית באוכלוסייה האזרחית באוקראינה לא אמורה לגרור את המערב להפעלת כוח צבאי או להענקת סיוע צבאי נרחב, מחשש שהעימות הרוסי-אוקראיני ידרדר למלחמה גרעינית בין רוסיה והמערב.

ב. **חיזוק לכידות המחנה המערבי ונאט"ו** – המלחמה באוקראינה חידדה את המחלוקת האידיאולוגית בין הדגם השלטוני האוטוריטרי רוסי לבין הדגם הליברלי-מערבי, שבמוקדו

האזרח וחירויותיו. ההתנגדות לפגיעה בחרותה של אוקראינה ובחרויות אזרחיה על ידי חיילים רוסים סייעה לחיזוק לכידותו של המחנה המערבי.

ג. **העצמת אוקראינה והגשת סיוע כדי שתוכל להתמודד עם רוסיה**¹⁵⁶ – המערב ביקש להעביר סיוע לאוכלוסייה האוקראינית כדי לחזק את כושר עמידתה של אוקראינה בפני המתקפה הרוסית ולהגביל את מנופי ההשפעה הרוסיים, וגם כפיצוי על הרסנים שהפעיל בהעברת סיוע צבאי לאוקראינה.

ד. **החלשה אסטרטגית של רוסיה כדי להפחית את האיום הנשקף ממנה למחנה המערבי בראייה ארוכת טווח** – יעד זה לא נכלל ברשימה של ראש המטות המשולבים טרם המלחמה, אך בכירים אמריקאים ובריטים הצהירו עליו בחודש אפריל 2022¹⁵⁷. ככל שהאוכלוסייה האוקראינית התבררה כגורם מעצב אשר מקשה על התקדמות צבא רוסיה, כך תרם חיזוקה להחלשת מוסקבה. יתרה מזאת, המערב ביקש לנצל את הדיווחים על פגיעה באזרחים אוקראינים על ידי חיילים רוסים כדי לגבות מרוסיה מחיר מדיני במוסדות הבין-לאומיים ולפגוע במוניטין שלה בעולם.

הגישה הכללית של המחנה המערבי לאוכלוסייה האוקראינית התבססה על מפגש בין האינטרסים הלאומיים – להחליש את רוסיה כאיום ביטחוני, ובין האידיאלים של סיוע לדמוקרטיה במאבקה בדיקטטורה וסיוע לאזרחים הסובלים מאלימות. מרבית הסיוע לאוקראינה הגיעה מממשלת ארצות הברית. ואולם בעוד שבתחום הסיוע הביטחוני ארצות הברית הייתה התורם הדומיננטי, בתחום הסיוע האזרחי שיעור התרומה האירופית עלה על זו האמריקנית. היקף התרומות ההומניטריות והאזרחיות המערביות דומה בגודלו לתמיכה הצבאית¹⁵⁸, ובכך משקף הכרה מערבית בצורך להשקיע בחוסנם של אזרחי אוקראינה כמנגנון מוביל להחלשת רוסיה. תהליכי בניית קונצנזוס ביחס למלחמה באוקראינה במוסדות הבין-לאומיים, הנשלטים על ידי המערב, ובמוסדות הפוליטיים המערביים, הובילו לפעולה קולקטיבית של מרבית מדינות המערב שמטרתה לסייע לאוכלוסייה באוקראינה, תוך רתימת החברה האזרחית. חשיפת המידע על אירועי פגיעה באזרחים אוקראינים והדהודה במערב סייעו לשמר את התמיכה הציבורית בפעילות הממשלות.

¹⁵⁶ Shane Harris et al., "Road to War: U.S. Struggled to Convince Allies, and Zelensky, of Risk of Invasion".

¹⁵⁷ Missy Ryan and Annabelle Timsit, "U.S. Wants Russian Military 'Weakened' from Ukraine Invasion, Austin Says," *The Washington Post*, April 25, 2022. <https://www.washingtonpost.com/world/2022/04/25/russia-weakened-lloyd-austin-ukraine-visit/> [accessed: October 30, 2022].

¹⁵⁸ "Ukraine Support Tracker," *Kiel Institute for the World Economy*, October 11, 2022. <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/> [accessed: January 19, 2023].

עמדת מדינות הדרום הגלובלי

בתוך כך, מדינות הדרום הגלובלי, ובפרט המעצמות סין והודו, התאמצו להימנע מנקיטת צד בסוגיות עקרוניות של "משילות בין-לאומית", להתמקד באינטרסים הספציפיים שלהן ביחס לרוסיה, לאוקראינה ולמדינות המערב, ולהסתפק בהתאמות חיוניות של קשריהן עמן. חרף הסתייגות של רבות ממדינות אלו מן המדיניות הרוסית, מנקודת המבט של מאזן העוצמות במלחמה באוקראינה, גישה ניטרלית זו הייתה אוהדת למוסקבה ולעומתית לאוקראינה ולמחנה המערבי¹⁵⁹. חלקן, בדגש על סין, חששו כי פגיעה קשה של המערב ברוסיה תוביל להחלשת מעמדן הבין-לאומי ביחס לדומיננטיות המערבית.

ניתן להתרשם כי הפגיעה באוכלוסייה האוקראינית לא עוררה תהודה מיוחדת בקרב ההנהגות ובקרב הציבור של מדינות הדרום הגלובלי. ברבות ממדינות אלו עלו טענות מצד המנהיגים והציבור לדו־פרצופיות של המערב, אשר נזעק נגד רוסיה בשל האיום שנשקף לו ממנה, בעוד שמלחמות דומות במדינות הדרום הגלובלי לא עוררו בו תהודה ציבורית או מעורבות מדינית מספקת. בחלק ניכר ממדינות הדרום הגלובלי הציבור אינו משפיע באופן משמעותי בסוגיות של מדיניות חוץ, רואה באוקראינה סוגיה רחוקה, ומתאפיין בסנטימנט אנטי-מערבי חזק, המשמש קרקע פורייה למסרי ההסברה הרוסיים.

רוב מדינות הדרום הגלובלי הסתפקו בהעברת סיוע סמלי לאוקראינה או בהצפת יוזמות מדיניות, שנדמה כי נועדו לצאת ידי חובה (כמו יוזמה של נשיא אינדונזיה ג'וקו וידודו לאפשר לפוטין ולזלנסקי להיפגש בשולי ועידת הפסגה G-20, שלא יצאה לפועל). חלק גדול ממדינות הדרום הגלובלי סירבו לגנות את רוסיה בהחלטות העצרת הכללית של האו"ם שעסקו, בין היתר, בפגיעה באוכלוסייה. מדינות אלו סירבו לנתק קשרים כלכליים עם רוסיה ולהצטרף לגל הסנקציות המערביות, חרף הפצרות אוקראיניות ומערביות.

מובן שהתייחסות למדינות הדרום הגלובלי כגוף אחד היא הכללה גסה. רוב המדינות בקבוצה זו הסתפקו ב"שיבה על הגדר", ולהחלטות של הנהגותיהן לא הייתה השפעה על מלחמת רוסיה-אוקראינה. מדינות אחרות השפיעו רבות על הדינמיקה של המלחמה. בהקשר זה מתבלטות סין, הודו ותורכיה, אשר הגבירו את הסחר עם רוסיה בתחום האנרגיה, ובכך תרמו לכושר העמידה שלה במלחמה. סייעו לכך משמעותית גם מדינות אופ"ק (OPEC) בהובלת ערב הסעודית ו"מועצת האמירויות", אשר למרות לחץ מערבי המשיכו לתאם מחירי נפט עם רוסיה, וסירבו לשלם מחיר כלכלי לטובת קידום אינטרסים מערביים שאינן שותפות להם. תורכיה התמקמה כמתווך מוביל בין רוסיה לבין אוקראינה – תפקיד שאפשר לאנקרה להפיג לחצים מערביים להגבלת קשריה הכלכליים המתרחבים עם מוסקבה.

¹⁵⁹ Camila Bailey and Talia Nanton, "How Global South Coverage of the Ukraine War Sheds Light on Diplomatic Neutrality: New Research," LSE, August 1, 2022. <https://blogs.lse.ac.uk/polis/2022/08/01/how-global-south-coverage-of-the-ukraine-war-sheds-light-on-diplomatic-neutrality-new-research/> [accessed: October 30, 2022].

איראן, וכנראה שגם קוריאה הצפונית, סיפקו לרוסיה נשק אשר סייע לה רבות בשדה הקרב. החימוש המדויק שסיפקה איראן לרוסיה השפיע עמוקות על דינמיקת הלחימה: הוא אומנם לא עצר את תנופת ההתקדמות האוקראינית לאורך סתיו 2022, אך גרם נזק כבד לתשתיות הלאומיות האוקראיניות, אשר השפיע על האוכלוסייה ויצר לחץ משמעותי על הממשלה בקייב¹⁶⁰. בה בעת, לא ניתן לומר שאיראן וקוריאה הצפונית צידדו ברוסיה נגד אוקראינה. לשתיים לא היו ניגודי אינטרסים בולטים ביחס לאוקראינה, והסיוע שהעניקו לרוסיה נבע מן הרצון לחזק את קשריהן עם מוסקבה ומאינטרס משותף להסב מבוכה אסטרטגית למערב. כך, שר החוץ האיראני עבדאללהיאן טען ב־19 בינואר 2023 כי איראן אינה מכירה בסיפוח רוסיה של שטחים באוקראינה, לרבות בחצי האי קרים¹⁶¹.

חרף מאמציהן לשמור על הקשרים עם מוסקבה, ככל שהמדיניות המערבית הפכה לנוקשה יותר בזיקה לפגיעה הרוסית באוכלוסייה האוקראינית, הושפע גם "מרחב התמרון" של מדינות הדרום הגלובלי. כך, הקשר העמוק של חלק ממדינות הדרום הגלובלי עם המערב חייבן לגלות רגישות כלפי העמדה המערבית ביחס לאוקראינה, והן שיתפו פעולה עם הסנקציות המערביות, היכן שהאינטרסים שלהן עלולים היו להיפגע. הצבעותיהן של מדינות הדרום הגלובלי בארגונים בין־לאומיים בזיקה למלחמה השתנו, בהתאם לעומק הלחצים והשכנועים המערביים. אפילו איראן, המצויה בשוליים הקיצוניים של מדינות הדרום הגלובלי כמי שסייעה לרוסיה בנשק שפגע קשות באוכלוסייה האוקראינית, חשה בלחץ בגין העניין, הכחישה דיווחים פומביים על כך בעיתונות המערבית, הודתה מאוחר יותר כי סיפקה נשק, ונאלצה לקיים פעילות מדינית בניסיון (כושל) למזער את הנזקים שפרסומים אלה חוללו¹⁶². מנגד, מחוות הומניטריות רוסיות, כגון עסקאות חילופי שבויים או עסקאות ייצוא דגנים שנעשו בתיווכן של תורכיה, סעודיה ומאע"מ, סייעו למדינות אלו להדוף לחצים מן המערב.

הכלים של המחנה המערבי

הסיוע הצבאי המערבי לאוקראינה

מאחר שפעילות לחימה של צבא רוסיה, ובפרט כיבוש, היא המדרגה הגבוהה ביותר של איום על אזרחי אוקראינה, לכאורה הדרך המיטבית של המערב לסייע להם לנטרל איומים

¹⁶⁰ Justin Bronk, Nick Reynolds and Jack Watling, "The Russian Air War and Ukrainian Requirements for Air Defence," *RUSI*, 36, <https://rusi.org/explore-our-research/publications/special-resources/russian-air-war-and-ukrainian-requirements-air-defence> [accessed: November 20, 2022].

¹⁶¹ "Iranian FM: Iran does not recognize annexation of Crimea and Ukraine's 4 other regions," *APA*, January 19, 2023. <https://apa.az/en/asia/iranian-fm-iran-does-not-recognize-annexation-of-crimea-and-ukraines-4-other-regions-394157> [accessed: January 19, 2023]

¹⁶² "Iran and Ukraine Met To Discuss Drones Tehran Sends to Russia," *European Pravda*, November 22, 2022, <https://www.eurointegration.com.ua/eng/news/2022/11/22/7151146/> [accessed: November 26, 2022].

אלה הייתה באמצעות לחימה ישירה נגד רוסיה. מכיוון שמדינות המערב נמנעו מלחימה נגד רוסיה מחשש להתפתחות מלחמה גרעינית, הרי שהסיוע המשמעותי ביותר לאזרחי אוקראינה הוא באמצעות העברת ציוד לחימה לידי הכוחות המזוינים של אוקראינה ושיתוף פעולה צבאי עמם. אלה אפשרו לצבא אוקראינה לעצור את הכוחות הרוסיים, ובהמשך להניסם מחלק מהשטחים שכבשו במלחמה.

בה בעת, מדינות המערב הפעילו על עצמן רסנים בנוגע לסוגי הסיוע הצבאי לאוקראינה, מחשש שהעברת נשק קטלני מדי או בעל טווח ארוך, או הודאה בסיוע מודיעיני המאפשר להרוג חיילים רוסים – ידחקו את רוסיה לפינה ויובילו להסלמה ישירה בינה ובין מדינות נאט"ו, ממנה ביקשו להימנע. בנוסף, המלחמה הבהירה למדינות המערב כי הארסנלים הצבאיים קטנים מדי לנוכח אתגרי התחרות הבין-מעצמתית, ומתוך כך נבע חשש לרוקן מהר מדי את מחסני הנשק המערביים, פן אלה יידרשו לעימותים עתידיים. הפגיעה הרוסית באזרחים אוקראינים הייתה לכל הפחות גורם מסייע עבור קייב לצורך שכנוע מדינות המערב להרחיב את סוגי הסיוע. למשל, מתקפות טילים רוסיות נגד תשתיות האנרגיה האוקראיניות בסתיו 2022 הובילו לאספקת מערכות מערביות מתקדמות נגד מטוסים, שקודם לכן לא שוחררו לאוקראינה.

בעוד שממשלות המערב התמקדו בסיוע לגופי הביטחון הרשמיים, החברה האזרחית וחברות מסחריות במערב תרמו גם ליכולתה של האוכלוסייה האוקראינית לקיים התנגדות פסיבית או לוחמת גרילה מול צבא רוסיה¹⁶³, וגם לרכישת ציוד עבור גופי הביטחון האוקראיניים. בין המאמצים הללו ניתן למנות תרומה לתחזוקת תשתית תקשורתית – פיזית ותוכנית – אשר סיפקה לתושבים מידע על המציאות סביבם, לרבות זרם רחב ורציף של מידע ממגוון סנסורים (גם לווייניים) אשר עובד על ידי קהילת חוקרי אוסינט. מידע זה עשוי היה לשמש את האוקראינים להתגוננות, להסתתרות או לפינוי, אך גם כמודיעין לפעילות חבלה אזרחית נגד הכוחות הרוסיים. נוסף על כך, גורמים אזרחיים במערב התנדבו לסייע לתושבי אוקראינה לא רק במיזמים ובציוד הומניטרי אלא גם בהיבטים פרה-צבאיים, כגון ציוד התגוננות אישית ורחפנים לצילום. חברות טכנולוגיה ופעילים אזרחיים נרתמו לפגוע במאמצי הסייבר הרוסיים אשר כוונו להשפיע על דעת הקהל האוקראינית.

החברה האזרחית במדינות המערב מילאה תפקיד מרכזי בקליטת מיליוני הפליטים מאוקראינה. זאת בשעה של משבר כלכלי, וכאשר מנגנוני לחימת תודעה רוסיים מבקשים לפלג את החברה המערבית סביב סוגיית קליטת הפליטים.

¹⁶³ William Worley et al., "NGOs, Donors Step up Response as Russian Attack on Ukraine Sparks Chaos," *devex*, February 25, 2022. <https://www.devex.com/news/ngos-donors-step-up-response-as-russian-attack-on-ukraine-sparks-chaos-102707> [accessed: October 30, 2022].

ממשלות מערביות וגופי חברה אזרחיים נרתמו לתייעוד פשעי מלחמה באוקראינה, כדי להשפיע על החיילים הרוסים לנהוג בזהירות רבה יותר באזרחים ובסביבה אזרחית¹⁶⁴, וכתשתית לפעילות משפטית עתידית בבתי דין מערביים, חלקם בעלי סמכות אוניברסלית כגון בית הדין הבין-לאומי הפלילי בהאג. ארגוני חברה אזרחיים זכו לסיוע בתחום זה ממדינות המערב.

קיצוז עוצמת הלחצים הכלכליים הרוסיים על האוכלוסייה באוקראינה

הסיוע הכספי וההומניטרי הנרחב שהגישו ממשלות המערב ובפרט ארצות הברית לאוקראינה, במישורין ובאמצעות ארגונים בין-לאומיים שבהם ישנה דומיננטיות מערבית (סיוע באמצעות סוכנויות האו"ם, דחיית תשלומי חוב), אפשר לממשלת אוקראינה כושר תפקוד ושימר רמה מסוימת של "נורמליות" במתן שירותים לאזרח. קליטת מיליוני פליטים אוקראינים במדינות המערב הסירה מקיב חלק מהלחצים הכלכליים הכרוכים בטיפול בעקורים (internally displaced people).

מהלכים רוסיים שפגעו בתשתיות קריטיות באוקראינה, בפרט בתחום האנרגיה, זכו למהלכי נגד מערביים: אספקת מערכות נשק שתכליתן לפגוע ביעילות האיום האווירי או הטילי הרוסי, אספקת מקורות אנרגיה פחמניים (בדגש על סוגי דלק שונים), סיוע בשיקום נזקים לתשתית החשמל ואספקת גנרטורים¹⁶⁵, וחיבורה של אוקראינה לרשת החשמל האירופית. מהלכי סיוע רחבי היקף שכאלה חייבו את המערב לפעילויות בתחומי החקיקה, הרגולציה והביצוע, אשר התפרסו על פני עשרות מדינות. לסל הכלים המערביים לשמירה על המשילות האוקראינית נדרש להוסיף גם את מאמציהם של שירותי ביטחון ההגנה בסייבר.

צמצום השפעת לוחמת מידע רוסית על האוכלוסייה באוקראינה

במסגרת התמודדותן של מדינות המערב עם לוחמת מידע רוסית, מערכות הביטחון, הקהילה האקדמית, חברות מסחריות והחברה האזרחית צברו ידע ובנו מנגנונים במטרה לסכל את המאמצים הרוסיים או להפחית את יעילותם. עוד לפני המלחמה נוצרו קשרים בין גורמים אוקראינים וגורמים מערבים לטובת שיתוף ידע ופעולה משותפת בהקשר זה. קשרים אלה התהדקו בעקבות המלחמה.

¹⁶⁴ "Civilian Harm in Ukraine," *Bellingcat*, accessed November 4, 2022. <https://ukraine.bellingcat.com/> [accessed: October 30, 2022].

¹⁶⁵ "EP President Metsola launches 'Generators of Hope' campaign to help Ukraine," *European Parliament*, November 26, 2022. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20221123IPR56801/ep-president-metsola-launches-generators-of-hope-campaign-to-help-ukraine> [accessed: November 26, 2022].

כך, המלחמה הסירה חסמים רבים בקרב ממשלות וחברות במערב מעל צעדי התנגדות להשפעה רוסית: נאסרה פעילותם של כלי תקשורת ממלכתיים רוסיים; נאסרה, נחסמה או הוגבלה פעילותם של ערוצי מידע מטעם הממשל הרוסי ברשתות חברתיות מערביות (פייסבוק, אינסטגרם, יוטיוב, טוויטר ועוד)¹⁶⁶; הופעלו סנקציות נגד גופים ואישים במנגנוני התודעה הרוסיים¹⁶⁷; גורשו נציגי מודיעין רוסיים אשר הפעילו סוכני השפעה; ונוצרה אווירה ציבורית שהקשתה מאוד על יכולתה של רוסיה להשפיע על הנעשה במערב, ובאמצעותו על המצב באוקראינה. גופים ממלכתיים מערביים או בין-מדינתיים¹⁶⁸ האיצו את פעילותם כדי לחשוף במסרים הרוסיים דיסאינפורמציה ביחס לאוכלוסייה באוקראינה, ולהדהד את הממצאים גם לציבור האוקראיני. הסיקור של כלי התקשורת המערביים מהנעשה בשטח התמקד בזווית האוקראינית, וגילה חשדנות כלפי הנרטיבים הרוסיים.

הואיל וחלק גדול ממאמצי ההשפעה הרוסיים אינם מופעלים באופן ממוקד אלא כמעין אקוסיסטם של ערוצים שמהדהדים מסרים באופן גלובלי, פגיעה בשלוחותיה של רשת זו במערב סייעה להפחית את ההשפעה הרוסית גם בקרב האוכלוסייה באוקראינה. מהלכים אלה גם הקשו על רוסיה להציג לעולם את התדמית הרצויה לה בכל הנוגע לאופן שבו צבאה נהג באזרחים האוקראינים.

עוד לפני המלחמה הטלו במערב סנקציות על אישים אוקראינים אשר תוארו כסוכני השפעה רוסיים באוקראינה¹⁶⁹, והטלת סנקציות זו נמשכה גם במהלך המלחמה¹⁷⁰. סביר ששיתוף הפעולה המודיעיני ההדוק בין סוכנויות הביון המערביות לבין אלו האוקראיניות במהלך המלחמה¹⁷¹ כלל גם מידע על תוכניות רוסיות בנוגע להשפעה על האוכלוסייה האוקראינית וחיזוק השליטה באזורים הכבושים, בדומה למידע שנחשף בתקשורת והועבר לאוקראינים

¹⁶⁶ Dan Milmo, "Facebook Takes down Ukraine Disinformation Network and Bans Russian-Backed Media," *The Guardian*, February 28, 2022. <https://www.theguardian.com/technology/2022/feb/28/facebook-takes-down-disinformation-network-targeting-ukraine-meta-instagram> [accessed: October 30, 2022].

¹⁶⁷ "UK sanctions Russian 'propagandists and state media'," *Alarabiya*, March 31, 2022. <https://english.alarabiya.net/News/world/2022/03/31/UK-sanctions-Russian-propagandists-and-state-media-> [accessed: October 30, 2022].

¹⁶⁸ "About – EUvsDisinfo," *EUvsDisinfo*. <https://euvsdisinfo.eu/about/> [accessed: October 30, 2022].

¹⁶⁹ U.S. Department of the Treasury, "Treasury Sanctions Russian-Backed Actors Responsible for Destabilization Activities in Ukraine," January 20, 2022, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0562> [accessed: January 30, 2023].

¹⁷⁰ Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade, "Further Russia and Belarus Sanctions," May 18, 2022, <https://www.foreignminister.gov.au/minister/marise-payne/media-release/further-russia-and-belarus-sanctions> [accessed: October 30, 2022].

¹⁷¹ Caroline Rose and Douglas London, "Great Power Espionage: The US Intelligence Community's Strategy in Russia's War on Ukraine – New Lines Institute," *New Lines Institute*, July 27, 2022. <https://newlinesinstitute.org/russia/great-power-espionage-the-us-intelligence-communitys-strategy-in-russias-war-on-ukraine/> [accessed: October 30, 2022].

מתנדבים אירופיים אוספים סיוע לפליטים האוקראינים

ערב המלחמה¹⁷². גם מאמצים אלה של חקיקה, אכיפה ושיתוף פעולה בין־מדינתי, בין־ארגוני, בין חברות מסחריות ובין גופים אזרחיים חייבו את המחנה המערבי לייצר מנגנונים רשתיים מורכבים.

הכנים הפוליטיים והדיפלומטיים

נטרול המאמץ הרוסי לבטל את המאויים הפוליטיים של הציבור האוקראיני

המערב נרתם כדי לטרפד את המאמץ הרוסי לתקוע טריז בין הציבור האוקראיני לבין ההנהגה האוקראינית הנבחרת. השיח המדיני השוטף של נשיא אוקראינה זלנסקי וחברי ממשלתו עם הצמרת המערבית, והתדמית של זלנסקי המצליח לגייס סיוע מערבי לאוקראינה, השפיעו לטובה על סמכות ממשלו בעיני האוכלוסייה. לכך תרמו גם סירוב המערב להידבר עם רוסיה "מעל ראשה" של ההנהגה בקיבוץ דחייה של מהלכי מוסקבה לקיבוע מציאות פוליטית בשטחים שכבשה באמצעות משאלי עם מבוים או באמצעות "ממשלי בובות" פרו־רוסיים.

¹⁷² Shannon Vavra, "This Is the Puppet Government Putin Has in Mind for Ukraine," *The Daily Beast*, January 28, 2022. <https://www.thedailybeast.com/this-is-the-puppet-government-vladimir-putin-has-in-mind-for-ukraine> [accessed: October 30, 2022].

לחצים על רוסיה בנוגע לסוגיות הומניטריות וכריכתן בהסדרים מדיניים

במהלך החודש הראשון למלחמה מדינות מערביות וארגונים בין-לאומיים עסקו באינטנסיביות בשיח מדיני ובמאמצי גישור פוליטיים בין מוסקבה לבין קייב. הקרמלין ביקש להכתיב לאוקראינים הסדר כניעה, ונדמה כי בתקופה זו המשא ומתן לגבי אפשרות להפסקת אש התנהל ברצינות על ידי שני הצדדים. לחצים מערביים על מוסקבה בסוגיות הומניטריות הנוגעות לאוכלוסייה האוקראינית – מסדרונות הומניטריים ליציאת פליטים ולאספקת סיוע והקפדה על דיני מלחמה ביחס לאזרחים – נכרכו בתנאים להפסקת הלחימה. מאחר שהמערב נתפס על ידי רוסיה ואוקראינה כצד בהסדר אפשרי לסיום הלחימה, העלאת סוגיות הומניטריות מול רוסיה על ידי נציגים מערביים והפעלת לחצים עליה במסגרת המוסדות הבין-לאומיים העניקו לדרישות אלו משנה תוקף.

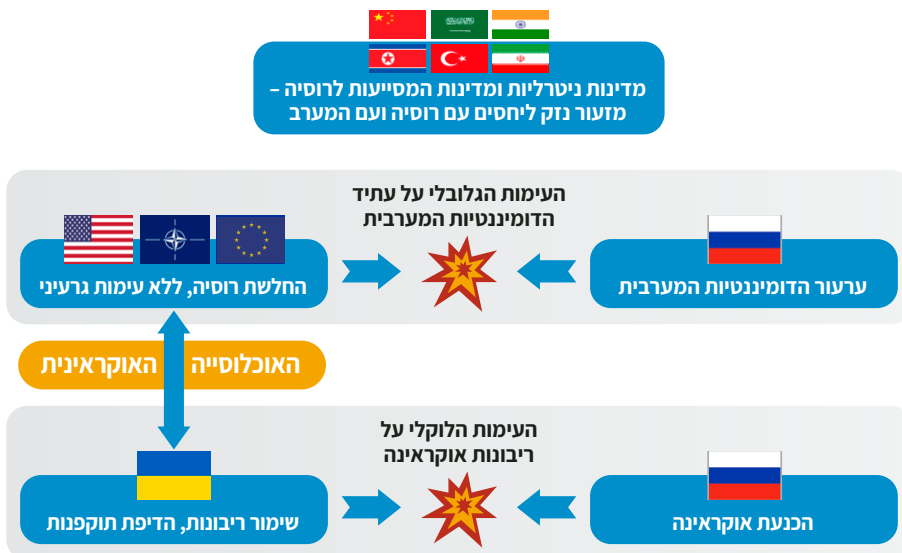
סיכום הפרק

התנהלות הזירה הבין-לאומית ביחס לסוגיית הפגיעה באוכלוסייה האוקראינית מבליטה את הבדלי הגישות בין המחנה המערבי למדינות הדרום הגלובלי. ארצות המערב, בהכללה, ראו במלחמה באוקראינה ערעור רוסי על הסטטוס קוו הביטחוני באירופה, והתלכדו סביב מטרות דומות ודרכי פעולה משותפות: שליחת סיוע צבאי ואזרחי נרחב על ידי ממשלות וארגוני חברה אזרחית, קליטת פליטים, תיעוד פשעי מלחמה רוסיים נגד האוכלוסייה ועוד. לעומת ארצות המערב, עמדת מדינות הדרום הגלובלי בכל הקשור למלחמה באוקראינה הייתה ככלל די ניטרלית, ובניגוד למדינות המערב, הפגיעה באוכלוסייה האוקראינית לא זכתה בהן לחשיבות מיוחדת.

פרק 5

האוכלוסייה האוקראינית כגורם המעצב את האינטראקציה בין השחקנים המעורבים במלחמה

לאחר ששלושת הפרקים הקודמים התמקדו בזוויות המבט של השחקנים המדינתיים (רוסיה, אוקראינה, המחנה המערבי ומדינות הדרום הגלובלי), פרק זה מבקש לנתח את האינטראקציה בין השחקנים בזיקה לאוכלוסייה האזרחית האוקראינית. תחילה ינותח הרובד הגבוה של המאבק, המונע מניגודי אינטרסים בין המטרות האסטרטגיות של השחקנים, ובהמשך תידון האינטראקציה ביניהם ברובד כלי המערכה השונים (מדיני-דיפלומטי, צבאי, תודעתי וכלכלי).

הפגיעה הרוסית באוכלוסייה האזרחית באוקראינה מסייעת לחזק את התפיסה המערבית של העימות הרוסי-אוקראיני כחלק מעימות אידיאולוגי-ערכי בין-מעצמתי

התנגשות בין המטרות האסטרטגיות במלחמה באוקראינה

המלחמה באוקראינה מתנהלת למעשה בשני רבדים מקבילים: ברובד העימות המקומי, העוסק בגורלה של המדינה האוקראינית, וברובד העימות הגלובלי הבין-מעצמתי בין רוסיה לבין המערב, הנושק גם לתחרות רחבה יותר בין המעצמות בעולם.

במסגרת העימות ברובד הראשון, הרוסי-אוקראיני, רוסיה ביקשה להכניע את אוקראינה או לכל הפחות לפגוע בריבונותה, ואילו אוקראינה ביקשה להגן על ריבונותה. למדינות המערב ולמדינות הדרום הגלובלי אינטרס ישיר מועט בתוצאת הסכסוך הרוסי-אוקראיני, והן סובלות מהשפעותיו העקיפות.

אף כי המלחמה נמשכת, מוסקבה כשלה בהשגת יעדיה לפחות בטווח הזמן הבינוני, ונאלצה להתפשר; האוכלוסייה האוקראינית מילאה תפקיד חשוב בהקשר זה. בה בעת, רוסיה הצליחה לשנות את המציאות הדמוגרפית באוקראינה, לפחות בטווח הזמן הבינוני וייתכן שלצמיתות. מחד גיסא, אוקראינה נכשלה בהגנה על האוכלוסייה שלה באזורי הקרבות: מיליונים עברו מערבה לתוך רוסיה או הפכו לפליטים בארצם, לא ברור מתי וכיצד ישוקמו האזורים ההרוסים במזרח המדינה, והשטחים שנכבשו נמצאים בעיצומו של מאמץ רוסיפיקציה. מאידך גיסא, תקוותה של רוסיה כי באמצעות הלחימה תאיץ תהליכים היסטוריים ותהפוך עשרות מיליוני אוקראינים לנתינים רוסים – התבדתה. אדרבא, רוסיה התניעה תהליך לחישול האומה האוקראינית, במסגרתו הצטמצם מאוד מרחב הסובלנות לשפה ולתרבות הרוסיים אשר אפיין את אוקראינה זה מאות בשנים.

במסגרת העימות ברובד השני, הבין-מעצמתי, פוטין ביקש להמחיש למערב את היותה של רוסיה מעצמה ולחזק את מעמדה הבין לאומי באמצעות הכנעת אוקראינה. הכישלון בהשגת הכרעה מוחצת חייב אותו לשינוי מטרות: לא שיפור מעמד, כי אם צמצום הנזקים למעמדה הבין לאומי של רוסיה. המערב מעוניין בכך שהמלחמה באוקראינה תחליש את מוסקבה. עם זאת, רוסיה והמערב מעוניינים למנוע התנגשות ישירה ביניהם, מחשש להידרדרות לעימות גרעיני ולמשבר כלכלי רחב מדי. רוסיה מנסה לנצל את חששו של המערב מתרחישים שליליים אלה כדי להגביל את הסיוע לאוקראינה, בעוד שאוקראינה מעוניינת לדחוק את ממשלות המערב לסייע לה יותר באמצעות חיזוק התפיסה לפיה המלחמה הרוסית-אוקראינית היא חלק אינטגרלי מהעימות הרוסי-מערבי.

מדינות הדרום הגלובלי אינן מעוניינות לבחור צד, אולם לחלקן היה אינטרס למנוע את הכרעתה של רוסיה, אשר עלולה לחזק את המערב ולפגוע בחופש התמרון האסטרטגי שלהן (למשל סין). כל עוד מדינות הדרום הגלובלי משמרות עמדות ניטרליות ביחס למלחמה, הן למעשה מסייעות לרוסיה.

בשני העימותים ברבדים השונים האוכלוסייה אינה מהווה מושא עניין ישיר – לא של רוסיה, לא של המערב ולא של מדינות הדרום הגלובלי. מנגד, עבור הממשלה האוקראינית, מניעת

הפגיעה באוכלוסייה היא יעד ברובד הגבוה ביותר. **הסטת הדיון על החלשת רוסיה, ממישור האינטרסים המערביים הפרקטיים (מזעור סיכונים כלכליים וביטחוניים) למישור הערכי בראיית הציבור וההנהגות במערב, תרמה ליכולתה של אוקראינה לשכנע את המערב להעניק לה סיוע צבאי וכלכלי** רב יותר חרף החשש מהתנגשות עם מוסקבה, ולהגביר את הלחץ על מדינות הדרום הגלובלי לצמצום שיתוף הפעולה שלהן עם רוסיה. הפגיעה בבני אדם והיכולת "להעניק למלחמה פנים" הקלו על ההזדהות עם האוקראינים, מעבר לסוגיות הגאופוליטיות הגדולות.

סוגיית הפגיעה באזרחים בעת מלחמה מחוברת לתחום זכויות האזרח, הקשור עמוקות לאתוס המערבי, ולכן נגעה ישירות לעימות האידיאולוגי הרוסי-מערבי כחלק מהתחרות הבין-מעצמתית הגלובלית. עבור אוקראינה, המצויה בעשורים האחרונים בתהליך של אימוץ הדגם הדמוקרטי הליברלי-מערבי, הפגיעה הרוסית באזרחיה הפכה מסד משמעותי בבניית זהות לאומית משותפת. בדומה למוזכר בספרות על אודות אזרחים בלחימה, ההתנגדות לפגיעה הרוסית באזרחים האוקראינים הפכה לאחד הרעיונות המקטבים (אוקראינים נגד רוסים) אשר תרמו לחיזוק לכידותה הפנימית של אוקראינה כאומה ולהטמעת הבסיס הערכי המשותף לה ולמערב.

בראייתנו הפגיעה באוכלוסייה האזרחית היוותה מרכיב מרכזי ביותר בהנעת המערב לסייע לאוקראינה. עם זאת, סוגיה זו היא רק אחת משורת סוגיות שהשפיעו על קבלת ההחלטות במערב ביחס למלחמה באוקראינה. קשה לבדד את השפעת הפעילות האוקראינית האקטיבית על עמדות הציבור והממשלות במערב מן ההתפכחות העצמית המערבית שנבעה מהתנהלותה האגרסיבית של רוסיה.

אי פגיעה באוכלוסייה אומנם היוותה יעד בתוכנית המבצעית הראשונית של רוסיה, אולם יעד זה היה בעל חשיבות מוגבלת, אינסטרומנטלית, ולא נשען על מסד ערכי עמוק של הקניית חשיבות לחיי אדם וחירויותיהם. השאיפה למזער את הפגיעה באזרחים אוקראינים נועדה לחזק את עמידות החברה הרוסית בפני לחצים חיצוניים על ידי תיאור "המבצע הצבאי המיוחד" כמוסרי, להקל על ההיבטים הפרקטיים של הכיבוש ולסייע להדוף ביקורת בין לאומית. הזלזול בחיי אדם שהפגינה ההנהגה הרוסית לאורך המלחמה ואף לפנייה ממחיש כי בראייתה השגת יעדיה הפוליטיים-אסטרטגיים של המלחמה מצדיקה כל מחיר אנושי. בקרמלין לא חסו על חיי החיילים הרוסים, וחיי האזרחים האוקראינים הפכו זולים הרבה יותר כאשר התברר כי רוסיה מתקשה לממש את מטרותיה.

במובן זה, לרוסיה היה מרחב ערכי משותף עם משטרים אוטוריטריים ב"דרום הגלובלי": גם אלה אינם מתרגשים מפגיעה באזרחים, ורואים בה "רע הכרחי" למען מימוש מטרותיהם. לכן, מדינות הדרום הגלובלי לא ראו בפגיעה הרוסית באוכלוסייה האוקראינית מניע לצמצום קשריהן עם מוסקבה. יתרה מכך, משטרי הדרום הגלובלי ביקשו להימנע מתקדימים שיוכלו לחזור אליהם בעתיד כבומרנג, ככל שהם יבקשו לפגוע באזרחים – שלהם או של מדינות

זרות – למען קידום האינטרסים שלהם. חרף התעקשות מדינות הדרום הגלובלי לשמור על ניטרליות, התפתחות הסנקציות המערביות על רוסיה לאורך העימות אילצה אותן להגביל את הקשרים הכלכליים עמה, גם אם במידה פחותה מזו שרצו המערב ואוקראינה.

ניצוד התבטאה ההתנגשות בין המטרות האסטרטגיות של הצדדים ברובד כלי המערכה השונים?

תת־פרק זה מנתח את האינטראקציה בין הצדדים המעורבים בעימות באמצעות ארבעה כלי מערכה: צבאיים, כלכליים, פוליטיים־דיפלומטיים ולוחמת מידע. עבור כל אחד מהכלים יוצגו תיאור האינטראקציה ואפיונה, וכן אבחנות עיקריות לגבי אפקטיביות הכלי. ככלל, ניכר כי אופייה הטוטלי של המלחמה מוביל כל אחד מהצדדים לנצל את מלוא פוטנציאל הכלים, ולשלבם באופן שמטשטש את הגבולות ביניהם. הטשטוש והשילוביות נובעים מהשימוש האינטנסיבי שעושים הצדדים בלוחמת מידע, בניסיון לכסות על מגבלות הכוח הצבאי ולהבליט יתרונות בכלים האחרים. בכל הכלים בולטות מידיות ובו־זמניות, הנובעות מטכנולוגיות מידע חדשות.

הכלים הצבאיים

הלחימה באוקראינה מושפעת **מסבבי למידה** של הצדדים הלוחמים ומסיוע המועבר אליהם על ידי גורמי חוץ. צבא רוסיה הפתיע ותפס חלקים נרחבים מאוקראינה בחודש הראשון ללחימה, עד שנבלם, נסוג והתארגן מחדש למתקפה באביב-קיץ 2022 אשר הובילה לאובדן שטח איטי אך עקבי על ידי הצד האוקראיני. העברת ארטילריה מערבית ורקטות מדויקות לאוקראינה במהלך הקיץ בלמה את הרוסים והכשירה את הקרקע למתקפת נגד אוקראינית בסתיו באזורים חרקיב וחרסון. החימושים המדויקים שאיראן העבירה לרוסיה, עבורם אין לאוקראינים מענה הרמטי בעת כתיבת עבודה זו, פוגעים קשות באוקראינה ובאזרחיה, אך אפשר שאספקתם תוביל ל"תיקון" נוסף, אם המערב ירחיב אספקת מערכות נגד מטוסים לאוקראינה.

העליונות המערבית על רוסיה בתחומי המודיעין והטכנולוגיה הצבאית היא שאפשרה לאוקראינה להחזיק מעמד ולשחרר חלק מהשטחים הכבושים. תודות לסיוע מערבי בנשק, במודיעין, בהדרכות וככל הנראה גם בתכנון מבצעי פיתח צבא אוקראינה מתקפת נגד מוצלחת החל מאוגוסט 2022. חלק ממערכות הנשק המערביות אפשרו לאוקראינים יכולת תקיפה מדויקת, אשר צמצמה את הפגיעה באזרחים ובתשתיות אזרחיות. במובן מסוים במתקפות אלו מימשה אוקראינה את התפיסה הרוסית של "מלחמות הדור החדש", שכן לאחר כתישה מתמשכת של התשתית הלוגיסטית, החלשת צבא רוסיה ויצירת דה־מורליזציה בשורותיו, המתקפה הקיניטית הייתה קצרה יחסית והובילה להתמוטטות הקווים הרוסיים. זאת, תוך פגיעה מועטה יחסית באזרחים ובמבנים אזרחיים.

ואולם **הרסנים שהטיל המערב על קטלניות והיקף הנשק המועבר לאוקראינה** מנעו מהצבא האוקראיני יכולת להסב פגיעות קשות יותר לרוסיה, שהייתה נתקלת בקושי להתגונן. חרף קיומם של מנגנוני סנכרון, בדמות נאט"ו וערוצים אחרים, עשרות מדינות ריבוניות המרכיבות את המחנה המערבי התקשו בקבלת החלטות ריכוזית בתחום הסיוע הצבאי לאוקראינה. הדבר התבטא במרכזיות הסיוע האמריקני (תודות לזמינות גבוהה יותר של נשק ומשאבים, אך גם ליכולת קבלת ההחלטות). ניתן לשאול, האם התקרבות לתבוסה מכרעת לא הייתה דוחקת את רוסיה למהלכים קיצוניים נוספים, ברוח האיומים להשתמש בנשק גרעיני – ואכן היה זה אחד החששות המובילים במערב.

בקרבות של כתישה ארטילרית הדדית באפריל-אוגוסט 2022 השתמשו שני הצדדים **במערכות נשק דומות, שהובילו לפגיעה נרחבת בתשתיות אזרחיות**. האוקראינים, שניהלו בתקופה זו קרבות נסיגה הגנתיים, פינו אזרחים רבים מאזורי הקרבות טרם הנסיגה לקווי הגנה חדשים, ובכך צמצמו את מספר הקורבנות מקרב האוכלוסייה. סוג לחימה זה הותיר נזק קשה לתשתית האזרחית במרחבי "קרב השוחות", אך גרם לפחות אזרחים הרוגים (בהשוואה לעימות בסוריה, למשל)¹⁷³. הדבר שב ומעלה תהייה – הרלוונטיות גם לצבאות מערביים, בהמשך ללחימתם בסוריה, בעיראק ובאפגניסטן – האם תיתכן לחימה קרקעית עיקשת בשטח בנוי שאינה מסיבה נזק עצום לסביבה האזרחית.

הניצחונות האוקראיניים דחקו את הרוסים להפעיל נקודות לחץ חדשות על אוקראינה, באמצעות תקיפות עומק של תשתית האנרגיה. זאת, בשעה שהסיוע המערבי לאוקראינה לא העניק מענה הגנתי לעורף האזרחי בכל עומק המדינה מפני איומי כטב"מים תוקפים, טילי שיוט וטילים בליסטיים. נדמה כי ההימנעות מתקיפות שיטתיות של תשתית החשמל באוקראינה קודם לסתיו 2022 אינה תוצאה של ריסון עצמי רוסי (שהרי כבר בתחילת המלחמה מיהרו הרוסים לתפוס תחנות כוח, והתנהלו באופן מסוכן ביותר עם תחנת הכוח הגרעינית בזפוריז'ה כאשר מיקמו בתחומה כוחות צבא אשר לחמו מתוכה)¹⁷⁴. ההפסדים הצבאיים, ההצטיידות בחימושים איראניים מדויקים ובוא החורף הובילו את מוסקבה למקד את פעילותה הצבאית ההתקפית בתחום שנוי במחלוקת זה. רוסיה דחתה את הטענה כי תקיפה רוחבית של תשתיות חשמל אינה לגיטימית, והצדיקה את מעשיה בטענה כי אלו "קשורות במישרין או בעקיפין לפוטנציאל הצבאי ולמשטר האוקראיניים" וכי קייב יכולה

¹⁷³ United Nations. Office of the High Commissioner for Human Rights, "UN Human Rights Office estimates more than 306,000 civilians were killed over 10 years in Syria conflict."

¹⁷⁴ Dan Vergano, "Russia is trying to steal Ukraine's Zaporizhzhia nuclear plant. Experts doubt Putin can really pull it off," *Grid*, October 18, 2022. <https://www.grid.news/story/science/2022/10/18/russia-is-trying-to-steal-ukraines-zaporizhzhia-nuclear-plant-experts-doubt-putin-can-really-pull-it-off/> [accessed: November 20, 2022].

לעצור זאת אם תיענה לדרישות מוסקבה¹⁷⁵. מחאה אוקראינית וגינויים מערביים אינם עוצרים את רוסיה.

השמדה שיטתית של תשתית אנרגיה לאומית בחורף אירופי קר הוגדרה על ידי הממשל האמריקני כפשע מלחמה¹⁷⁶, ומייצרת תקדים מסוכן בכללי ניהול הלחימה של עשרות השנים האחרונות. יש להוסיף ולראות האם המהלך יוכיח את "יעילותו" עבור הרוסים, ובעקבותיו יגמישו אוקראינה ומדינות המערב את עמדתן המדינית בנוגע להידברות עם מוסקבה ולתנאי עצירת הלחימה. תקיפות אלו מחזירות, לפחות חלקית, את היוזמה האסטרטגית לידי רוסיה, אך נושאות מחיר של לחץ גובר על המערב להעביר לאוקראינה במהירות מערכות נשק נגד מטוסים, כמו גם סיכונים פוליטיים-משפטיים ארוכי טווח.

מן הצד הרוסי, **כשלי תכנון** (הנחות יסוד שגויות והיעדר תוכנית חלופית), **לרבות ביחס לאוכלוסייה האוקראינית, הובילו לכך שמוסקבה לא הצליחה לנצל יתרונות יחסיים – גורם ההפתעה, היקף הציוד וגודל צבאה**. הכישלון הצבאי הוביל לכך שנדבכים אחרים שאמורים היו להשתלב בפעילות הצבאית, ובפרט מאמצי חתרנות מצד משתפי פעולה אוקראינים – לא התממשו. המחסור בכלים צבאיים להתמודדות עם אוכלוסייה, בדגש על נשק מדויק, הוביל לזינוק בעוינות הציבור כלפי רוסיה ולתפיסת כוחותיה המזוינים במונחים דמוניים, אשר האמירו את "מחירי הכיבוש". הסובלנות שגילתה המערכת הצבאית הרוסית כלפי התנהלות לא מוסרית של חיילים, ובייחוד היעדר הוקעה פומבית ואכיפה גלויה, "הורידה לטמיון" את מאמצי החיילים והיחידות שביקשו לשמור על אמות מידה מוסריות.

האזרחים באוקראינה: מעורבים בלחימה או "בלתי מעורבים"

ישנן עדויות רבות על חבלות בציוד צבאי רוסי, הרעלות מזון, חסימות כבישים וכדומה שבוצעו על ידי אזרחים אוקראינים, אך **קשה לאמוד את התרומה המערכתית של ההתנגדות האזרחית למהלכי הכיבוש הרוסיים**. ניתן לטעון במידה רבה של ביטחון כי הפעולה בסביבת אוכלוסייה אזרחית אוהדת הוסיפה לצבא אוקראינה גמישות רבה בפתרונות הגנה ואיסוף מודיעין על האויב, ואילצה את צבא רוסיה להשקיע משאבים נוספים לצורך הגנה על כוחותיו. הדבר גם סייע לקייב לחזק תדמית של מאבק עממי נגד הכיבוש הרוסי, ובכך לתרום לחוסנה של החברה האוקראינית ולתמיכת המערב במלחמה.

צבא רוסיה, שנתקל כבר בימי הלחימה הראשונים בעוינות האוכלוסייה ובסיוע שהגישה לצבא אוקראינה ולמסגרות הגנה מרחבית, נאלץ להשקיע משאבים רבים באיתור גורמים

¹⁷⁵ "Special operation does not depend on weather conditions — Kremlin spokesman," TASS, November 17, 2022. <https://tass.com/politics/1538311> [accessed: November 20, 2022].

¹⁷⁶ Amanda Macias, "Pentagon says Moscow's deliberate targeting of Ukrainian energy grids is a war crime," CNBC, November 16, 2022. <https://www.cnbc.com/2022/11/16/targeting-of-ukrainian-energy-grid-is-a-war-crime-pentagon-says.html> [accessed: November 20, 2022].

עוינים בקרב האוכלוסייה ובכינון מנגנוני שליטה אזרחיים. מוכנות לא מספקת של החיילים הרוסים למשימות אלו הובילה לעיכוב משמעותי בהתקדמות מאמצי התמרון הרוסיים, פגעה במורל החיילים ויצרה סביבה מתירנית לאלימות קשה ולפגיעה באוכלוסייה האוקראינית. היעדר מחסום שפה בין החיילים לאוכלוסייה הנכבשת יצר עומס רגשי קשה במיוחד על החיילים הרוסים. לצבא רוסיה ישנם מנגנונים להתמודדות עם בעיות מורל – בשנים האחרונות שוקם מערך הפוליטרוקים, ומערך אנשי הדת בדרג הנפרס תוגבר כדי להעניק תמיכה רגשית לחיילים. המידע לגבי מידת הצלחתם של פוליטרוקים ואנשי דת במשימתם הוא מוטע (מקורו בגורמים ביקורתיים כלפי רוסיה), אך תומך בתזה כי גורמים אלה התקשו לטפל בבעיות המורל החמורות בצבא רוסיה, בייחוד בחודש הלחימה הראשון שבו נשחקו רבות מיחידות האיכות.¹⁷⁷

דו"ח "אמנסטי אינטרנשיונל" מאוגוסט 2022 על סיכון אזרחים בשל לחימת צבא אוקראינה (לצד דו"חות דומים נוספים) משקף **טשטוש גבולות ביחס לכללי המותר והאסור בלחימה בסביבה אזרחית**. הדו"ח, שביקר את צבא אוקראינה על ניהול לחימה תוך שימוש במתקנים אזרחיים (בתי ספר, שכונות מגורים, בתי חולים), עורר ביקורת קשה על הארגון, ולא הוביל לשום פעולה נגד אוקראינה.¹⁷⁸ יתרה מכך, הארגון נאלץ להתגונן ולתחקר את עצמו, ופעילותו בתוך אוקראינה הוגבלה.¹⁷⁹ הדבר מדגים כיצד תדמיתו הציבורית והפוליטית של "הצד הצודק" (אוקראינה) לעומת זו של "הצד התוקפן" (רוסיה) השפיעה על מקבלי ההחלטות והציבור במערב יותר מאשר דקדוק בנורמות המשפטיות המקובלות של דיני לחימה. לא זיהינו במחקרנו פעילות מערבית להגבלת העברת ציוד לחימה או ציוד עזר לאוקראינה לצורך מאמץ ההתנגדות העממית, או ניסיון "להעניש" את אוקראינה בגין ממצאי הדו"חות הללו.

נסוגת צבא רוסיה מצפון אוקראינה צמצמה את היקף החיכוך עם האוכלוסייה האוקראינית, אך זה נותר משמעותי בשאר השטחים שנכבשו. שחרור בזק של מרחב חרקיב בחודש ספטמבר 2022 הוביל למהלכי דיכוי חריפים יותר מצד רוסיה לחיזוק השליטה באוכלוסייה האזרחית: הכרזה על סיפוח, הנהגת ממשל צבאי ופינוי כפוי של האוכלוסייה מחרסון. זאת, בשל חשש גובר מיכולתם של מנגנוני הביטחון האוקראיניים לפגוע בכוחות הרוסיים באמצעות

¹⁷⁷ "Teaching Orcs Not to Sound like Orcs: A Rare Glimpse into Russian Army's Internal Communications," *InformNapalm.org*, June 9, 2022. <https://informnapalm.org/en/teaching-orcs-not-to-sound-like-orcs/> [accessed: October 30, 2022].

¹⁷⁸ "Statement on Publication of Press Release on Ukrainian Fighting Tactics," *Amnesty International*, August 7, 2022. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/08/statement-on-publication-of-press-release-on-ukrainian-fighting-tactics/> [accessed: October 30, 2022].

¹⁷⁹ Anna Kholodnova, "Amnesty International Denies That in the Report on the Armed Forces of Ukraine They Used Testimony given under Pressure," *Amnesty International*, August 12, 2022. <https://babel.ua/en/news/82833-amnesty-international-denies-that-in-the-report-on-the-armed-forces-of-ukraine-they-used-testimony-given-under-pressure> [accessed: October 30, 2022].

האוכלוסייה הכבושה. כל אלה מצביעים על הצורך הרוסי להשקיע כוחות משמעותיים בשליטה על האוכלוסייה במרחבים שנכבשו, על חשבון הקצאתם ללחימה.

באשר **לכלים הרוסיים**, חרף ריבוי מנגנונים צבאיים ופרה-צבאיים לעיסוק באזרחים ובלחימה נמוכת עצימות (FSB, רוסגווארדיה, משטרה צבאית ועוד), במבחן התוצאה אלה לא הקנו לרוסיה יתרון יחסי בהתמודדות עם האוכלוסייה. יחס לא תואם בין הכוחות המזוינים לבין התושבים (פחות מדי כוחות ביחס לגודל האוכלוסייה), הצורך להשתמש בחלק מן הכוחות הללו בלחימה של ממש, היעדר סנכרון בין כניסה לאוקראינה של כוחות לוחמים לעומת כוחות לעימותים נמוכי עצימות – כל אלה הקשו על הרוסים לממש תוכניות ל"כיבוש הומני", והובילו אותם להפעיל אמצעי אלימות ודיכוי כלפי האזרחים.

פינוי אוכלוסייה על מנת לממש מטרות צבאיות אופרטיביות

מאחר שדינמיקת הלחימה הפתיעה את רוסיה, את אוקראינה ואת המערב, עמדותיהם לגבי פינוי אוכלוסייה מאזורי הקרבות השתנו לאורך המלחמה, ויושמו באורח שונה מאזור לאזור ומעת לעת. נראה כי בימים הראשונים למתקפה לא הייתה כוונה רוסית לעודד אזרחים לעזוב את אזורי הקרבות, אלא להפך – ציפייה שיישארו בשליטת מוסקבה¹⁸⁰. ככל שאזרחים התפנו באמצעות מערכים צבאיים רוסיים או לתוך שטח רוסיה נבנו מנגנוני תשאול שנועדו בעיקר לאתר גברים אשר עלולים לבצע פעולות מודיעין או חבלה בעורף הכוחות הרוסיים או ברוסיה ולעצור אותם. בקיב בעיקר הגיבו למצב: ביקשו לסייע למי שרצה להימלט מאזורי הקרבות, ודאגו להבטיח שגברים בגילאי גיוס (18–60) לא יצאו את המדינה.

החל מסוף חודש פברואר 2022, כאשר התברר כי המתקפה הרוסית נתקעה וכי האוכלוסייה האוקראינית עוינת את הכוחות הרוסיים ומקשה על כיבוש שטחים, ניתן לזהות שינויים בגישה הרוסית. ב־28 בפברואר האשים משרד ההגנה הרוסי את השלטונות האוקראיניים כי אינם מאפשרים לתושבים להתפנות מקיב וכי הם משתמשים בהם כבמגן אנושי, וטען כי רוסיה מציעה להם דרך בטוחה לצאת¹⁸¹. נראה כי הרוסים ביקשו לצמצם את האתגרים בכיבוש העיר, אך גם להעצים את הכאוס בצד האוקראיני, לייצר עומס בכבישים כדי להקשות על הגעת סיוע מערבי וייתכן שאף להגביר את זרימת הפליטים למדינות המערב כאמצעי לחץ שנועד לפגוע בלכידותן.

¹⁸⁰ ראיון עם גורם ביטחוני ישראלי בכיר בעל היכרות עם הזירה הרוסית והזירה האוקראינית, 31 באוגוסט 2022, תל אביב.

¹⁸¹ "Brifing Minoborony Rossii o Specoperacii Na Donbasse 28 Fevralya 2022 Goda. Брифинг Минобороны России о Спецоперации На Донбассе 28 Февраля 2022 Года" [Russian Ministry of Defense' briefing about the Special Operation in the Donbass on February 28, 2022], *Komsomolskaya Pravda Комсомольская правда*, February 28, 2022. <https://www.kp.ru/video/870442/> [accessed: October 30, 2022].

בנוסף, החל מחודש מרס 2022 ניכר מאמץ רוסי להעביר פליטים אוקראינים לשטח רוסיה. בסוף חודש מרס הוערך כי כ־10% מהפליטים האוקראינים הגיעו לרוסיה (כ־350 אלף מתוך כ־4 מיליון)¹⁸². נכון לראשית חודש פברואר 2022 הגיעו לרוסיה כ־36% מהפליטים האוקראינים (2.9 מיליון פליטים מתוך כ־8 מיליון בסך הכל מחוץ לגבולות המדינה), בנוסף ל־5.6 מיליון עקורים פנימיים.

לנוכח זרם הפליטים וריבוי המגננים שנאלצו לטפל בהם, ממשלות המערב ביצעו שינויים רבים בתחיקה ובמימושה, אשר אפשרו לקלוט יותר פליטים ולסייע לפליטים בתוך אוקראינה, ובכך להקל את הלחץ המידי על קייב. למאמץ הממשלתי במדינות המערב נרתמו גם ארגונים ומתנדבים רבים בחברה האזרחית המערבית¹⁸³.

בקיץ-סתיו 2022 ניסתה רוסיה למנוע מעבר חופשי של אזרחים אוקראינים מאזורים כבושים לאוקראינה, ואף קידמה פינוי כפוי למחצה של תושבים מחרסון לתוך רוסיה, בטרם פונתה העיר. הצהרות רוסיות מ־19 באוקטובר 2022 בדבר הצורך לערוך שינויים באסטרטגיית ההגירה לרוסיה¹⁸⁴ ממחישות כי הבעיות הדמוגרפיות שמעסיקות את מוסקבה ושטחה העצום של רוסיה (המאפשר להניע אזרחים מהחזית אלפי קילומטרים לעומק המדינה) מייצרים הגיונות וכלים ייחודיים לפינוי ולהטמעת אוכלוסייה נכבשת.

פינוי האוכלוסייה מאזורי הקרבות הקל על רוסיה להרחיב תקיפות קינטיות בעלות דיוק סטטיסטי. עם זאת, בחודש הראשון ללחימה הדבר לא סייע משמעותית לצבא רוסיה בכיבוש השטח. ככל שהעברת אוכלוסייה אוקראינית לשטח רוסיה הייתה יעד בפני עצמו, הרוסים הצליחו בכך באופן יחסי. מחנות הסינון ("פילטרציה") שהקימו בשטחים הכבושים אפשרו לרוסים לצמצם את הסיכונים הנובעים מכניסה של המוני פליטים לשטחם. מיליוני אזרחים אוקראינים תושאלו במחנות הסינון (באופן שהניב לשירותי הביטחון הרוסיים מידע מודיעיני מועיל על הלחימה) וזוהו דמויות שנתפסו ברוסיה כמסוכנות, אולם מרבית הפליטים נקלטו בעומק השטח הרוסי. אף כי הפליטים האוקראינים התלוננו על יחס הרשויות הרוסיות, לא התפרסמו דיווחים על בעיות משמעותיות ביציבות הפנים־רוסית בשל קליטת כמות אזרחים כה רבה.

בחלק מהמקרים פינו האוקראינים פליטים לאזורים הסמוכים למרחבי הקרבות, ובכך הותירו אותם כשיקול מאתגר עבור מהלכי הלחימה הרוסיים. כך, מתחילת חודש מרס ועד חודש

¹⁸² Ellen Francis, "Ukraine's Refugee Exodus Tops 4 Million – Nearly 10% of Prewar Population," *The Washington Post*, March 30, 2022. <https://www.washingtonpost.com/world/2022/03/30/ukraine-refugees-4-million-russia-war-un/> [accessed: October 30, 2022].

¹⁸³ Iselin Mulvik and Hanna Siarova, "Research for Regi Committee: Cities and the Ukrainian Refugees," *REGI Committee*, (June 2022), [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_BRI\(2022\)699654](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_BRI(2022)699654) [accessed: February 2, 2023].

¹⁸⁴ "Comment by Nikolai Patrushev Following the Security Council Meeting," *President of Russia*, October 19, 2022. <http://en.kremlin.ru/events/security-council/69635> [accessed: October 30, 2022].

מאי 2022 פונו חלק מאזרחי מריופול הנצורה לעיר זפוריז'יה הסמוכה. הפינוי חייב עצירות במהלכי הקרב הרוסיים, והשאיר במרחב אוכלוסייה שבהמשך הייתה מקשה על הרוסים להתקדם, לו היו מחליטים לממש את איומם לכבוש את זפוריז'יה.

באשר לשימוש בכלי "הנעת אוכלוסייה" לצורך שליטה בשדה הקרב, שני הצדדים יכלו להפיק ממנו הישגים טקטיים ולהקפיא גזרה כדי לאפשר לכוחות הרוסיים התוקפים להתקדם או לסייע לכוחות האוקראיניים להתארגן טוב יותר למגננה. עם זאת, הפעלת כוח רוסי קטן מדי על פני שטחים נרחבים מול כוחות אויב משמעותיים המשולבים באוכלוסייה גדולה לא אפשרה לרוסים לצבור יתרון באמצעות כלי זה. גם עבור הצד האוקראיני שימוש המסדרונות ההומניטריים כלי משלים בלבד במסגרת המאמצים להקשות על הרוסים. במבט רחב יותר, נראה כי הציפייה הרוסית למתקפת בזק גדולה ומסונכרנת בין כוחות תוקפים וכוחות "מקפייא מצב" הייתה בלתי מציאותית; קשה להפוך את השליטה בתנועת אזרחים במרחב לחימה ליתרון לצד התוקף, והיא הייתה יותר בבחינת "מזעור נזקים".

השינויים הדמוגרפיים הנרחבים שרוסיה חוללה במזרח אוקראינה ובדרומה – המלווים על ידי הכחשת קיומה של אומה אוקראינית, קמפיין דה-לגיטימציה המאשים את האוקראינים בנאציזם, רוסיפיקציה כפויה, מסירת ילדים אוקראינים לאימוץ ברוסיה ופרקטיקות רוסיות נוספות האסורות על פי הדין ההומניטרי הבין-לאומי – נתפסים על ידי חלק מן החוקרים ומארגוני זכויות אדם במערב כ**סיהור אתני ורצח עם** נגד העם האוקראיני. טענתם היא כי גם אם רוסיה אינה עוסקת ברצח המוני שיטתי, סך פעולותיה וחתירתה להעלים מאזורים נרחבים אזרחים המאמינים בייחודיות התרבות האוקראינית – שקולות לרצח עם¹⁸⁵.

לסיכום הכלים הצבאיים – חרף העליונות הטכנולוגית הצבאית המערבית שהועמדה לרשות אוקראינה, המגבלות שהטיל המערב על כמות וקטלניות הנשק שסופק לאוקראינה, טוטליות המלחמה, תחרות למידה ודחיקת גבולות המותר במסגרת דיני מלחמה הובילו להתמשכות הלחימה, שמשמעותה המשך פגיעה קשה באוכלוסייה האזרחית באוקראינה.

צבא אוקראינה ויחידות ההגנה המרחבית הגבירו את גמישותם המבצעית בזכות היכולת להיטמע באוכלוסייה האזרחית, ואף זכו ללגיטימציה לכך מן המערב. מנגד, הצורך של צבא רוסיה להקצות כוחות משמעותיים למשימות ויסות תנועת אזרחים אוקראינים העצים את המחסור בכוח אדם למשימות לחימה ואת שחיקת הכוחות.

¹⁸⁵ "Independent Legal Analysis of the Russian Federation's Breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the Duty to Prevent," *New Lines Institute for Strategy and Policy and Raoul Wallenberg Centre for Human Rights*, May 27, 2022. <https://newlinesinstitute.org/an-independent-legal-analysis-of-the-russian-federations-breaches-of-the-genocide-convention-in-ukraine-and-the-duty-to-prevent/> [accessed: October 30, 2022].
Ethan Walton, "Genocide Emergency: Ukraine," *Genocide Watch*, September 4, 2022. <https://www.genocidewatch.com/single-post/country-report-ukraine-1> [accessed: October 30, 2022].

כלי "הנעת האוכלוסייה", שנועד להכביד על המערכת האוקראינית ולהקל על הקשיים שבהם נתקל צבא רוסיה, יצר אפקט הפוך ובלתי מתוכנן: הכביד על הכוחות הרוסיים עצמם ועיכב את התקדמותם בשל העיסוק הרב בניהול תנועות האזרחים. ככל שהרוסים ביקשו להניע אוכלוסייה בקנה מידה גדול כדי להחליש את המערכת האוקראינית, הרי שבטווח הזמן הבינוני הם הצליחו במשימה הטכנית, אך כשלו בתכליתה האסטרטגית. עד כה צבא רוסיה לא הצליח לערער באמצעות הפליטים את כוח העמידה של אוקראינה או של המערב.

מנגד, צמצום אוכלוסייה במרחב "קרב שוחות" עצים צמצם את מספר ההרוגים והפצועים האזרחים, והעניק חופש פעולה רב יותר לכוחות היריבים. בטווח הארוך, אפשר שהמהלכים הרוסיים ישנו משמעותית את הבסיס הדמוגרפי באוקראינה, באופן שעלול לבסס את הטענה כי מדובר בתהליך של טיהור אתני נגד העם האוקראיני. הדבר עשוי לפגוע קשות במוניטין הרוסי בזירה הבין-לאומית, ולעורר פעולה משפטית נגד רוסיה, הנהגתה וחיליה.

הכלים הפוליטיים והדיפלומטיים

תמיכת האוכלוסייה האוקראינית בהנהגת זלנסקי והנכונות לקבל הנהגה פרו-רוסית

אף כי אחד היעדים המרכזיים של מוסקבה ערב המלחמה ובמהלכה היה דה-לגיטימציה להנהגה בקייב ולנשיא זלנסקי בפרט, בראיית הציבור האוקראיני והמערב הרוסים השיגו את ההיפך הגמור. רוסיה ביקשה לערער את הנהגתו של זלנסקי באמצעות לוחמת מידע, חתרנות מדינית ופגיעה קינטית וקיברנטית בכושר המשילות של ממשלתו. בפועל, רוסיה עוררה את הכריזמה המנהיגותית של זלנסקי, ליכדה מאחוריו את הציבור ואת הנהגות המערב, והתניעה את מנגנוני החוסן של החברה האוקראינית. מאמצי הנגד שהפעילה אוקראינה, בכל המישורים שבהם פעלה רוסיה, מסתמנים לפי שעה כעוצמתיים יותר ביחס לסך הכלים הרוסיים.

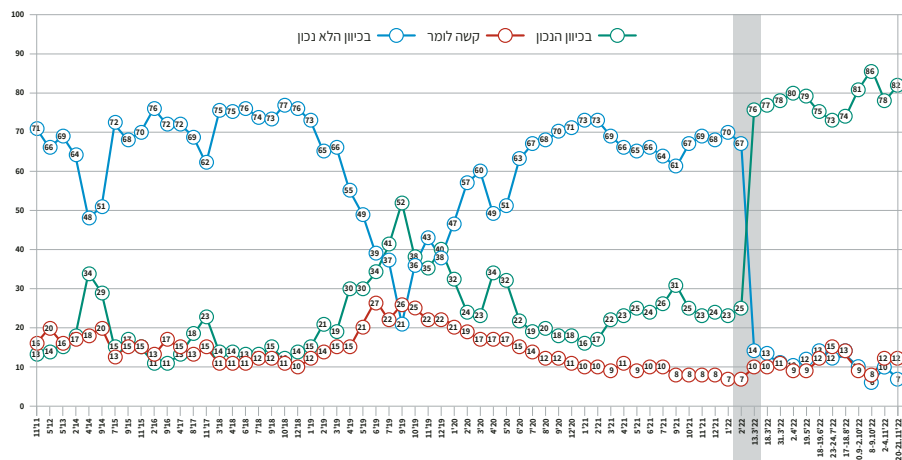
הנשיא זלנסקי, ששיעור האמון בו היה במגמת ירידה עקבית מאז שנת 2019, זכה בעקבות החלטתו שלא לעזוב את קייב וקריאותיו להתנגד לכיבוש הרוסי לתמיכה בשיעור של למעלה מ-90%, אליו לא הגיע מעולם קודם לכן¹⁸⁶. שיעור התמיכה בו היה גבוה בכל האזורים שנסקרו, ובאזורים דוברי הרוסית במזרח ובדרום, שהתמודדו באותם ימים עם התקדמות רוסית מואצת, עמד על 83% אחוזים¹⁸⁷. מעבר לתמיכה האישית בזלנסקי הצביעו הסקרים באוקראינה על תמיכה ציבורית בכל ממדי מדיניותו – החל בתחושה שהמדינה הולכת בכיוון הנכון (היפוך מן המגמות ערב המלחמה), וכלה בתמיכה גורפת בגישתו להידברות עם רוסיה במטרה למצוא פשרה שתוביל לסיום המלחמה¹⁸⁸.

¹⁸⁶ "Public Opinion Survey of Residents of Ukraine March 30 – April 2, 2022," *International Republican Institute*, May 6, 2022. <https://www.iri.org/resources/public-opinion-survey-of-residents-of-ukraine/> [accessed: October 30, 2022], 32.

¹⁸⁷ Ibid, 33.

¹⁸⁸ "National Poll: Ukraine during the War (February 26-27, 2022)," *Rating Group*, February 27, 2022. https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_

האם לדעתך, ככלל, העניינים באוקראינה הולכים בכיוון הנכון או בכיוון הלא-נכון?

סקרי דעת קהל של מכון רייטינג האוקראיני בשנים 2011–2022

ניתן להצביע על כמה גורמים אשר תרמו לאפקטיביות של הפעלת המנהיגות הפוליטית בצד האוקראיני:

א. **בממד הזמן הקריטי, זלנסקי וצוותו גילו מנהיגות כשבחרו להישאר בקייב.** בכך, הם העניקו השראה לציבור האוקראיני בכללותו והשפיעו על המלחמה כולה. בימים הראשונים של הלחימה ממשלות המערב העניקו גיבוי לזלנסקי כ"ברירת מחדל" – האפשרות היחידה שנתפסה כלגיטימית עבורן וביטאה התנגדות למתקפה הרוסית – אף כי רבים במערב הטילו ספק ביכולת העמידה של ממשלתו בפני המתקפה הרוסית.

ב. **היכולת לנהל קמפיין תודעה חדשני ועוצמתי המותאם למאפייני "החזית הדיגיטלית", אשר פנה ישירות וברזמנית לכמה קהלים: הקהל האוקראיני, הקהל המערבי והקהל הרוסי.** הפנייה של זלנסקי נעשתה בערוצים רבים – שיח מנהיגים, פרלמנטים, ארגונים בין-לאומיים, עיתונות מסורתית, רשתות חברתיות, אירועי תרבות ומשחקי ספורט, ובאופן זה הצליח לעצב את המרחב התודעתי בתוך אוקראינה ומחוץ לגבולותיה. למעשה, נוצר אפקט סינרגטי: יכולתו של זלנסקי להפעיל לחץ על הפרלמנטים ועל דעת הקהל במערב הבטיחה תמיכה פוליטית וסיוע משאבי, ובכך חיזקה את מעמדו מבית והגדילה את כוח המיקוח שלו מול רוסיה. התחזקות התמיכה בזלנסקי בקרב הציבור האוקראיני הפכה אותו לנציגם הלגיטימי הבלעדי של האוקראינים בזירה הבין-לאומית. זלנסקי

usloviyah_voyny_26-27_fevralya_2022_goda.html [accessed: October 30, 2022].

ראה גם:

"The Fifth National Poll: Ukraine during the War (March 18, 2022)," *Rating Group*, March 20, 2022. https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/pyatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_18_marta_2022.html [accessed: October 30, 2022].

וצוותו, ששמרו על נוכחות תקשורתית רציפה והתאימו את העברת המסרים לקהלי היעד (התאמת השפה – אנגלית, אוקראינית או רוסית, שימוש בדימויים שהותאמו לקהל הספציפי, יכולות משחק ואלתור), הצליחו לבנות דימוי של אמינות בציבור האוקראיני ובדעת הקהל במערב. פוטין, מנגד, מיעט להופיע, דיבר ברוסית בלבד, השתמש בדימויים שנויים במחלוקת ומובנים בעיקר לקהל הרוסי, והחל את המלחמה עם תדמית של מי ששיקר במשך חודשים בנוגע לכוונה לפלוש לאוקראינה – ומסריו נדחו על ידי הציבור האוקראיני ודעת הקהל במערב.

ג. **קיומה של הנהגה מקומית חזקה, אשר זכתה להעצמה מקיב, העניק רובוסטיות** וכושר הכלת לחצים פוליטיים ברחבי המדינה¹⁸⁹.

ד. **חוסר אטרקטיביות בעיני הציבור האוקראיני של הדמויות שמוסקבה הציגה כחלופה להנהגה לאומית ומקומית, וקריסת התוכניות להפעלת משתפי פעולה אוקראינים.** כך, במקום שבידי הרוסים יהיה "מכפיל כוח" מנהיגותי אשר יוכל להשפיע על הציבור, הם נאלצו להשקיע משאבים כדי לכפות הנהגה חסרת תמיכה ולגיטימציה על ציבור עוין.

דיפלומטיה

בעימות במישור הדיפלומטי בין רוסיה, אוקראינה והמערב, לאחר כישלון המתקפה הראשונית רוסיה ביקשה לתרגם לחץ צבאי להישגים במישור המדיני. אוקראינה שאפה לחזק את עמדתה הדיפלומטית באמצעות גיבוי ציבורי, לגיטימציה בין-לאומית ולחימה משפטית. הן קיבו והן מוסקבה ביקשו להסתייע בהידברות כדי לעצב מהלכים צבאיים בלחימה.

האוכלוסייה האוקראינית הייתה הן מושא להידברות בין רוסיה לבין אוקראינה והמערב (בכל הנוגע לעתיד שטחיה של אוקראינה), והן מקור סמכות עבור ממשל זלנסקי והמערב. התמיכה הציבורית הרחבה אפשרה לזלנסקי לגלות עקשנות ביחס לדרישות אולטימטיביות רוסיות לווייתורים, להתנגד לכל מה שנחשד בקיב כניסיונות מערביים לדחוק בו להתפשר מול דרישות אלו, ולהשפיע על החלטות של ממשלות המערב הנוגעות לאוקראינה.

סקרים שנערכו תוך כדי לחימה אפשרו לקיב לשקף לרוסיה ולמערב כי על אף נכונות העקרונית של הציבור האוקראיני להידברות עם רוסיה, לזלנסקי מנדט מוגבל ביותר לביצוע ויתורים – על הזכות להצטרף לנאט"ו ולאיחוד האירופי, על שלילת הישגות כוחות רוסיים

¹⁸⁹ Romanova, Valentyna, "Ukraine's resilience to Russia's military invasion in the context of the decentralisation reform," *IdeaForum*, Stefan Batory Foundation, 2022. <https://www.batory.org.pl/publikacja/ukraines-resilience-to-russias-military-invasion-in-the-context-of-the-decentralisation-reform/> [accessed: January 1, 2023].

הפגנה מול הקונסוליה הרוסית באיסטנבול, אפריל 2022

בשטח אוקראינה (ולכן גם על מסירת שטח לרוסיה) כחלק מהפסקת אש¹⁹⁰, ועל דומיננטיות השפה האוקראינית לעומת השפה הרוסית¹⁹¹.

המשא ומתן המדיני בין רוסיה ואוקראינה התקדם לעבר הסכמות מסוימות במהלך חודש מרץ 2022, כאשר רבות מעריה הראשיות של אוקראינה היו נתונות תחת מצור צבאי רוסי חלקי, אך לא הבשיל לכדי חתימה על הסכם. הוא גווע לאחר הנסיגה הרוסית מצפון אוקראינה בסוף מרץ–תחילת אפריל 2022, אשר לוותה בחשיפת תוצאות הכיבוש הרוסי מצפון לקייב, בייחוד סביב מה שמכנים האוקראינים "טבח בוצ'ה"¹⁹².

"טבח בוצ'ה" הפך מבחינת האוקראינים לאחד מסמלי אכזריות החיילים הרוסים כלפי אזרחים תחת כיבוש. קייב מינפה אותו הסברתית מול מדינות המערב ורוסיה כדי להתנער מתנאי הפסקת אש משפילים שמוסקבה ניסתה להכתיב לה. בכך, פגיעה בלתי מידתית באזרחים על ידי צבא רוסיה חיבלה בעמדת המיקוח של מוסקבה במשא ומתן המדיני להסדר סיום

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ "The Sixth National Poll: The Language Issue in Ukraine (March 19th, 2022)," *Rating Group*, March 25, 2022. https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html [accessed: October 30, 2022].

¹⁹² לאחר נסיגת הכוחות הרוסיים מהעיירה בוצ'ה (צפונית-מערבית לקייב), שהייתה תחת כיבוש רוסי בחודש הראשון למלחמה, התגלו בה מאות הרוגים. בימים שלאחר הנסיגה אוקראינה הציגה לעולם את מראות הכיבוש הרוסי, והעבירה סיורים למנהיגים מערביים. אוקראינה והתקשורת העולמית עסקו באינטנסיביות בחקירת הפשעים שהחיילים הרוסים ביצעו בעיירה ובפרסומם.

המלחמה, העניקה לממשל זלנסקי נתיב מילוט מלחצים והקשתה על ממשלות המערב ללחוץ על אוקראינה. קייב המשיכה לחשוף את זוועות הכיבוש הרוסי בכל פעם ששוחרר שטח חדש, כדי לשמר חופש פעולה מדיני מפני לחץ להתפטר¹⁹³.

ניתן להעריך כי התפקוד הלקוי של צבא רוסיה בשדה הקרב בחודש הראשון למלחמה הוביל לכך שערוך המשא ומתן שכוונו הרוסים עם אוקראינה החל להיתפס במוסקבה כמנגנון משמעותי להשגת המטרות האסטרטגיות של המלחמה. העיד על כך העיסוק הרב של הקרמלין במשא ומתן בהצהרות פומביות ובשיח עם מנהיגים זרים במהלך חודש מרס. ואולם ככל שהתבררו הקשיים הרוסיים במישור הצבאי, כך נחלשה עמדת המיקוח המדינית דיפלומטית של רוסיה. ההצהרות הרוסיות בדבר רצון בהידברות התפוגגו במהלך הקיץ, כאשר נדמה היה שצבא רוסיה מצליח לכבוש באיטיות שטח אוקראיני.

התבוסה הרוסית מול מתקפת הנגד האוקראינית בסתיו 2022 הובילה להצהרות מחודשות של מוסקבה על מוכנות להידברות (בד בבד עם תקיפת תשתית האנרגיה האוקראינית), אך הדבר הוצג על ידי קייב כתכסיס שנועד לעצור את צבא אוקראינה בעיצומה של תנופת הישגים צבאיים. באוקטובר-נובמבר 2022 ניכרו סימנים כי המערב מעוניין בכך שאוקראינה תתחיל לגשש לגבי הידברות עם מוסקבה, אולם ממשל זלנסקי דחה בתוקף כל אפשרות לכך¹⁹⁴. ההתנגדות הציבורית הגורפת באוקראינה להידברות עם מוסקבה¹⁹⁵ סייעה לקייב להתנגד למה שנתפס כלחץ מערבי.

התעקשותה של אוקראינה לדון באותו ערוץ דיפלומטי הן בהפסקת אש ובהסדרים מדיניים סביב המלחמה בכללותה והן בסוגיות ההומניטריות "השוטפות" שנגעו לניהול הלחימה, העניקה לקייב כוח מיקוח משופר מול מוסקבה. האוקראינים כפו על הרוסים דיון דיפלומטי אודות מצב האוכלוסייה באזורי הקרבות, כינון מסדרונות הומניטריים להזרמת סיוע ולפינוי האוכלוסייה, חילופי שבויים וגורל לוחמי חטיבת "אזוב" שהיו נצורים במשך כשלושה חודשים במריופול (נכנעו לרוסים כחלק מהסדר שפרטיו לא פורסמו, ולבסוף השתלבו בעסקאות חילופי אסירים) ועסקת ייצוא הדגנים מאוקראינה, בתיווך תורכיה והאום.

¹⁹³ Ryan Missy, John Hudson and Paul Sonne, "U.S. privately asks Ukraine to show it's open to negotiate with Russia," *Washington Post*, November 5, 2022. <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/11/05/ukraine-russia-peace-negotiations/> [accessed: December 31, 2022].

¹⁹⁴ Eliot A. Cohen, "Cut the Baloney Realism: Russia's war on Ukraine need not end in negotiation," *The Atlantic*, November 21, 2022. <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2022/11/russia-ukraine-negotiations-mark-milley/672198/> [accessed: November 26, 2022].

¹⁹⁵ Natali Liu, "Poll Shows Ukrainians Resolved to Fight Until Victory," *VOA*, October 19, 2022. <https://www.voanews.com/a/poll-shows-ukrainians-resolved-to-fight-until-victory/6796951.html> [accessed: November 26, 2022].

יעילותו של הכלי הדיפלומטי במסגרת המלחמה הייתה תלויה בכמה גורמים:

א. היכולת להעמיד "כוח צבאי" מאחורי הדיפלומטיה – לאורך העימות ניכר כי הצד שנתפס כחלש יותר מבחינה צבאית ניסה להגדיל את משקל מאמציו הדיפלומטיים לעומת מאמציו הקינטיים. בשנת 2022 הצדדים לא הצליחו להגיע להסדר לסיום הלחימה, שכן שניהם המשיכו להאמין ביכולתם להביס אסטרטגית את הצד האחר בשדה הקרב, מחוץ לשולחן המשא ומתן.

ב. שיקוף פומבי (באמצעות סקרים) של הגיבוי הציבורי שניתן לממשלת אוקראינה בנוגע למהלכים המדיניים והצבאיים במלחמה – העניק לקייב דרגות חופש פוליטיות דיפלומטיות נוספות במאמץ לחייב את הממשלות במערב לעמוד מאחורי ההבטחה כי רק האוקראינים יחליטו על גורלם. הדבר גם הכשיל, לפי שעה, את המאמצים הרוסיים לכפות הסדרי כניעה משפילים עבור האוקראינים באמצעות ערוצים דיפלומטיים חשאיים.

ג. היכולת לבנות קואליציה דיפלומטית – ההחלטות הקולקטיביות של המחנה המערבי והצבעות בעצרת הכללית של האו"ם מעידות על כך שקייב הצליחה, בין היתר בזכות פעילותה של החברה האוקראינית ב"חזית הדיגיטלית", לרתום מאחוריה קואליציה רחבה יותר, אשר פעלה לקידום האינטרסים שלה. רוסיה, מצדה, הצליחה לצמצם את המאמצים לבודדה באמצעות מנגנון דיפלומטי מיומן. בעוד שהדיפלומטיה המערבית שימשה מכפיל כוח עבור אוקראינה, רוסיה נאלצה במידה רבה להסתמך על עצמה.

ד. היכולת לחבר את ערוצי ההידברות עבור נושאי הסכמה נפרדים – שני הצדדים הביאו אל אותו ערוץ הידברות הן את הסוגיות ההומניטריות והן את הסוגיות הצבאיות-מדיניות, כדי להגביר את כוח המיקוח בכל אחת מהן. עם זאת, בלא שינוי בתמונת הלחימה, הצדדים הצליחו להגיע להסכמות רק בנושאים נקודתיים, בעיקר במישור ההומניטרי.

לוחמה משפטית

קייב רתמה את האוכלוסייה (בשיתוף ממשלות זרות וארגונים בין-לאומיים) לתיעוד פשעי מלחמה במסגרת העימות, כחלק ממאמץ ליזום משפט נגד הצד הרוסי בערכאה בין-לאומית. המענה הרוסי לכך כלל הכחשה גורפת, האשמת האוקראינים בפשעי מלחמה, הצדקת החרیגה הרוסית מעקרונות המשפט ההומניטרי הבין-לאומי על ידי האשמת האזרחים האוקראינים במעורבות בלחימה, קמפיין המדגיש את ההפרות של הכוחות המזוינים האוקראיניים והגדרת התשתיות האזרחיות האוקראיניות כתומכות במאמץ הלחימה הלאומי. בנוסף, רוסיה דבקה במדיניות כללית של שלילת סמכות השיפוט האוניברסלית.

לפי שעה לא נראה כי מהלכים אוקראיניים אלה השפיעו משמעותית על הדינמיקה של הלחימה. יש להתאזר בסבלנות לצורך הבנת השלכותיהם ארוכות הטווח. העובדה, כי שמונה שנים חלפו עד שניתן גזר דין במשפט האחריות הרוסית להפלת מטוס הנוסעים המלזי בשנת 2014, כשהאשמים הרוסים נותרו חופשיים, עלולה להיתפס על ידי הצד הרוסי

כעדות לחולשת כלי הלחימה המשפטית¹⁹⁶. עם זאת, בניית "תיקי הפללה" משפטיים נגד רוסיה בסוגיות הדין ההומניטרי הבין-לאומי סייעה לאוקראינה לתחזק את מאמץ הדה-לגיטימציה והבידוד המדיני כלפי מוסקבה.

לסיכום הכלים המדיניים, הגיבוי הציבורי סייע לממשלת אוקראינה לעמוד בלחצים דיפלומטיים רוסיים הן לגבי הסדר לסיום הלחימה והן בסוגיות הומניטריות שוטפות. הפגיעה הרוסית המתרחבת באוכלוסייה סייעה לאוקראינה לרתום את המערב לבניית לגיטימציה בין-לאומית למהלכיה, ו"טבח בוצ'ה" אפשר לה להיחלץ מהסדרים מדיניים לא נוחים. תדמית של חולשה צבאית רוסית פגעה בכוח המיקוח הדיפלומטי של מוסקבה. לשליטה האוקראינית בכישורים ובטכנולוגיות הנחוצים למאבק ב"חזית הדיגיטלית" היה משקל גדול בכך שידה של המנהיגות האוקראינית במלחמה הייתה על העליונה. הכישלון הרוסי למצוא שפה משותפת עם הציבור האוקראיני ולהציע לו הנהגה חלופית אטרקטיבית הותיר את הבמה כולה לזלנסקי, וחיזק את תדמיתו כ"גיבור חיובי", בהשוואה ל"אנטי-גיבור" פוטין. אוקראינה הצליחה במידה רבה לגרום לדיפלומטיה המערבית לעבוד עבורה, בעוד שהדיפלומטיה הרוסית נאלצה לפעול לבדה כדי לשחוק את מאמצי הבידוד המדיני מצד המערב. לפי שעה, הלחימה המשפטית האוקראינית והמערבית אינה מצליחה להשפיע על התנהלותה של רוסיה בשדה הקרב.

הכלים הכלכליים

המאמץ הרוסי לשבש את יכולתה של הממשלה למלא פונקציות אזרחיות (באמצעות כיבוש שטחים, פגיעה בתשתית הכלכלית הלאומית, שיתוק שירותי המדינה ותקיפה בסייבר) הצליח להסב נזק כלכלי ניכר למשק האוקראיני ולפגוע בתפקוד הממשלה, אך לא הוביל לאובדן אמון הציבור בה. ראשית, הגיבוי מצד המערב העניק לקייב אמצעים להגיש לאזרחים שירותים מינימליים ולקזז חלק מהפגיעה הרוסית (למשל בהגנת סייבר).

שנית, הממשל והחברה האזרחית האוקראיניים התארגנו בתצורה של משק לשעת חירום (מודל מקרו-כלכלי מעודכן לחירום, הזרמה שיטתית של ציוד הומניטרי לאזורי הקרבות, המשך תפקוד השלטון המקומי), אשר אפשרה תפקוד לאורך זמן. שלישית, נראה כי לנוכח מצב החירום חל תיאום ציפיות מחודש בין הציבור לבין הממשלה באשר לירידה בהיקף השירות הממשלתי ולירידה בהיקף השירותים הפרקטיים שרוסיה ניסתה לשבש, לעומת חשיבות

¹⁹⁶ Henry Ridgewell, "3 Convicted as Court Finds Rebels Shot Down Malaysian Airliner With Russian Missile," *Voice of America*, November 17, 2022. <https://www.voanews.com/a/dutch-court-sentences-3-to-life-in-prison-for-2014-downing-of-mh17/6838657.html> [accessed: November 26, 2022].

הפעילות הצבאית־מדינית. אמונתו של הציבור האוקראיני בכך שהממשלה מובילה את המדינה לכיוון הנכון (שביעות רצון של 86%)¹⁹⁷ היא ביטוי מובהק לכישלון הרוסי במישור זה.

באשר ליעילות הכלים הרוסיים להעצמת הלחץ הכלכלי, אלמלא קיבלה אוקראינה בעשורים האחרונים חבילת סיוע פיננסי חסרת תקדים מן המערב, לא הייתה יכולה לתפקד באותה מידה של "נורמליות", מבחינת האזרח, כפי שתפקדה עד כה. תקיפת תשתיות האנרגיה האוקראיניות לקראת חורף 2022–2023 שיבשה קשות את יכולות התפקוד של האזרחים ושל המשק האוקראיני, ולפי שעה לא ברור לאן תוביל; אם ייפתח בחודשים הקרובים ערוץ הידברות בין מוסקבה לקייב, הדבר יעיד כי הלחץ הכלכלי השיג את מטרותו. מן הצד הרוסי, דחיקת גבול הלגיטימיות בשל פגיעת רוחב בתשתית אנרגיה קריטית עלולה לגרור סנקציות חמורות יותר נגד רוסיה, ולהכשיר בעיני האוקראינים תקיפות חבלה דומות של תשתיות בשטח רוסיה.

ניתן לשער כי **יעילותם של לחצים כלכליים תלויה בממד הזמן**. ככל שהעזוץ הכלכלי חד יותר, כך קשה יותר לבצע התאמות. עם זאת, בפועל, הלחצים הכלכליים שהפעילה רוסיה העניקו לאוקראינים זמן לביצוע התאמות. הלחצים הרוסיים הכלכליים שקדמו למלחמה היו מדורגים והתפרסו על פני שנים. התמשכות הלחימה מעבר לשנת 2022 העניקה אף היא זמן להתאמות. אפילו המאמץ הרוסי לפגוע בתשתית האנרגיה האוקראינית התבצע בסבבים נפרס על פני חודשים, ייתכן בשל "צווארי בקבוק" בצד הרוסי – מיעוט הטילים הזמינים והצורך לתכנן את מסלוליהם של טילי השייט¹⁹⁸ ושל החימושים האוטונומיים מתוצרת איראן.

אפקטיביות כלי הסייבר הרוסיים – על אף שבוצעו תקיפות קיברנטיות רבות ביותר נגד אוקראינה במהלך המלחמה, אלו לא הצליחו לערער את תדמית המשילות של הממשלה האוקראינית. הדבר נבע בראש ובראשונה מאובדן ההפתעה שבהפעלת כלים אלה, לאחר 8 שנים של תקיפות סייבר נגד תשתית אזרחית באוקראינה; ממוכנות של מערך הגנת הסייבר האוקראיני להדוף מתקפות, בסיוע ארגונים ביטחוניים ותאגידים בין־לאומיים במערב אשר העמידו לרשות אוקראינה את המיומנות הטכנולוגיות המיטבית בתחום; ומאפקט "היבלעות" של שיבושי הסייבר בהשוואה לפעילות הקינטית.

מן הצד האוקראיני, **היערכות מוקדמת עם תשתית תחקית וארגונית של משק לשעת חירום, לרבות ברמת השלטון המקומי, והענקת מרחב פעולה לחברה האזרחית תרמו משמעותית ליכולת להכיל את הלחצים הרוסיים** ולחלק סיוע הומניטרי מערבי. מובן

¹⁹⁷ "Eighteenth National Poll: Attitude of Ukrainians towards Foreign Countries (October 8-9, 2022)," Rating Group, October 24, 2022. https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/v_s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_stavlennya_ukra_nc_v_do_nozemnih_kra_n_8-9_zhovtnya_2022.html [accessed: October 30, 2022].

¹⁹⁸ Christo Grozev, "The Remote Control Killers Behind Russia's Cruise Missile Strikes on Ukraine," Bellingcat, October 24, 2022. <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2022/10/24/the-remote-control-killers-behind-russias-cruise-missile-strikes-on-ukraine/> [accessed: October 30, 2022].

שההיערכות האוקראינית המוקדמת יכולה הייתה להיות טובה בהרבה, ואלמלא הסיוע המערבי המסיבי והשיפור שהושג תוך כדי הלחימה, אפשר שההכנות שנעשו היו בלתי מספקות. המענה האוקראיני-מערבי לתקיפת תשתית האנרגיה במישור האזרחי הוא רכש נרחב של גנרטורים מקומיים והקמת "מרכזי חוסן" (אלפי נקודות ברחבי המדינה שבהן ניתן לשהות זמן קצר בעת ניתוק החשמל ולקבל שירותים בסיסיים – להתחמם, לשתות משקה חם, לטעון טלפון סלולרי, לקבל גישה לאינטרנט, להצטייד בתרופות ולשהות עם פעוטות)¹⁹⁹. במישור הצבאי המענה הוא האצת הסיוע הצבאי לשיפור הגנה אווירית על תשתיות. במהלך שנת 2023 יתברר האם חבילת צעדים זו סיפקה מענה אפקטיבי.

גייסות אזרחיים בשוחות הווירטואליות של ה"חזית הדיגיטלית"

הצד האוקראיני התארגן מערכתית מהר וטוב יותר מהצד הרוסי כדי לנצל את יתרונות הטכנולוגיה הדיגיטלית לשיפור החוסן הלאומי ולהשגת יתרונות בלחימה בתחום הלגיטימציה. ציבור מגובש המתנגד למהלכי הכיבוש הרוסיים, "חמוש" בטלפונים סלולריים וברשתות חברתיות ורגיל לפעול באופן מבוזר, הפך לנכס שממשלת אוקראינה נדרשה לרתום לצרכיה כדי להצליח בלחימה.

אסמולוב מנסה להסביר מדוע דווקא באוקראינה נוצרו נסיבות אופטימליות לפעילות מתנדבים ב"חזית הדיגיטלית". מחקרו מציע כי בראיית המתנדבים באוקראינה התלכדו שלושה תנאים: תחושה שפסיביות מסוכנת יותר ממעורבות בלחימה, הערכה שהמדינה מתקשה למלא פונקציות בכלים ממסדיים אזרחיים או צבאיים, וזמינות כלים בידי המתנדב למלא פונקציות כאלה²⁰⁰. ניתן לשער שהלחץ הרוסי על האוכלוסייה, בייחוד לאחר תחילת הפלישה, וערעור מתמשך של פעילות ממשלת אוקראינה חיזקו את התנאים הללו עבור מיליוני אוקראינים ודחפו אותם לנצל את הכלים הזמינים להם לטובת מאבק משותף עם הממשלה.

ממשלת אוקראינה הצליחה לייצר מסגרות שרתמו את הלהט ההתנדבותי הזה, בתוך אוקראינה ובקרב הפליטים והמתנדבים בחברה האזרחית המערבית, לקשור אותו לפעילות הממסדית ולנסות לווסתו. לצד ההישגים ניתן לזהות גם קשיי שליטה במתנדבים, שאינם נתונים למרות של מסגרת ממסדית ועלולים לפעול באופן מסוכן ובלתי מרוסן, בעוד שהממשלה היא זו שתישא בתוצאות. למשל, תקיפת סייבר על ידי אקטיביסטים פצחנים יכולה לעורר מתקפות נגד לא רצויות²⁰¹, ומתנדבים המנווטים רחפנים חמושים לעבר

¹⁹⁹ "Punkt Nezlamnosti Пункт Незламності," [Official Ukrainian Government Site of Points of Invincibility]. <https://nezlamnist.gov.ua/> [accessed: December 30, 2022].

²⁰⁰ Asmolov, "The Transformation of Participatory Warfare: The Role of Narratives in Connective Mobilization in the Russia–Ukraine War," 35.

²⁰¹ Elisabeth Braw, "Ukraine's Digital Fight Goes Global: The Risks of a Self-Directed, Volunteer Army of Hackers," *War on the Rocks*, May 2, 2022. <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-05-02/ukraines-digital-fight-goes-global> [accessed: December 31, 2022].

מטרות עלולים לפגוע באזרחים או לפגוע במטרות לא רצויות מבחינת המדינה. מעורבות מתנדבים ב"חזית הדיגיטלית" היא בשלב זה תעלומה מבחינת הדין ההומניטרי הבין-לאומי, באופן שעלול להצדיק פגיעה בלתי בררנית בהם, ללא קשר לעומק מעורבותם בלחימה. כך, למשל, האם צילום תמונה של כוחות רוסיים והעלאתה לרשת חברתית מגדירים את האזרח שעשה זאת כ"מעורב בלחימה"²⁰²?

בשבועות הראשונים ללחימה (אך גם מאוחר יותר) התקשו הרוסים לשנות את תדמיתם השלילית בעיני הציבור האוקראיני. הכנת הציבור על ידי הממשלה לפני המלחמה וצעדי חירום שננקטו במהלכה חיסנו, במידה רבה, את האוקראינים מפני השפעה תודעתית רוסית, וסיפקו להם מקורות מידע חלופיים לאלה הרוסיים. למעלה מ-60% מהציבור האוקראיני העידו בחודש מרס 2022 כי מקור החדשות המרכזי עבורם הוא רשתות טלוויזיה אוקראיניות ממלכתיות (ולאחר מכן ערוצי חדשות אינטרנטיים – 47%, וערוצי טלגרם או מסנג'ר – 42%). איחוד ערוצי טלוויזיה לצורך שידורים משותפים מטעם הממשלה, לצד יצירת רשתות מסרים ומידע באפיקים נוספים, תרמו לתקשורת ישירה של קיב עם כלל האזרחים. הרשתות החברתיות יצרו גם ערוץ משוב חוזר מן הציבור לממשלה²⁰³. ההגבלות שהטילו חברות טכנולוגיה וממשלות במערב על מערך הפצת מסרי תודעה רוסיים בעולם עשויות היו לתמוך גם בהחלשת השפעתם בתוך אוקראינה.

לא ברור האם מהלכי התודעה הרוסיים היו אפקטיביים אפילו מול פלח דוברי הרוסית במזרח אוקראינה ובדרומה, אשר אמור היה להיות כר נוח יותר לקליטת המסרים הרוסיים בשל תסכול מהממשל בקיב או סלידה מהלאומיות האוקראינית. זאת, בשל כשלים מוקדמים (עוד משנת 2014) בקמפינים רוסיים שנועדו לקדם בניית זהות רוסית בקרב ציבור זה²⁰⁴. ייתכן שהייתה לכך השפעה רבה יותר במרחבים כבושים שאותם הצליחו הרוסים לבדוד ממערכת התקשורת האוקראינית, בשל היעדר מידע חלופי. פלח האוכלוסייה שאימץ את המסרים הרוסיים כפי שהם קטן בהרבה מכפי שציפו הרוסים, וחלק הארי שלו מצוי כעת בתוך רוסיה או בשטחים שכבשה באוקראינה.

נדמה כי הישג חשוב בלחימת התודעה הרוסית היה בקרב הציבור הרוסי מבית, שבפניו הוצגה תדמית חיובית לצבא רוסיה בהקשרי אינטראקציה עם האוכלוסייה האוקראינית, כחלק מקמפיין רחב יותר שנועד לרתום את הציבור הרוסי למטרות המלחמה של הקרמלין.

²⁰² Stephen Biddle, "Ukraine and the Future of the Offensive Maneuver," *War on the Rocks*, November 22, 2022. <https://warontherocks.com/2022/11/ukraine-and-the-future-of-offensive-maneuver/> [accessed November 22, 2022].

²⁰³ "The Sixth National Poll: The Language Issue in Ukraine (March 19th, 2022)".

²⁰⁴ Jon Roozenbeek, "Media and Identity in Wartime Donbas, 2014-2017" (Dissertation, Cambridge University Press, 2022). https://www.cam.ac.uk/sites/www.cam.ac.uk/files/jon_roozenbeek_-_media_and_identity_in_wartime_donbas_2014-2017.pdf [accessed February 2, 2023].

Catherine Belton and Greg Miller, "Russia's Spies Misread Ukraine and Mised Kremlin as War Loomed."

צבא רוסיה הוצג ככזה הפועל באופן יעיל, מקצועי, אצילי ומחבק ביחס לאזרחים, זוכה להערכה מצד אזרחים רגילים ש"שוחררו" ופועל נגד אלמנטים "נאציים" באוכלוסייה. השיח המקטב של מערך לוחמת התודעה הרוסי המציג את השלטון באוקראינה כ"משטר נאצי" ואת האזרחים כ"חשודים כנאצים", יחד עם שיעור הנפגעים הגבוה בצבא רוסיה וזליגת הלחימה לפאתיה הדרומיים של רוסיה ולאזורים המסופחים החדשים – כל אלה מצדיקים בעיני מרבית הציבור הרוסי את הפגיעה באזרחים אוקראינים.

בנוסף, מערך לוחמת התודעה הרוסי מסביר לציבור כי הצבא הרוסי מתמודד עם פרובוקציות ועם מאמצי דה-לגיטימציה מצד התקשורת האוקראינית והתקשורת המערבית. אין מדובר בשכנוע מלא של דעת הקהל הרוסית באמצעות מסרי תעמולה, כי אם בחלק ממכלול אמצעי דיכוי שהפעיל משטר פוטין לצורך שליטה בציבור הרוסי. ההסכמה עם הנרטיבים של המשטר בנוגע למלחמה ולהתנהלות מול האוכלוסייה האוקראינית משתנה לפי גיל ומרחב (מבוגרים ותושבי אזורי ספר מאמצים אותם יותר), ונוטה יותר להשלמה עם מדיניות הממשל מאשר לתמיכה מלאה.²⁰⁵ לאורך זמן גם הציבור הרוסי ביקש להתרחק מערוצי התעמולה הרשמיים לטובת מקורות מידע חוץ ממסדיים – בלוגרים צבאיים²⁰⁶, אולם הממשל הרוסי מגביר את מאמציו כדי למשטר גם אותם.²⁰⁷

בזירה הבין-לאומית רוסיה פעלה באופן שונה מול הממשלות והציבור שבמערב לעומת אלה שב"דרום הגלובלי". ערב המלחמה ביקשו הרוסים לבסס מול ממשלות המערב "קזוס בלי". הם לא ניסו לבנות הסברה אפקטיבית שתכליתה לשכנע את ממשלות המערב, אלא לייצר נרטיב היסטורי שיעניק לגיטימציה לפלישה לאוקראינה ויספק טיעונים בידי נציגי רוסיה בפורומים בין-לאומיים. העמדה הניטרלית מצד סין, הודו, מרבית מדינות המזרח התיכון

²⁰⁵ Denis Volkov and Andrei Kolesnikov, "My Country, Right or Wrong: Russian Public Opinion on Ukraine," *Carnegie Endowment for International Peace*, September 7, 2022. <https://carnegieendowment.org/2022/09/07/my-country-right-or-wrong-russian-public-opinion-on-ukraine-pub-87803> [accessed: October 30, 2022].

"Šok, Somnienie i Molčanie. Rossijane i Ih Mysli o Vojne v Ukraine Шок, Сомнение и Молчание. Россияне и Их Мысли о Войне в Украине," [Shock, doubt, and silence. Russians and their thoughts about the war in Ukraine], *Radio Svoboda Radio Svoboda*, September 12, 2022. <https://www.svoboda.org/a/shok-somnienie-i-molchanie-rossiyane-i-voyna-v-ukraine/32028600.html> [accessed: October 30, 2022].

²⁰⁶ James Beardsworth, "Explainer: Who Are Russia's pro-War Bloggers and Why Are They Important?," *The Moscow Times*, November 4, 2022. <https://www.themoscowtimes.com/2022/09/14/explainer-who-are-russias-pro-war-bloggers-and-why-are-they-important-a78793> [accessed: October 30, 2022].

"On Russian Television, Propaganda Is Becoming Less and Less Popular," *Le Monde*, August 28, 2022. https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/08/28/on-russian-television-propaganda-is-becoming-less-and-less-popular_5995022_4.html [accessed: October 30, 2022].

²⁰⁷ Riley Bailey, Kateryna Stepanenko, George Barros, Madison Williams, and Frederick W. Kagan, "Russian Offensive Campaign Assessment, December 27".

ואפריקה מעידה על הצלחה גדולה מבחינת רוסיה²⁰⁸. צוותו של זלנסקי ניסה לפעול גם מול מדינות הדרום הגלובלי, אך לא זכה שם לקהל אוהד: הממשלות ראו לנגד עיניהן אינטרסים פרטיקולריים, ולא התרגשו מפגיעה באזרחים או מהפרות זכויות אדם.

הזרם המרכזי במערב, ממשלות וציבור, הושפע באופן מוגבל ביותר מנרטיבים רוסיים ביחס לאוכלוסייה האוקראינית. זאת, עקב חוסר אמון בסיסי כלפי מסרים רוסיים, אשר נבנה לאורך שנים לפני הפלישה; מהלכים צבאיים, פוליטיים וכלכליים בוטים מצד רוסיה, אשר פגעו בציבורים במערב לאחר תחילת המלחמה; ופעילות פרו־אקטיבית של גופי ביטחון, חברות רב־לאומיות והחברה האזרחית במערב נגד השפעה תודעתית רוסית.

הנרטיבים הרוסיים חלחלו ביתר קלות לשוליים (ימניים ושמאליים) של המערכות הפוליטיות המערביות – קהלים שמגנוני התעמולה הרוסיים טיפחו בהם קולות אוהדים שנים רבות טרם המלחמה. זאת, תוך ניצול פתיחותם העקרונית לתיאוריות קונספירציה ולמידע המשמיץ ממשלות מכהנות, החשש מפני הצפה של פליטים והחשש ממשבר כלכלי ממושך. על אף הדאגה מכך שהשוליים הללו יתרחבו ויביאו לשינוי במדיניות המערב כלפי רוסיה וללחץ על אוקראינה, הדבר טרם קרה. ואולם, דינמיקה זו הובילה לכך שהסנקציות המערביות על רוסיה היו מפוזרות ומושהות, באופן שאפשר לה להתאים את עצמה, ולצמצם נזק כלכלי²⁰⁹. התמשכות המלחמה מחזקת את ההתנגדות לתמיכה באוקראינה הן בקרב השמרנים בארצות הברית והן בקרב גורמים שמרניים באירופה, וזו עלולה להקשות בהמשך על העברת סיוע מערבי משמעותי נוסף לאוקראינה לטובת הלחימה.

פעילות התודעה הרוסית במדינות הדרום הגלובלי, אשר נועדה לשמרן בעמדה עמומה ביחס למלחמה, זכתה להישגים יחסיים, בייחוד בחודשי המלחמה הראשונים. לוחמת המידע הרוסית נתקלה במאמצי נגד מוגבלים. ממשלות ומובילי דעה יכלו למצוא במסרי תודעה רוסיים תימוכין לכך שאינם חייבים לבחור צד בין רוסיה לבין המערב, או לכך שהמערב נושא באחריות למשבר ולהתארכותו.

עם זאת, ככל שהמלחמה התמשכה, נדמה שגם במרחב זה נשחקו ההישגים הרוסיים. סקר בין־לאומי רחב שבוצע ביולי–אוגוסט 2022 הצביע על כך שהמלחמה באוקראינה נתפסת כבעיה פחות אקוטית במדינות הדרום הגלובלי לעומת העולם המערבי. 49% מהמשיבים בדרום אפריקה, 54% מהמשיבים בניגריה ו־56% מהמשיבים בהודו סברו כי יש הצדקה לכך שרוסיה דורשת השפעה רבה יותר על קייב. עם זאת, גם במדינות חיוביות בגישתן

²⁰⁸ Angela Stent, "The West vs. the Rest," *Foreign Policy*, May 2, 2022. <https://foreignpolicy.com/2022/05/02/ukraine-russia-war-un-vote-condemn-global-response/> [accessed: October 30, 2022].

²⁰⁹ Sergey Aleksashenko, "The Dust has Settled. The Russian Economy and Sanctions: Who's Who?," *Free Russia Foundation*, November 4, 2022. <https://www.4freerussia.org/the-dust-has-settled-the-russian-economy-and-sanctions-whos-who/> [accessed: November 20, 2022].

כלפי רוסיה הובעה תמיכה בנסיגה רוסית מלאה מכל השטחים שכבשה באוקראינה כנתיב מועדף לסיום המלחמה (למשל, 71% מהמשיבים הניגרים או 59% מהמשיבים היהודים)²¹⁰.

את האפקטיביות של כלי לוחמת המידע ב"חזית הדיגיטלית" ניתן לחלק לשלושה מרכיבים:

א. **טכנולוגיה** – נדמה כי בזכות למידת השיטות הרוסיות ושיתוף הפעולה עם מדינות המערב, עם התאגידים הטכנולוגיים המערביים המובילים ועם פעילים מהחברה האזרחית האוקראינית והמערבית, מיומנותה התקשורתית הטכנולוגית של אוקראינה הייתה ברמה טובה מזו של רוסיה.

ב. **ערוצי הפצת מידע** – ממשלת אוקראינה הצליחה לשכלל את ערוצי ההשפעה שלה מול הקהל האוקראיני ומול המערב, תוך דחיקת הערוצים הרוסיים מ"מרחב המידע" האוקראיני. מנגד, רוסיה הצליחה לנצל את שליטתה בקהל הרוסי, ולצמצם את חשיפתו לערוצי מידע אוקראיניים ומערביים. שנים ארוכות של השקעה בערוצי הפצת מסרים במדינות הדרום הגלובלי ובשוליים הפוליטיים הקיצוניים במערב העניקו לרוסיה יתרון מולם, בעוד שאוקראינה וממשלות המערב התקשו להגיע לקהלים אלה.

ג. **תוכן משכנע** – הרוסים כשלו לחלוטין בתחרות עם אוקראינה על יצירת תוכן משכנע עבור הציבור האוקראיני והזרם המרכזי במערב. לעומת זאת, הניסיון שצברה רוסיה עם הקהל הרוסי מבית, עם השוליים הקיצוניים במערב ועם מדינות הדרום הגלובלי אפשר לה לייצר מסרים מותאמים עבורם. בהקשר זה, היעדים הרוסיים ביחס ללוחמת מידע היו שאפתניים מדי ואף בלתי ניתנים להשגה – לנסות לשנות תוך פרק זמן קצר תפיסות יסוד מושרשות בציבור האוקראיני בנוגע לזהותו הלאומית, בנסיבות של תוקפנות צבאית. המסרים הרוסיים אל הקהל הרוסי, אשר עשו דמוניזציה לאוקראינים, חלחלו לסביבה התקשורתית האוקראינית והפריעו לקדם את יעדיה של מוסקבה.

לסיכום כלי לוחמת המידע ב"חזית הדיגיטלית", ניתן לומר בהכללה כי בניסיון לעצב את הנרטיב אודות היחס הרוסי לאוכלוסייה האוקראינית במלחמה, אוקראינה הצליחה לשלוט בשיח הציבורי, להציג את רוסיה כברוטלית כלפי האזרחים ולהשפיע על ממשלות במערב, בעוד שרוסיה כשלה בזירה זו (ואולי אף ויתרה עליה) והתמקדה בקהל הרוסי, במדינות הדרום הגלובלי ובשוליים הפוליטיים במערב, זירות שבהן נחלה הישגים משמעותיים באופן יחסי. בעוד שהרוסים הצליחו לייצר מגוון רחב של ערוצי מידע, הם התקשו לייצר תוכן משכנע עבור הציבור האוקראיני, בפרט ביחס ליעדים הבלתי אפשריים שהציבו לעצמם. מנגד, ממשלת אוקראינה הצליחה מול הקהל האוקראיני והמערבי הן בטכנולוגיות מידע, הן בערוצי הפצה והן בערוצי תוכן משכנעים, יצירתיים ואטרקטיביים.

²¹⁰ "Fault Lines: Global Perspectives on a World in Crisis," *Open Society Foundations*, September 2022. <https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/1774bddf-31ff-4e79-88fd-813399017c45/fault-lines-global-perspectives-on-a-world-in-crisis-20220906.pdf> [accessed: October 30, 2022], 9-11.

פרק 6 סיכום ומסקנות

   המחנה המערבי	 הדרום הגלובלי																																																																																																																																																																																																																																					
---	--	--	--	--	--	--	---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	--------------

פרק זה מבקש להסתכל על מלחמות העתיד דרך משקפי המלחמה באוקראינה. ראשית נתבונן בכשלים הרוסיים במימוש תפיסת "מלחמות הדור החדש" בזיקה לאוכלוסייה האזרחית כפי שעולים מהמלחמה באוקראינה עד כה. לאחר מכן נדון בשש סוגיות מרכזיות שבחרנו כלקחים אפשריים מהמלחמה באוקראינה בזיקה לאוכלוסייה. בהמשך נבחן מה ישראל ומדינות המערב עשויות ללמוד ממלחמה זו, מה יכולים ללמוד ממנה אויבי ישראל ומדינות אוטוריטריות, ואלו מחקרי המשך ניתן לזהות כבר כעת.

נדרשת זהירות יתרה כאשר מנסים להשליך במישרין מן המלחמה באוקראינה על המציאות האסטרטגית והאופרטיבית של עימותים אחרים או כאשר מנסים להפיק ממנה לקחים גנריים לגבי אופי המלחמה המודרנית. ראשית, רוב המסקנות מן המלחמה באוקראינה הן תלויות הקשר. מלחמה בין רוסיה, מעצמה גרעינית גלובלית גדולת ממדים, לבין אוקראינה, מדינה גדולה, לא גרעינית, הזוכה לגיבוי חסר תקדים בהיקפו בעשורים האחרונים ממדינות המערב – מתנהלת בנסיבות ייחודיות ביותר. לקחים צבאיים גם הם תלויי הקשר. כך, למשל, בולטות נקודות מבט סותרות בקרב מומחים לגבי המסקנות שניתן להסיק מן המלחמה באוקראינה לעתיד קרב התמרון או לרלוונטיות השריון²¹¹. שנית, קיים קושי לבדוד את הסיבות להצלחה ולכישלון: האם התפיסות הצבאיות הרוסיות שגויות מיסודן, או שמדובר רק בכשל בביצוע? עד כמה ניתן לייחס את הצלחותיה של אוקראינה לחוסן ולנחישות של החברה האוקראינית, לנוכח הסיוע המסיבי שקיבלה מן המערב? שלישית, המלחמה עודנה נמשכת, וכל פרט שנכתב בעבודה כפוף למידע הזמין לנו בעת הזו.

מבט ביקורתי על תפיסת "מלחמות הדור החדש" בזיקה לאזרחים בלחימה

המחקר מבסס טענה לפיה אחד הרעיונות המרכזיים בתפיסה הרוסית של לחימה מודרנית ("מלחמות הדור החדש") – הפעלת לחץ רב־ממדי בניסיון להכריע פסיכולוגית־תודעתית את המערכת היריבה – נכשל במהלך שנת 2022. הדבר נכון במיוחד לגבי לחץ על האוכלוסייה: לא זו בלבד שהמערכת האוקראינית לא התפרקה, אלא שהנהגתה התחזקה והאוכלוסייה הנמיכה ציפיות סביב טיב והיקף השירות המתקבל מן הממשלה תוך כדי עימות. האוכלוסייה האוקראינית עברה בשבועות הראשונים ללחימה טרנספורמציה מואצת בעמדותיה לכיוון אנטי־רוסי קיצוני, בניגוד מוחלט לציפיות המתכננים הצבאיים והאסטרטגיים הרוסיים. מאחר שהחל מסתיו 2022 רוסיה הגבירה לחץ על אזרחי אוקראינה באמצעות פגיעה שיטתית בתשתיות אזרחיות חיוניות, בייחוד בתחום האנרגיה, יודגש כי מסקנה זו נכונה לשעתה, ויש לשוב ולתקף אותה בראי התוצאות שאותן ניתן יהיה לזהות לכל המוקדם בשנת 2023.

חרף המסקנה הראשונית לפיה תפיסת "מלחמות הדור החדש" כשלה, חשוב לסייג ולומר כי תכנון טוב יותר וביצוע נחוץ ומדוקדק יותר מצד צבא רוסיה עלולים היו להוביל לתוצאות חמורות ביותר לאוקראינה בימי המלחמה הראשונים. הסודיות הרבה במערכת הרוסית

²¹¹ Stephen Biddle, "Ukraine and the Future of the Offensive Maneuver".

הובילה לכך שמרבית כוחות הצבא קיבלו פקודות להילחם באוקראינה רק שעות אחדות לפני הפלישה ולא ביצעו הכנות מינימליות לקראתה, מה שהוביל לריבוי ביצועים כושלים בימים הראשונים למלחמה. בה בעת, הנפילה המהירה של דרום אוקראינה (שם כפי הנראה צבא רוסיה כשל פחות ומשתפי פעולה אוקראינים סייעו לרוסיה יותר), והעובדה שהכוחות הרוסיים היו קרובים מאוד להיכנס לתוך קייב, שכמעט נעדרה כוחות מגינים סדירים – עשויות לתמוך בטענה כי הכשל היה בביצוע, ולא בתפיסה. אפשר שהצבת יעדים מוגבלים יותר, ריכוז כוחות תוקפים בגזרות ממוקדות והיערכות צבאית מסודרת היו מצליחים להוביל להישג רוסי משמעותי יותר. מנגד, ניתן לטעון שתכנון וביצוע לקויים (להבדיל מחשיבה תיאורטית) הם מאפיין אינהרנטי של התרבות האסטרטגית הרוסית, ולכן לא ניתן היה לצפות לביצוע משופר²¹².

חומרי הדרכה עדכניים של חיילים רוסים מבטאים יחס שלילי לביזה ולאלימות שלא לצורך נגד אזרחים. עם זאת, גם אם צבא רוסיה היה מכין את חייליו היטב למלחמה, הם לא היו מוכנים לאינטראקציה אינטנסיבית עם אוכלוסייה אזרחית, בוודאי שלא במתכונת המדגישה שמירה על זכויות אדם ועל טוהר הנשק, בשל היעדר עיסוק משמעותי בנושא זה בצד הרוסי.

שורה ארוכה של גורמים תרמו לריבוי פשעי מלחמה ומקרי פגיעה באזרחים שביצע צבא רוסיה: לחץ על הכוחות מצד המפקדים וההנהגה המדינית להביא לכיבושים בכל מחיר; דה־לגיטימציה לאומה האוקראינית מצד הקרמלין והרשויות הרוסיות וסובלנות הדרג המדיני לאלימות ולביזה; התעלמות מפגיעה בלתי בררנית באוכלוסייה במסגרת תקיפת התשתיות והצדקתה בנימוקים ביטחוניים; היעדרם של תפיסה צבאית מגובשת להתמודדות עם אזרחים, אימונים בנושא לכלל החיילים ואכיפה משפטית של נורמות צבאיות המקובלות בדיני מלחמה; מחסור במערכות נשק המאפשרות תקיפה מדויקת (ולהיפך, הסתמכות יתר על נשק בעל דיוק סטטיסטי). לאור כל אלה ניתן לומר כי השאיפה הרוסית להימנע מפגיעה באזרחים הפכה לעיקרון ערטילאי, ל"אות מתה".

הדיווחים על פשעי מלחמה גרמו נזק חמור לתדמיתה של רוסיה בעיני הציבורים והממשלות באוקראינה ובמערב, הובילו להעצמת הסיוע המערבי הצבאי והכלכלי לאוקראינה, ופגעו ביכולתה של מוסקבה לממש את יעדי המלחמה באמצעות הסדרים מדיניים. הומניטריזם מוחצן וריק מתוכן שצבא רוסיה ביקש להפיץ באמצעות מנגנוני התודעה לא הצליח לפצות על תדמיתו האלימה. עם זאת, כלי לוחמת מידע סייעו לקזז נזקים תדמיתיים בקרב הציבור הרוסי מבית, לשמר את הניטרליות של מדינות הדרום הגלובלי, וככל שהעימות נמשך לעורר לבטים במערב בנוגע להיקף הסיוע המוענק לאוקראינה.

הנזקים האסטרטגיים שספגה רוסיה בגין פגיעה באזרחים מחדדים את חשיבות העיסוק במנגנונים לריסון הכוח הצבאי בסביבה אזרחית בצבאות המערב ובישראל. לתפיסה צבאית

²¹² דימה אדמסקי, "תרבות אסטרטגית וחדשנות צבאית", מערכות, 2012.

המאזנת בין צורכי הפעילות הצבאית לבין כיבוד זכויות האוכלוסייה – באמצעות אימונים, נשק ואכיפה משפטית תואמים – חשיבות רבה בשדה הקרב המודרני.

“הנעת האוכלוסייה” (או “הנדסת תנועות אוכלוסין”) על ידי רוסיה אומנם הובילה לשינוי דמוגרפי משמעותי בתוך אוקראינה, אך נכון לפברואר 2023 כשלה כאמצעי להפעלת לחץ על המערכת היריבה, והפריעה לרוסיה לקדם את מהלכי הכיבוש. הפרקטיקה הרוסית בתחום זה עלולה להתאים לכל ארבע החלוקות הטיפולוגיות שערכה גרינהיל²¹³:

א. **הנעת אוכלוסייה לצורך נישול שטחים**: כיבוש שטח הפך למבחן מרכזי של הצלחה או כישלון במלחמה בין רוסיה לאוקראינה²¹⁴. מוסקבה נקטה מהלכי “הנדסה דמוגרפית” מקיפים כדי לעודד מעבר פליטים ולגרש בכפייה אזרחים לתוך שטחה, הנהיגה מדיניות של רוסיפיקציה בשטחים שכבשה, ערכה משאלי-עם לסיפוחם וחילקה לאזרחים דרכונים רוסיים. סיפוח אוכלוסין אף תרם גם למאמץ השיטתי של משטר פוטין לשנות את מגמת התכוצות האוכלוסייה ברוסיה.

ב. **ייצוא אוכלוסייה לצורך ערעור ממשלות זרות**: לאורך המלחמה ניכר אינטרס רוסי לערער את השלטון באוקראינה באמצעות מינוף תנועות אוכלוסין מסיביות מן השטח הכבוש לכל רחבי המדינה. בנוסף, רוסיה ביקשה להעצים לחצים על מדינות אירופה שקלטו פליטים, כדי להחלישן.

ג. **מינוף תנועות פליטים לצורכי הרתעה ואכיפה**: רוסיה חתרה לכך שהלחצים המצטברים על אוקראינה ועל מדינות המערב באמצעות תנועות אוכלוסין, בין היתר, יביאו להתפשרות אוקראינה בפני הדרישות הרוסיות להפסקת אש, יניאו את מדינות אירופה מהגשת סיוע לאוקראינה ומהטלת סנקציות על רוסיה ויגרמו להן להפעיל לחץ על קייב להתפשר. ההבחנה בין סעיף זה לקודמו היא מורכבת, והחלוקה ביניהם נועדה לצורך אפיון המוטיבציות הרוסיות והחששות באוקראינה ובמערב: בעוד שהמהלכים בשטח אינם שונים, פרשנותם באמצעות כלי לוחמת מידע בקרב הקהלים המובחנים מקדמת תכליות שונות.

ד. **ניצול תנועות אוכלוסין להשגת יתרון צבאי**: הנעת האוכלוסייה דרך מסדרונות הומניטריים שימשה בראייתנו כלי לעיצוב שדה הקרב עבור שני הצדדים. קייב כרכה את הסוגיות ההומניטריות ואת ההסדר לסיום הלחימה באותו ערוץ הידברות וכתה על רוסיה תמורות הומניטריות, לרבות מסדרונות הומניטריים בין האזורים הנצורים לבין השטח האוקראיני המשוחרר, תמורת עצם נכונותה להידבר עם מוסקבה. מסדרונות

²¹³ Kelly M. Greenhill, “Strategic engineered migration as a weapon of war,” *Suffolk Transnational Law Review* 39, no. 3 (2016). https://link.gale.com/apps/doc/A497671838/AONE?u=tel_avi_v&sid=googleScholar&id=ba6400ea [accessed November 11, 2022].

²¹⁴ “Putin claims seizure of Azov territories “significant result” of war for Russia,” *Ukrainska Pravda*, December 7, 2022, <https://news.yahoo.com/putin-claims-seizure-azov-territories-153936646.html> [accessed December 11, 2022].

אלה שיבשו מתקפה רוסית, ואפשרו לאוקראינה להתארגן למגננה. תנועת האוכלוסין חייבה את רוסיה להקצות כוחות ניכרים לוויסות האזרחים ולשליטה בהם, בפרט באזורים הכבושים, בעוד שכוחות ביטחון־פנים ייעודיים שהובאו לאוקראינה לא הוכיחו עצמם כ"מכפיל כוח" וזלגו לברוטליות נגד אזרחים, אשר האמירה את מורכבות הכיבוש.

שינוי דמוגרפי ופגיעה כלכלית רחבה עלולים לחולל נזק ארוך טווח לבסיס הדמוגרפי של אוקראינה ובכך לקדם, לפחות חלקית, את היעד האסטרטגי הרוסי המקורי של פירוק יסודות המדינה והאומה האוקראיניים. לצד זאת, בעידן הדיגיטלי העכשווי, גירוש האוכלוסייה ורוסיפיקציה שלה בשטח הכבוש (הנשענים על תפיסות ופרקטיקות סובייטיות) כרוכים במחיר מדיני־תדמיתי כבד עבור רוסיה בזירה הבין־לאומית ועלולים לבסס טענה לג'נוסייד ולטיהור אתני, גם מבלי שיתקיים רצח המוני.

המלחמה באוקראינה מהווה מקרה בוחן חשוב למחקר "הפליטות כנשק" ו"הנדסת תנועות אוכלוסין". נדרש מחקר מעמיק יותר שיבחן את תופעת עיצוב זירת הלחימה היבשתית באמצעות כפיית הסדרים הומניטריים על הצד השני ו"הנשקת" (weaponization) זרמי הפליטים במלחמה.

האוכלוסייה האזרחית כגורם המעצב את פני העימות ב"חזית הדיגיטלית": מסקנות ודין

מסקנה א': לאוכלוסייה השפעה גוברת על יכולתם של הצדדים להשיג מטרות אסטרטגיות ועל הדינמיקה בשדה הקרב.

הניתוח המערכתי שבוצע במסגרת המחקר ממחיש כי האוכלוסייה אינה רק "מכשול צבאי" כי אם תת־מערכת באקוסיסטם המלחמתי, בעלת השפעה גוברת על ההתנהלות בשדה הקרב בעידן הדיגיטלי העכשווי. האוכלוסייה יכולה לייצר למדינה התוקפת אתגרים צבאיים, מדיניים, כלכליים, תודעתיים ואחרים. במלחמה באוקראינה האוכלוסייה היוותה גורם חשוב ביותר ביכולתו של כל צד להשיג את מטרותיו האסטרטגיות.

ניתן לתהות אם העלייה בחשיבותה של האוכלוסייה בעימות היא גורפת או שמא היא רק נחלתן של חברות "מפותחות" טכנולוגית או של חברות שלהן נטייה לאקטיביזם פוליטי. נדמה שהחדירה הגוברת של תקשורת אלקטרונית לכלל החברות בעולם מבססת לתופעה זו אופי אוניברסלי.

בגבולות מחקר זה, נתקלנו בקושי לחשב ולשקלל את עוצמת ההשפעה של האוכלוסייה על שדה הקרב. הסתפקנו בהמחשה של התגברות ההשפעה, אולם נמנענו מלהגדיר אותה כמכרעת. בהתייעצויות שקיימנו עם מומחים בתחום שמענו דעות מנוגדות. מצד אחד, הועלתה השערה שלא ייתכן ש־30–40 מיליון אוקראינים, שכל אחד מהם חמוש במכשיר סלולרי, אינם מביאים לשינוי דרמטי במאזן הכוחות הצבאי. מנגד נטען כי ההשפעה על

שדה הקרב המיוחסת לאזרחים מופרזת, וכי הכוחות הצבאיים עודם המחולל העיקרי של השינוי. השאלה האם האזרחים הם גורם מכריע במלחמות המודרניות או רק אחד המעצבים שלהן, מחייבת מחקר המשך ממוקד.

במדינות מערביות, וישראל בתוכן, חשוב לחזק את העיסוק בהיבטים השונים של אזרחים בלחימה בכל הנוגע לתוכניות האופרטיביות לשגרה ולחירום. שכן גם היריב עשוי לשאוב השראה מן המלחמה באוקראינה, בין אם על ידי השלטת טרור בעורף האזרחי ובין אם באמצעות הערמת קשיים בפני צה"ל או צבאות המערב באמצעות התנגדות אזרחית מגוונת.

מסקנה ב': קיים סיכון מוגבר לכשל הערכתי-תכנוני בחיזוי התנהגות האוכלוסייה והשפעתה על קבלת החלטות מדיניות במסגרת התוכניות האסטרטגיות האופרטיביות.

הכשל הרוסי בהבנת מאפייני האוכלוסייה האוקראינית הוביל לפיאסקו צבאי. מנגד, חוסנו של הציבור האוקראיני הצליח לפצות על מוכנות לא מיטבית של קייב למלחמה. מורכבות ניתוח האוכלוסייה ופוליטיזציה פוטנציאלית בהתבוננות בה מן הצד היריב הן פתח לכשלי הערכה באבחון המגמות הנוגעות לאוכלוסייה טרם העימות ובחיזוי התנהלותה בתגובה להפעלת כוח.

גם אם ניתוח מאפייני האוכלוסייה טרם העימות הוא מדויק, קשה להבטיח במידה רבה של ודאות שינוי עמדות מדיניות של הנהגת המערכת היריבה בעקבות הפעלת לחץ על האזרחים. זאת, בפרט כאשר מושא ההשפעה כרוך בסוגיות זהות עמוקות. כישלונה של רוסיה (לפחות עד ראשית בפואר 2023) להגיע להישגים אסטרטגיים ואופרטיביים משמעותיים באמצעות לחץ על האוכלוסייה האוקראינית הוא דוגמה היסטורית נוספת לכך שמאמצים להחלשת מערכת האויב באמצעות הציבור בעת לחימה עלולים להשיג תוצאות בלתי צפויות ולעתים הפוכות²¹⁵. ניסיון להשפיע על הנהגות באמצעות פגיעה ברווחת הציבור עלול להוביל להתגבשותה של מעין "אמנה חברתית" חדשה בנוגע להיקף השירות המוגש לציבור ולהנמכת ציפיות מצד האזרחים.

במקרה הרוסי-אוקראיני ניכר כי הלחץ הרוסי הצבאי על הציבור האוקראיני היה מדורג, בין היתר בשל מחסור בחימושים אוויריים מדויקים, וייתכן שגם בשל חוסר רצון רוסי "ללכת עד הסוף" ולפגוע בכלל התשתית האנרגטית של אוקראינה בחורף. לו הפגיעה ההומניטרית המכוונת הייתה מהירה יותר, וללא סיוע מערבי לקייב, אזי ללחצים ההומניטריים על האזרחים ועל הממשלה הייתה השפעה נחרצת יותר. לאחר המלחמה יהיה צורך לשוב ולבחון את השפעת תקיפות העומק נגד תשתית האנרגיה כדי להגיע למסקנות חותכות יותר לגבי יעילותן של כלי זה.

²¹⁵ לסקירה היסטורית של כישלונות הרעיון של הפעלת לחץ של האוכלוסייה במערכת היריבה בעת מלחמה, ראה למשל:

Robert Pape, "Bombing to Lose," *Foreign Affairs*, October 20, 2022. <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/bombing-to-lose-airpower-cannot-salvage-russia-doomed-war-in-ukraine> [accessed: October 30, 2022].

אין מנוס מלעסוק בניתוח האוכלוסייה והשפעתה על הלחימה. עבודת המודיעין והתכנון האסטרטגי והאופרטיבי בהקשר זה צריכים להיעשות תוך מודעות ל"חמקמקות" הנושא והיעזרות במתודות לצמצום עיוותי תפיסה והשפעת עדשות פוליטיות על מחקר אוכלוסיית היריב. אפשר שנדרש לגבש מודל ניתוחי חדש אשר יתרחש את אופן המעורבות של האוכלוסייה בלחימה. כישלונה של רוסיה להשפיע על עמדות הציבור האוקראיני ביחס לממשלתו מחייב עמדה זהירה במערב ובישראל בכל הקשור לרעיונות השפעה על תודעת אזרחים במדינת אויב, בלחימה ובקמפיינים תודעתיים שבשגרה.

מסקנה ג': ניתן וכדאי להיערך ללחימה ב"חזית הדיגיטלית", תוך למידה מעימות כמו זה שמתקיים באוקראינה והכרה בכך שגם האויב מקיים למידה כזו.

על המדינה התוקפת להיערך מראש למערכות תודעה בלחימה המכוונות להשפיע על האוכלוסייה. כמו כן, עליה לשמור "הפתעות" לזמן אמת ולא לחשוף אותן בפני האויב בטרם עת. במהלך השנים 2014-2021 הניחה רוסיה תשתית לניהול לחימת מידע במובנה הרחב (תשתיות טכנולוגיות, ערוצי הפצה ותוכן) בתחומי סייבר, לוחמה אלקטרונית, לחימת תודעה ופעילות חתרנות מדינית. אלא ששימוש בכלים החדשים שרוסיה פיתחה בשנים אלו "בזבז" הפתעות פוטנציאליות רבות לשעת לחימה בפועל, ואפשר לאוקראינה, לנאט"ו ולגורמים אחרים הזדמנויות למידה רציפות. פרק זמן זה סייע לאוקראינה לחזק אוריינות מידע בקרב האוכלוסייה, לפתח אפיקי מענה שקיזזו מעוצמת הכלים הרוסיים בלחימה ולהפוך את הציבור האוקראיני לחסין יותר בפני השפעה רוסית במלחמה. לפיכך, לרשות המדינה המותקפת עומדת הזדמנות להכין את אוכלוסייתה ולחסנה מפני מאמצי השפעה של היריב בשנים שלפני המלחמה.

קיים מתח בין היערכות "רחבה אך מוגבלת" לבין היערכות "מספקת" לחירום לאומי. ההכנות של האוקראינים לחירום היו רחוקות ממושלמות, אולם עצם העיסוק הרחבי בהן, במסד הבירוקרטי ובחברה האזרחית, והניסיון שהצטבר בשמונה שנות עימות עם רוסיה לפני המלחמה, סייעו לממשלה ולחברה באוקראינה לבצע מעבר מהיר לחירום, ואפשרו למידה ושיפור "תוך כדי תנועה". נודעה חשיבות רבה להתארגנות מוקדמת במחוזות וברמת השלטון המקומי. מנגנוני קישור בין הרשויות הצבאיות לבין ההנהגה המקומית, הממונה והנבחרת, תרמו לכושר העמידה בפני המתקפה. עם זאת, הליקויים בהכנות תרמו לאובדן מהיר של שטחים רחבים בימים הראשונים, שאלמלא הכשלים של הרוסים עצמם ו"מנגנון פיצוי" בדמות סיוע מערבי מסיבי היה עלול להיות בלתי ניתן לתיקון.

אין נוסחת פלא עבור מידת המוכנות הנכונה, שכן העיסוק בתרגול, במיגון ומקלוט ובשמירת מלאים ויתירות – תלו ביכולת המשאבית של המדינה המתגוננת. המעבר למצב חירום משית על המשק עלויות ומבריה משקיעים, וממשל זלנסקי נימק בכך את הימנעותו מנקיטת מהלכים חשובים רבים. המקרה האוקראיני עשוי להעיד כי מוכנות "רחבה אך מוגבלת" אפשרה התמודדות חלקית בלבד עם מתקפה בהפתעה, אך אפשרה כושר שיקום בהמשך.

יריביה של ישראל עלולים ללמוד מהשיטות ומהפרקטיקות של הכנת האוכלוסייה האוקראינית למלחמה כדי לצמצם את יעילות מהלכי ההשפעה של ישראל על אוכלוסייתם בחירום. בפרט, הם עלולים להפיק לקחים מצמצום השפעתם של כלי תודעה רוסיים ומשימוש מוצלח במנופים אזרחיים למול מדינות, דעת הקהל העולמית, החברה האזרחית ותאגידים בין-לאומיים. בנסיבות שבהן אצל אויביה הקרובים של ישראל (לבנון, עזה וסוריה) תשתית החשמל ממילא לקויה וחלה הידרדרות במצבו הכלכלי-חברתי של הציבור, פגיעה בתשתיות לאומיות עשויה להתברר כפחות יעילה. חשוב לבחון האם האויב אינו מכין תוכניות לעידוד התנגדות אזרחית, כנדבך משמעותי בניסיון להכשיל מאמצי תמרון קרקעי של צה"ל.

האצת מוכנות ישראל לחירום, לרבות בעורף האזרחי, מסתמכת בחלקה על קבלת התרעה מודיעינית. המקרה האוקראיני ממחיש כי הכנת הציבור הישראלי ללחימה – כדאי שתיעשה באופן רציף ללא קשר להתרעה, על בסיס למידת יכולותיהם וכוונותיהם של יריבי ישראל להשפיע על העורף האזרחי. קיומה של תשתית סטטוטורית שלמה, המסדירה את היבטי המעבר לחירום ברמה הארצית וברמת השלטון המקומי ואת זיקתם למנגנוני הביטחון, יסייע לשפר מוכנות ללא תלות בהתרעה וללא השקעת משאבים מוקדמת. הקלות היחסית שבה הסבו הרוסים נזקים קשים לתשתית האנרגיה האוקראינית באמצעות נשק מתוצרת איראן מדגישה את הצורך לבחון תרחישים דומים בישראל, לרבות הכנת הציבור לכך.

מסקנה ד': התנהלות מרוסנת של הצבא מול אוכלוסיית היריב תרחיב את חופש הפעולה הבין-לאומי (מדינות, ציבורים ותאגידים) של ישראל; בשעה שהתדמיות נקבעות מהר וקשה לשנותן – ישנה חשיבות גוברת לדיפלומטיה הציבורית.

המלחמה באוקראינה ממחישה את הסיכון הכרוך בהתנהגות ברוטלית של חיילים כלפי אזרחים או כלפי הסביבה האזרחית. התנהגות כזו, גם אם אינה חלק מהתכנון האסטרטגי והאופרטיבי המוקדם, פוגעת קשות במדינה התוקפת בשל יצירת דה-לגיטימציה לצבאה הן בעיני האוכלוסייה המותקפת והן בעיני הזירה הבין-לאומית, לרבות סיכון לסנקציות יזומות מצד תאגידים בין-לאומיים גדולים. זאת, בפרט אם הצבא התוקף חסר כלים להתמודדות עם האוכלוסייה, וההנהגה הפוליטית והצבאית מתייחסת בסלחנות למעשי אלימות ואכזריות כלפי אזרחים.

פגיעה באוכלוסייה היא גורם מקשר בין הממד המקומי-לאומי לבין הממד הגלובלי והערכי של המלחמה. הפגיעה הרוסית באזרחים הפכה לאחד הגורמים המחברים בין שני ממדי העימות – העימות על עתידה הלאומי וריבונותה של אוקראינה והתחרות בין המעצמות הגדולות על הדומיננטיות הגלובלית. האוקראינים ביקשו לשכנע את הציבור והממשלות במערב כי רוסיה פוגעת באזרחים באורח שיטתי ושלוח רסן, כדי להעמיק את נחישות המערב לפעול נגדה במסגרת התחרות הבין-מעצמתית. ככל שהמערב התחזק בנחישותו להחליש את רוסיה, כך תרמה הפגיעה באזרחים לנכונותו להעניק לקייב גיבוי פוליטי, כלכלי וצבאי

רב יותר. פגיעה בזכויות אדם במסגרת עימות מקומי עשויה להיתפס כסוגיה בעלת חשיבות אוניברסלית-ערכית, ולפגוע בחופש הפעולה האסטרטגי של מדינה המואשמת בפגיעה כזו.

התקבעות מהירה של תדמיות במלחמה: המלחמה המחisha את ההבדלים הערכיים והפוליטיים בתפיסת סכסוכים בין ממשלות וציבורים במערב לבין מדינות לא מערביות. התחדדה האפקטיביות של מאמצי רוסיה לנהל לוחמת מידע בשוליים הפוליטיים במדינות המערב ובמדינות הדרום הגלובלי. מנגד, כשם שרוסיה התקשתה לשנות במהלך שנת 2022 את התפיסה השלילית כלפיה וכלפי המטרות שביקשה לקדם בקרב הציבור האוקראיני ובקרב הזרם המרכזי במערב, כך גם אוקראינה התקשתה לקדם את עמדותיה בדעת הקהל ברוסיה, בשוליים הפוליטיים במערב ובדרום הגלובלי.

המלחמה באוקראינה המחisha כי חופש הפעולה המדיני של ישראל עלול להיות מושפע ביתר שאת לא רק מהשחקנים המדינתיים, אלא גם מתאגידים בין-לאומיים ומן החברה האזרחית במדינות המערב, המתנהלים באופן אוטונומי ובלתי תלוי בממשלות. דוגמאות בולטות לכך הן סיוע של חברת SpaceX בהנגשת מערך הלוויינים שלה לממשלת אוקראינה (כך שיספק תקשורת אינטרנט יציבה ומוגנת מפני יכולת רוסיה לשבשה), הירתמות של חברת מייקרוסופט לסייע לאוקראינה להגן על רשתותיה מפני מתקפות סייבר, וחברות שעזבו את השוק הרוסי כדי להעניש את רוסיה אף שלא נדרשו לעשות זאת תחת משטר הסנקציות. מעבר לריסון בהפעלת כוח כלפי אוכלוסייה אזרחית, המלחמה באוקראינה הדגישה את חשיבותו של מאמץ דיפלומטי ציבורי ישראלי מוקדם במטרה להרחיב את הלגיטימציה לפעולה של צה"ל. אם ישראל לא תיהנה מתדמית חיובית בתחילת הלחימה, היא עלולה להתקשות לשנותה בהמשך.

באשר להשקעה בדיפלומטיה ציבורית במדינות הדרום הגלובלי – התקשינו להכריע עד כמה חשוב שישראל תפעל יותר באפיק זה. לכאורה, ישראל ממילא סובלת מנחיתות הסברתית בזירה זו בהשוואה ליריביה, והיא מייחסת חשיבות בראש ובראשונה לגיטימציה ציבורית במדינות המערב. בה בעת, גם במדינות לא דמוקרטיות הציבור מייצר אילוץ על חופש הפעולה של הממשלות ועל הנכונות לשיתוף פעולה עסקי עם ישראל, ולכן חשוב שלא להפקיר את הדרום הגלובלי ליריבי ישראל. כך או כך, הסוגיה ראויה למחקר נפרד בעתיד.

מסקנה ה': חשיבותה הגוברת של "החזית הדיגיטלית": מהירות, רציפות וזמינות של טכנולוגיות מידע מודרניות – מקשרות בין ממדי הפעולה (צבאי, מדיני, כלכלי, מידע) ומאפשרות לצדדים לפצות על חולשות יחסיות. "החזית הדיגיטלית" היא למעשה ממד הלחימה העיקרי המאפשר אקטיביות של האוכלוסייה במלחמה.

טכנולוגיות המידע ותחום התודעה הם חוט מקשר מרכזי בין כל השחקנים וממדי העימות, ונדמה שזהו החידוש המרכזי במלחמה באוקראינה בהקשרי אוכלוסייה. טכנולוגיות המידע אפשרו אינטראקציה רחבה, רציפה ובזמן אמת בין ההנהגה בקיב לבין הציבור האוקראיני, סייעו לבנות מעטפת אזרחית תומכת לכוחות המזוינים האוקראינים, קישרו בין חברות

אזרחיות אוקראינית ומערביות ואפשרו לקיים להפעיל לחץ על ממשלות המערב באמצעות פנייה לציבוריהן.

כלל הצדדים המעורבים בעימות "משחקים על כל המגרש": משלבים בין כלי מערכה (צבאיים, פוליטיים-דיפלומטיים, כלכליים ותודעתיים) בפעילותם אל מול המרכיב האזרחי בלחימה, ומנסים לפצות על חולשה של כלי אחד באמצעות כלים אחרים. לפיכך, קשה לתחם את המערכה בממד או בכלי יחיד. למשל, כישלונותיה של רוסיה במישור הצבאי עוררו אותה להנשיק (weaponize) תחומים אזרחיים (אנרגיה, מזון, תנועות אוכלוסין). הגברת לחץ על האזרחים אומנם הקלה על צבא רוסיה לשלוט בשטח, טקטית וזמנית, אולם עוררה בעיות לגיטימציה אשר הובילו את הציבור והממשלות במערב לחזק את תמיכתם באוקראינה, ובכך פגעו ביכולתה של רוסיה להשיג מטרות אסטרטגיות במלחמה.

חשיפת הכוח הצבאי לפעילות מודיעינית אזרחית מתחדדת ביתר שאת ביחס לעבר: הסביבה האזרחית הפכה לכוח עזר באיסוף מודיעין על כוח צבאי לפני תחילת העימות ובזמן אמת, לרבות סיוע להכוונת אש היריב. בחלק מהנסיבות, בדומה לעימות באוקראינה, היא עשויה להפוך למנגנון לגיוס גורמים אזרחיים בעולם להירתם לפעולה לטובת אחד הצדדים הלוחמים (למשל באספקת מודיעין מנותח ממקורות גלויים). מנגד, שחקן מדינתי המבקש לרתום את הציבור למערכת הסברה ואיסוף מודיעין מתקשה להסתיר את סודותיו (האוקראינים נאבקים במתח שבין שיתוף מידע לבין הסתרתו). לכאורה אין בכך חדש, אולם בזכות השינויים בטכנולוגיה הדיגיטלית, המלחמה באוקראינה מציבה רף חדש במהירות תנועת המידע, בריבוי סנסורים אזרחיים ובטכניקות עיבוד מידע ממקורות אזרחיים ועומק שילובו בלחימה.

עולה השאלה, עד כמה צריכה ישראל לחשוש מפני הירתמות החברה האזרחית בעולם לסיוע ב"מודיעין אזרחי" ליריביה, בדומה להירתמות העולמית נגד רוסיה. נדמה כי הדבר מתחבר לתדמית הלגיטימציה של ישראל לפעולה וליכולתם של יריביה לרתום את החברה האזרחית הבין-לאומית למאמץ כזה. לא בטוח שישראל תעורר עניין ועוינות במידה דומה לזו שרוסיה עוררה בקרב הציבור במערב. גם נושא זה ראוי למחקר ייעודי משלים.

האתגר העומד בפני ישראל בנושא העצמת אוכלוסיית היריב באמצעות כלי תקשורת מודרניים הוא בחלקו טכנולוגי ובחלקו תוכני. הניסיון הרוסי לחסום את הגישה של האוכלוסייה הנכבשת לתקשורת חופשית כשל לעתים קרובות, וככל הנראה אינו מתאים לישראל. קצרה ידנו מלהציע פתרונות קונקרטיים לישראל עבור אתגר זה, מעבר לעצם הפניית זרקור אל הצורך לפתח כלי התמודדות בכל ממד פעולה ובמעבר בין הממדים.

מסקנה ו': גובר טשטוש הגבולות בין אזרחי לצבאי ובין ה"מעורבים בלחימה" ל"בלתי מעורבים", באופן שיאתגר את דפוסי הפעולה של צבאות המערב וישראל.

המלחמה באוקראינה ממחישה את העמקת טשטוש הגבולות בין הצבאי-ביטחוני לבין האזרחי ובין ה"מעורבים בלחימה" ל"בלתי מעורבים", באופן ששב ומאתגר את הנורמות של

דיני מלחמה. טשטוש זה נוגע לשאלת הלגיטימיות של הסתתרות לוחמים בקרב אוכלוסייה אזרחית ולזכות להשמיד באמצעי תקיפה אווירית תשתיות כלכליות-לאומיות של היריב, למשל בתחום האנרגיה. הועצם המתח (הן בצד הרוסי והן בצד האוקראיני) בין הנורמה המשפטית האוסרת על ניהול לחימה ממתחמים אזרחיים, לבין הלגיטימיות של לחימה כזו בעיני הצד המתגונן ובעיני החברה האזרחית והקהילה הבינ-לאומית, לרבות ממשלות.²¹⁶ הנימוק המשפטי הרוסי לפיו תשתית האנרגיה תורמת לפוטנציאל הביטחוני של אוקראינה ולכן מהווה מטרה לגיטימית לפגיעה – נדחה על ידי המערב.

האוקראינים הצליחו להרתיע את הארגונים הבינ-לאומיים העוסקים בזכויות אדם באזורי עימות מפני ביקורת על לחימה בסביבה אזרחית. הדבר עשוי ללמד את אויבי ישראל כי הפעלת לחץ ציבורי על חוקרים מטעם ארגוני זכויות אדם עלול לסייע להם לקדם דו"חות חד-צדדיים לרעת ישראל.

התחדד הקושי של הלוחמה המשפטית להשפיע על מתכונת הלחימה בזמן אמת, ואילו הרתעה בדמות עונש לאחר המלחמה – מאותגרת. המענה הרוסי להאשמות בהפרת זכויות אדם ובפשעי מלחמה הוא התעלמות, הכחשה גורפת והתנגדות לבתי דין בעלי סמכות אוניברסלית. אוקראינה ביקשה לעורר חשש בקרב החיילים הרוסים כי ישלמו מחיר אישי לאחר המלחמה, ככל שיימצא כי ביצעו פשעי מלחמה. כל עוד מבצעי הפשעים נותרים בשטחה של רוסיה, קיים קושי להענישם. הדבר עלול להגביל בעתיד את חופש התנועה שלהם ולהשפיע עליהם גם בהיבטים אחרים, אולם נדמה שגודלה העצום של רוסיה מקהה את עוצמת ההרתעה של כלי ענישה זה בעיני החיילים הרוסים, בהשוואה לחיילים ממדינות קטנות יותר. נדרש זמן כדי לבחון את יעילותה של גישה זו: הפעילות המשפטית לגביית מחיר מרוסיה וחייליה בגין פשעי מלחמה באוקראינה תיארך שנים. מנגד, ספק אם הפרות של דיני מלחמה על ידי אוקראינה, ככל שאירעו, יעוררו מהלכים משפטיים במערב (אך עלולות לייצר פעילות משפטית סמלית ברוסיה).

גם ישראל דוחה את הסמכות האוניברסלית של בתי הדין הבינ-לאומיים. נדמה כי גישת ההתכחשות וההתעלמות, שאפשרית לרוסיה האוטרקית למחצה, אינה מתאימה לישראל בהיותה קשורה למדינות המערב ותלויה בהן עמוקות. לפיכך, המענה הישראלי לאתגר הטשטוש צבאי-אזרחי מחייב עדכון של הפרדיגמה המשפטית המנחה את כוחות הביטחון, והמשך אכיפתה על ידי גורמי משפט צבאיים ואזרחיים תוך איזון בין ריסון בהפעלת כוח כלפי אזרחים לבין עמידה במשימה הצבאית.

²¹⁶ דני עפרוני, "היבטים משפטיים במבצע עמוד ענן", צבא ואסטרטגיה, כרך 5, גיליון מיוחד, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, אפריל 2014.

לקחים לישראל

לקחי המלחמה באוקראינה הנוגעים לישראל עשויים להימצא הן בזווית התבוננות על ישראל כמפעילה כוח צבאי והן בזווית התבוננות על ישראל כצד מתגונן: כיצד תשפיע אוכלוסיית היריב על הלחימה, וכיצד יושפע וינהג הציבור הישראלי. ראינו לנכון לזקק מתוך הניתוח שלעיל שמונה לקחים אפשריים לישראל:

- א. חשיבות האזרחים בשדה הקרב צפויה לגבור בעימותי העתיד של ישראל. **נדרשת התארגנות ייעודית, משמעותית מבעבר, כדי לשקלל מעצב זה בתכנונים האסטרטגיים והאופרטיביים**, תוך התחשבות בסיכון מוגבר לכשלי הערכה.
- ב. **החשיבה על מרכזיות תפקיד האוכלוסייה נדרשת להתקיים גם בכל היבטי תכנון המבצעים האוויריים**. בעימותים עתידיים של ישראל חיל האוויר צפוי להיות רכיב דומיננטי בהפעלת הכוח בסביבה אזרחית, אשר תטיל אילוצים על הפעלת הכוח האווירי ותשפיע על היכולת לעמוד בהישג.
- ג. בעימותים עתידיים **אויביה של ישראל עלולים לעשות שימוש ציני באוכלוסייה להשגת תכליות אסטרטגיות, בהתבסס על לקחי המלחמה באוקראינה**, כדי להסית נגדה אזרחים בשדה הקרב, ממשלות ודעת קהל במערב ותאגידים בין־לאומיים.
- ד. תדמיותיהם של הצדדים היריבים בזירה הבין־לאומית נקבעות במהירות וקשה לשנותן. כדי לייצר לעצמה חופש פעולה אסטרטגי בחירום, **חיוני שישראל תתכנן מראש את המערכה ב"חזית הדיגיטלית" ותתחיל לממשה בשגרה**. זאת, בין היתר, באמצעות כלי דיפלומטיה ציבורית למול ממשלות, דעת קהל ותאגידים, בעיקר במערב.
- ה. נדרש **לפתח כלים טכנולוגיים ותוכניים** כדי להשיג יתרונות ב"חזית הדיגיטלית" האזרחית בשעת לחימה. ראוי לבחון האם גם ישראל יכולה לרתום "צבא מתנדבים" בארץ ובעולם כחלק מסל כלים מעודכן כזה.
- ו. על אף ההבדלים הארגוניים והתרבותיים העמוקים בין צבא רוסיה לבין צה"ל, המלחמה באוקראינה שבה וממחישה בעוצמה כי **פעולות דרגי השטח הלוחמים בקרב האוכלוסייה מייצרות הקרנות ברובד האסטרטגי**, שיש בהן כדי להשפיע על מאזן ההישגים במלחמה.
- ז. המלחמה באוקראינה שבה **ומתקפת את חשיבותה של תפיסת ההפעלה הקיימת בצה"ל, המאזנת בין עמידה במשימה הצבאית לבין ריסון בהפעלת כוח כלפי אזרחים**.
- ח. חשוב לבחון את מהלכי מוכנות ישראל לחירום על רקע לקחי המלחמה באוקראינה. המקרה האוקראיני ממחיש כי הכנת הציבור הישראלי ללחימה – כדאי שתיעשה באופן רציף ללא קשר להתרעה, על בסיס למידת היכולות של אויבי ישראל וכוונותיהם, ביחס להשפעה על העורף האזרחי בישראל.

